

Na naslovnici:

Chorinsky-Klause, iz: R. Foerster: Das forstliche Transportwesen, Wien 1885

Vsebina

KULTURNA DEDIŠČINA

6. mednarodni simpozij Kulturna dediščina v geologiji, rudarstvu in metalurgiji, Idrija, 17. - 21. junij 2002

<i>Tatjana Dizdarevič</i>	Simpozij po simpoziju	4
<i>Marko Cigale</i>	Govor na otvoritveni slovesnosti	8
<i>Lieselotte Jontes</i>	Nekaj zaključnih misli	10
<i>Lieselotte Jontes</i>	Idrijske vodne pregrade – klavže	12
<i>Günther Jontes</i>	Tradicionalna hrana in pijača rudarjev	18
<i>Jože Čar, Bojan Režun</i>	Prvi geološki opis idrijskega rudišča (Ferber, 1744)	22

IDRIJA

<i>Rafko Terpin</i>	Spodnja Gasa	30
---------------------	--------------	----

ESEJ

<i>Klemen Pust</i>	13 veličastnih	48
--------------------	----------------	----

ZNAMENITE OSEBNOSTI

<i>Robert Jereb</i>	Pisatelj in kulturni delavec Damir Feigel	62
---------------------	---	----

LITERATURA

<i>Dimitar Anakiev</i>	Boljša je laž kot vojna	74
------------------------	-------------------------	----

LIKOVNA PRILOGA

	Nande Rupnik	78
--	--------------	----

KULTURNE ZNAMENITOSTI

<i>Janez Kavčič</i>	Pomniki časov pod Gradiščem	86
---------------------	-----------------------------	----

NARAVNE ZNAMENITOSTI

<i>Jože Čar</i>	Slapovi v grapi Zapoške	94
-----------------	-------------------------	----

ETNOLOGIJA

<i>Urška Bajec</i>	Etnološka stavbna dediščina na Črnovrški planoti	104
--------------------	--	-----

	ZGODOVINA	
<i>Marijan Beričič</i>	Mednarodna organizacija dela (MOD)	110
<i>Janez Kavčič</i>	Ob 50-letnici Gimnazije Jurija Vege Idrija	120
<i>Zvonko Perat</i>	Začetki rasti matematične misli v slovenski ljudski šoli	128
<i>Anton Perat</i>	Dr. Franc Močnik, utemeljitelj »nove avstrijske metode« za odštevanje (in deljenje)	146
<i>Jože Čar</i>	Iz življenja Georgea Alfreda Hentyja	152
<i>George Alfred Henty (prevod Metka Petrič)</i>	Ilirija	154
	PREDSTAVITVE	
<i>Miha Naglič</i>	Rafael Terpin, krajinar Rovtarije	158
<i>Stane Kosmač</i>	V rovtarskih govcih	162
<i>Vladimir Kavčič</i>	Posebna duhovna in socialna identiteta Gorenjske, Notranjske in Cerkljanske	164
	POROČILA	
<i>Bojan Režun</i>	Priznanje Urošu Erženu za spominek Cinnabaris Idrija	168
<i>Ivana Leskovec</i>	Odkritje spominske plošče Henriku Freyerju	170
	Program muzejskih večerov 2002-2003	172

Tatjana DIZDAREVIČ

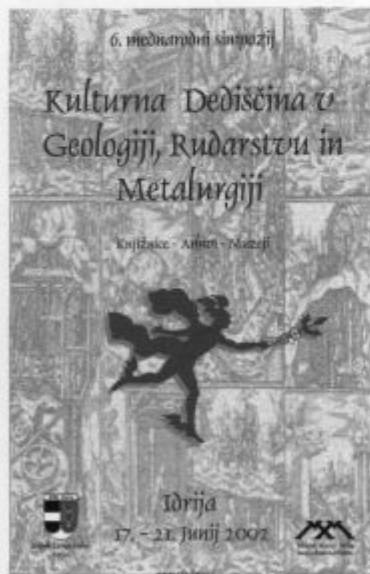
Simpozij po simpoziju

*Zgodovina nas vrača
h koreninam našega življenja.
Samo če stojimo trdno na
njih tleh, lahko gremo hitreje
v uspešno bodočnost.*

iz nagovora Lieselotte Jontes
ob zaključku simpozija v Idriji,
21. junij 2002

Junija 2002 smo v okviru šestega mednarodnega simpozija Kulturna dediščina v geologiji, rudarstvu in metalurgiji v Idriji gostili strokovnjake s področja montanističnih znanosti, knjižnic, arhivov in muzejev. Petdnevni simpozij je potekal od 17. do 21. junija, v tednu, ko Idrija praznuje svoj občinski praznik, v organizaciji Rudnika živega srebra Idrija v zapiranju d.o.o., Mestnega muzeja Idrija in Zgodovinskega arhiva Ljubljana – enota v Idriji. O ideji in uresničevanju le-te, začetkih simpozija ter bienalnemu poteku je več napisanega v prispevku Lieselotte Jontes, ki je bila z danes pokojnim kolegom Petrom Schmidtom v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja pobudnica simpozija. Prav v spomin na Petra Schmidta je na petem simpoziju v Goldnu v Koloradu Lieselotte Jontes prejela Priznanje Petra Schmidta za svoje delo na področju ohranjanja kulturne dediščine s področja geologije, rudarstva in metalurgije. V Idriji smo to priznanje podelili Christophu Hauserju in Tillfriedu Cernajsku, ki prav tako že vsa leta s svojim vztrajnim delom zavzeto podpirata osnovno vodilo simpozija, to je ohranjanje in spoštovanje bogate kulturne rudniške dediščine. Ob priznanju sta prejela kokco s kapljicami živega srebra, ki je petsto let predstavljalo življenje idrijskega rudarja, danes pa predstavlja življenje ljudi, ki se trudijo ohranjati to petstoletno dediščino.

Z objavljanjem predvsem subjektivnih zgodovinskih arhivskih raziskav s področja geologije, rudarstva in metalurgije se verjetno ne ukvarja prav veliko ljudi, z zapuščino idrijske rudniške kulturne dediščine pa le tisti, ki bolj ali manj medsebojno sodelujejo že daljše obdobje. Šesti mednarodni simpozij Kulturna dediščina v geologiji, rudarstvu in metalurgiji je širšo javnost sicer uspel zainteresirati, več kot to pa niti ne. Osnovno vodilo simpozija je bilo in ostaja ohranjanje in publiciranje arhivske geološke, rudarske in metalurške dokumentacije, ki jo hranijo knjižnice, arhivi in muzeji. Naša želja pa je bila na simpoziju dostojno in objektivno prikazati ter ovrednotiti veličino kulturno-tehnične dediščine, ki je nastajala v idrijski kotlini v petstoletni zgodovini delovanja rudnika.

Simpozija se je udeležilo preko 50 strokovnjakov iz 14 držav.

Domači udeleženci

UROŠ BAJŽELJ, Univerza v Ljubljani, NTF, Oddelek za geotehnologijo in rudarstvo, Ljubljana • SAMO BEVK, Poslanec v Državnem zboru, Ljubljana MIHAEL BRENČIČ, Geološki zavod Slovenije, Ljubljana • MARKO CIGALE, Rudnik živega srebra Idrija v zapiranju d.o.o., Idrija • JOŽE ČAR, Univerza v Ljubljani, NTF, Oddelek za geologijo • TATJANA DIZDAREVIČ, Rudnik živega srebra Idrija v zapiranju d.o.o., Idrija • MIRJAM GNEZDA, Mestni muzej Idrija, Idrija • MIRA HODNIK, Zgodovinski arhiv v Ljubljani – enota v Idriji, Idrija • JANEZ KAVČIČ, Idrija • NATAŠA KOKOŠINEK, Gornjesavski muzej Jesenice, Jesenice • POLONA KRALJ, Geološki zavod Slovenije, Ljubljana • IVANA LESKOVEC, Mestni muzej Idrija, Idrija • IGOR LONGYKA, Založba Mladinska knjiga, Enciklopedija Slovenije, Ljubljana • ALEKSANDRA MRDAVŠIČ, Ministrstvo za kulturo, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana • NATAŠA NEMEC, Goriški muzej, Nova Gorica • RAJKO PAVLOVEC, Univerza v Ljubljani, NTF, Oddelek za geologijo, Ljubljana • JANEZ PIRC, Zgodovinski arhiv v Ljubljani – enota v Idriji, Idrija • VIDA POHAR, Univerza v Ljubljani, NTF, Oddelek za geologijo, Ljubljana • BOJAN REŽUN, Rudnik živega srebra Idrija v zapiranju d. o. o., Idrija • SANDI SITAR, Ljubljana • VERENA ŠTEKAR - VIDIC, Muzeji Radovljiske Občine, Radovljica • ANDREJ ŠUBELJ, Inštitut za rudarstvo, geotehnologijo in okolje, Ljubljana • ANTON ZELENC, Mestni muzej Idrija, Idrija

Udeleženci iz tujine

NINA A. KEN, AO VAMI, St. Petersburg, Rusija • VLADIMIR ASTRAKHANSKI, Moskva, Rusija • BJÖRN I. BERG, Norveški muzej rudarstva, Kongsberg, Norveška • ANNETTE BOUHEIRY, Eisenbibliothek, Švica • DONATA BRIANTA, Univerza v Pavii, Oddelek za zgodovino in geografijo, Pavia, Italija • TILLFRIED CERNAJSEK, Geološki zavod Avstrije, Dunaj, Avstrija • MÁRIA ČELKOVÁ, Muzej rudarstva, Banská Štiavnica, Slovaška • JOHANN DELANOY, Univerza v Leobnu, Knjižnica Leoben, Avstrija • MARIA DOLORES DESSI, ITI Asproni, Iglesias, Sardinija, Italija • FATHI HABASHI, Univerza v Lavalu, Oddelek za rudarski in metalurški inženiring, Quebec, Kanada • PETER HAMMER, Zschopau, Nemčija • CHRISTOPH HAUSER, Geološki zavod Avstrije, Dunaj, Avstrija • SZABOLCS HORVATH, Dunaj, Avstrija • ANDREW JOHNSTON, Univerza v Kaliforniji, Oddelek za Arhitekturo, Berkeley, Kalifornija, ZDA • LIESELOTTE JONTES, Univerzitetna knjižnica Leoben, Leoben, Avstrija • GÜNTHER JONTES, Univerza v Grazu, Inštitut za družbene vede in antropologijo, Graz, Avstrija • LUIS JORDÁ, Univerza v Madridu, Oddelek za rudarstvo, Madrid, Španija • ELENA KAŠIAROVÁ, Centralni državni rudarski arhiv, Banská Štiavnica, Slovaška • JOZEF LABUDA, Centralni državni rudarski arhiv, Banská Štiavnica, Slovaška • JOANNE V. LERUD, Colorado School of Mines, Knjižnica Arthur Lakes, Golden, Kolorado, ZDA • JUTTA PAGEL, Geološki zavod zahodne Avstralije, East Perth, Avstralija • KAREL POSMOURNÝ, Ministrstvo za okolje, Oddelek za informiranje, Praga, Češka • JOZEF SLOVIK, Ministrstvo životnega prostredja, Bratislava, Slovaška • MARGARITA SOLOVIEVA, Moskva, Rusijav • VIRGINIA R. STEELE, Restavratorski center Denver, Aurora, Kolorado, ZDA • ROTRAUD STUMFOHL, Koroški pokrajinski muzej, Celovec, Avstrija • WOLFGANG VETTERS, Inštitut za geologijo in paleontologijo, Salzburg, Avstrija • HERLINDE VETTERS, Inštitut za geologijo in paleontologijo, Salzburg, Avstrija • COR F. WINKLER PRINS, Državni zgodovinski muzej Naturalis, Leiden, Nizozemska •

V Zborniku povzetkov referatov je objavljenih 58 povzetkov v angleškem in nemškem jeziku, ki smo jih združili v posamezne tematske sklope: Zdravstvo, sociala in ekologija v zgodovini rudarstva, Dokumentacija idrijskega rudnika v tujih arhivih, Obrt v rudarskih mestih ter sklop nerazvrščenih referatov. Ker pa se kar nekaj prijavljenim strokovnjakom iz nam eksotičnih dežel (Gana, Indija, Sri Lanka, Nepal, Izrael) ni uspelo udeležiti simpozija, je bilo v štirih dneh predstavljenih 41 referatov. Predavanja so potekala v angleškem jeziku, ki smo ga organizatorji morali, kot za tak mednarodni dogodek velja, upoštevati. Vsi referati bodo v celoti najkasneje do naslednjega – sedmega simpozija v Leidnu na Nizozemskem izdani v posebnem zborniku. Navajam naslove referatov, ki smo jih predstavili slovenski predavatelji, na koncu pa tudi tiste tuje, ki obravnavajo idrijski rudnik:

- Sandi Sitar: IDRIJA V ŠTIRIH RAZSEŽNOSTIH SVETOVNEGA PROSTORA
- Janez Kavčič: SOCIALNA IN KULTURNA PODOBA IDRIJSKIH RUDARJEV
- Samo Bevk: SLOVENIJA MORA SOOČITI SVOJO NAJKVALITETNEJŠO DEDIŠČINO S STROGIMI MEDNARODNIMI MERILI VAROVANJA IN UPRAVLJANJA
- Jože Čar, Bojan Režun: PRVI GEOLOŠKI OPIS IDRIJSKEGA RUDNIKA (FERBER, 1774)
- Jože Čar, Tatjana Dizdarevič: PISNA POROČILA O VPLIVU RUDARJENJA NA OKOLJE V IDRIJI DO SREDINE DRUGE POLOVICE 19. STOLETJA
- Mira Hodnik: TIHOTAPCI ŽIVOSREBROVE RUDE V 18. STOLETJU
- Ivana Leskovec: ŽIVLJENJE IDRIJSKEGA RUDARJA
- Mirjam Gnezda: ČIPKARSTVO V IDRIJI
- Anton Zelenc: ELEKTRARNE RUDNIKA ŽIVEGA SREBRA IDRIJA
- Janez Pirc: IDRIJSKI ARHIV IN VIRI ZA ZGODOVINO RUDNIKA V DRUGIH ARHIVIH
- Aleksandra Mrdavič: STROKOVNO IZOBRAŽEVANJE V IDRIJI DO PRVE SVETOVNE VOJNE
- Andrej Šubelj: IDRIJSKA RUDARSKA ŠOLA (1763–1769) – EDEN OD TREH STEBROV AVSTRIJSKIH RUDARSKIH ŠOL, USTANOVLJENIH Z REFORMO AVSTRIJSKEGA ŠOLSKEGA SISTEMA MARIJE TEREZIJE
- Uroš Bajželj: OKOLJU PRIJAZNA RUDARSKA ODKOPNA METODA IN ZAPIRANJE RUDNIKA ŽIVEGA SREBRA IDRIJA
- Igor Longyka, Rajko Pavlovec: GEOLOGIJA, RUDARSTVO IN METALURGIJA V ENCIKLOPEDIJI SLOVENIJE
- Vida Pohar, Polona Kralj: OHRANJANJE PLEISTOCENSKE NARAVNE IN KULTURNE DEDIŠČINE V POTOČKI ZIJALKI, KRIŽNI JAMI IN ČRNEM KALU
- Rajko Pavlovec: PREGLED FOSILOV V MUZEJIH IN DRUGIH ZBIRKAH
- Nataša Kokošinek: ŽELEZARSKA KULTURNA DEDIŠČINA JESENIC
- Verena Štekar - Vidic: ŽELEZARSKA DEDIŠČINA KROPE – KOVAŠKI MUZEJ
- Mihael Brenčič: HIDROGEOLOŠKE OSNOVE V JAVNI ZDRAVSTVENI VZGOJI PRED DRUGO SVETOVNO VOJNO
- Mihael Brenčič: RUDARSKÉ METODE PRI RAZISKAVAH KRAŠKIH JAM
- Elena Sikofova: DOKUMENTI RUDNIKA ŽIVEGA SREBRA IDRIJA V DRŽAVNEM CENTRALNEM RUDARSKEM ARHIVU BANSKE ŠTIAVNICE
- Elena Kašiarová: POTOVANJA IDRIJČANOV V BANSKO ŠTIAVNICO ZARADI DELA IN ZNANJA
- Rotraud Stumfohl: DRUŽINA NEUMANN. DUNAJSKI TRGOVCI IN NJIHOVI STIKI Z IDRIJO
- Lieselotte Jontes: IDRIJSKE KLAVŽE. DOPRINOS K ZGODOVINI TRANSPORTA LESA

Namesto zaključka

V septembrski številki revije Življenje in tehnika prof. dr. Rajko Pavlovec sistematično povzema in povezuje v zaključeno celoto vse predstavljene referate, hkrati pa se navezuje tudi na predvsem za slovensko javnost zanimive objave preteklega petega simpozija v Ameriki. Pri tematiki idrijskega simpozija uvodoma predstavi strnjen zgodovinski pregled razvoja rudarske Idrije in uporabe živega srebra ter razvoj celotnega prostora v socialnem, kulturnem in zdravstvenem pogledu, nadaljuje pa s pomenom strokovnjakov, ki jih je imela Idrija v svoji petstoletni zgodovini nedvomno veliko. V sklopu tematike s področja tehnike nam avtor strnjeno predstavi uporabo živega srebra v raznih postopkih in izdelkih že iz 1. st. n. š. (Neronova glava) do ideje o živem srebru kot pogonskem sredstvu za perpetuum mobile. Zato nas pravzaprav ne presenečajo podatki o krajah in tihotapljenju živega srebra, ki ga je pogojevala želja po boljšem zaslužku in s tem boljšem življenju idrijskega rudarja. V 16. stoletju pa so legalno trgovino z živim srebrom že nadzorovale predvsem bogate družine. Nadalje si lahko v prispevku preberemo nekaj strnjenih podatkov o največjih rudniških tehniških in tehnoloških dosežkih, ki so jih na simpoziju predstavili domači in tuji avtorji. Da pa se geološka kulturna dediščina ne ohranja samo na rudniških objektih, dokazujejo podatki o bolj ali manj znanih jamah pri nas in v tujini.

V tej in naslednji številki Idrijskih razgledov želimo objaviti referate nekaterih domačih in tujih avtorjev, s katerimi zaokrožamo tematiko idrijskega simpozija.

Prejemnika nagrade Petra Schmidta Christoph Hauser in Tillfried Cernajsek

Marko CIGALE

Govor na otvoritveni slovesnosti

V čast mi je, da lahko v imenu Rudnika živega srebra Idrija in v lastnem imenu pozdravim vse udeležence in goste in jim zaželim prijetno in uspešno bivanje v rudarski Idriji, v mestu, ki se imenuje tudi Mesto tehnične in kulturne dediščine.

Legenda pripoveduje, da je živo srebro v Idriji odkril škafar davnega leta 1490. V studencu ob današnji cerkvi sv. Trojice je namakal leseno posodo. V enega od škafov se mu je poleg vode natekla tudi težka, svetlikajoča se snov, ki ji ni vedel imena. Da bi izvedel, kaj je našel, je škaf skupaj z neznanu snovjo odnesel k zlatarju v Škofjo Loko. V tesno dolino, tedaj še neposeljeno, se je v kratkem času nagnetla vrsta prišlekov od vsepovsod. Vsi so si želeli na hitro obogateti. Bogastvo, ki je v obliki živosrebrnih kapljic kar samo solzilo na dan, je hitro pošlo. Potrebno je bilo zakopati v zemljo in ji živo srebro, kapljico za kapljico iztrgati iz nedrij. Sreča se je idrijskim rudarjem ponovno nasmehnila 22. junija

1508, ko so na dnu jaška, ki je bil lociran na mestu, kjer danes stoji vodnjak na Trgu sv. Ahaca, v globini 42 m naleteli na zelo bogato cinabaritno rudo. Šele s tem odkritjem so bili postavljeni temelji petstoletnega neprekinjenega rudarjenja v idrijski kotlini. Ta dan so nato generacije idrijskih rudarjev praznovale kot svoj stanovski praznik.

Gospodarski in finančni pomen rudnika je bil tolikšen, da so si lastniki vseskozi prizadevali za uvajanje naj sodobnejših tehničnih naprav in stalno izpopolnjevali tehnološke postopke. Posebna skrb je veljala tudi zaposlovanju ustreznih strokovnih kadrov. Zato je bila Idrija tako v smislu tehnične opremljenosti kot tudi po strokovnih kadrih vseskozi v svetovnem vrhu.

Dejstvo pa je, da je vse, kar je Idrija v letih svoje zgodovine pridobila, ustvaril človek, idrijski rudar. Medtem ko je kopal pod zemljo, je gradil tudi mesto nad rudnikom.

Pomanjkanje bogate rude, nizke cene živega srebra na svetovnem trgu, zlasti pa vse manjša uporabnost živega srebra so botrovali odločitvi, da se idrijski rudnik zapre. Nekatere rove bo zalila voda, druge bomo zasuli z jalovino. Zapiranje idrijskega rudnika pa je močno spremenilo način življenja v tej dolini. Izginile so stare rudarske hiše, izginilo je prenekatero rudniško poslopje, izginja del podzemlja, kjer je idrijski knap pustil velik del svojega življenja in izginja materialna kultura, ki je povezana z delom v jami in drugih rudniških obratih. Odhajajo rudarji in z njimi se izgublja bogato izročilo, povezano z njihovim delom in življenjem. Ostajajo pa muzeji, muzejske zbirke, knjige, bogati arhivi, fotografije in filmski zapisi, ki zanamcem ohranjajo podobo rudnika. Da bi lahko to podzemlje vsaj malo tudi občutili, smo ob odločitvi o dokončnem zaprtju idrijskega rudnika sklenili tudi, da se del idrijske jame preuredi v muzejski rudnik – Antonijev rov. Ta del ni bil izbran naključno. Obiskovalci namreč v idrijsko podzemlje vstopajo skozi enega najstarejših vhodov v rudnike nasploh in to s spoštovanjem do številnih rodov rudarjev, do njihovega dela in do vsega, kar so ustvarili. Muzejski rudnik predstavlja skupaj z drugimi ohranjenimi starimi stroji in napravami ter ostalo tehnično dediščino svetovno pomembno zbirko, ki prepričljivo kaže na izjemno zgodovino idrijskega živosrebrnega rudnika.

Vsi, ki v Idriji skrbimo za tehnično dediščino, smo zato takoj sprejeli izziv, da šesti mednarodni simpozij Kulturna dediščina v geologiji, rudarstvu in metalurgiji organiziramo v Idriji. Naša želja je, da bi na tem simpoziju dostojno in objektivno prikazali veličino dediščine, ki je nastajala na naših tleh v petstoletni zgodovini delovanja rudnika, in da bi nam vi, kot poznavalci in nevtralni opazovalci, pomagali ovrednotiti njen resnični pomen.

Skrb za ohranitev in primerno predstavljanje tehnične dediščine je skrb vseh nas. Pri odločitvah moramo, vsaj v tem primeru, pogosto poslušati tudi dušo in ne upoštevati samo čiste ekonomske logike.

Naj zaključim z mislijo Rudija Skočirja, akademskega slikarja in avtorja številnih upodobitev idrijskih rudarjev, ki je bila objavljena v knjigi Idrijski rudnik in po mojem mnenju najlepše ponazori to dilemo: »Bili so tu, v tej kotlini, prišli so in odšli, kakor smo prišli in bomo odšli tudi mi. Dobri in manj dobri, skrbni in površni, grdi in lepi, razposajeni, smešni, marljivi, dolgočasni, grabežljivi in pošteni – takšni, kot smo tudi mi. Njihovo zapuščino poznamo. Bomo mi imeli mirno in čisto vest – ko bomo odhajali?«

Še enkrat vam želim uspešno delo in upam, da se boste v našo lepo Slovenijo in Idrijo večkrat vrnili. Pozdravljam vas z rudarskim Srečno!

Lieselotte JONTES

Nekaj zaključnih misli

Mednarodni simpozij Kulturna dediščina v geologiji, rudarstvu in metalurgiji je letos gostilo slovensko rudarsko mesto Idrija. Idrija ni veliko mesto, ima pa bogato kulturno dediščino. Živo srebro je tu igralo skozi obdobja pomembno vlogo, rodilo je bogato skupnost, bogato z denarne plati, pa tudi bogato s tradicijo, ki je večinoma posvečena rudarjenju. Ko se obiskovalec sprehodi po ulicah, lahko povsod opazuje znamenja in preostanke rudarske preteklosti. Zatorej je bila odločitev za organizacijo kongresa o zgodovini rudarstva prav v tem malem rudarskem mestu, nadvse primerna.

Ideja o izvedbi serije simpozijev na temo kulturne dediščine se je porodila Petru Schmidtu (†) iz Freiberga na Saškem v Nemčiji in Lieselotte Jontes iz Leobna v Avstriji pred približno desetimi leti. Leta 1993 se je tako v Freibergu na Saškem zgodil prvi mednarodni simpozij o kulturni dediščini v geologiji, rudarstvu in metalurgiji. Dve leti pozneje je simpozij gostil avstrijski Leoben, sledili pa so Sankt Petersburg v Rusiji, Schemnitz (Banska Stiavnica) v Slovaški ter Golden/Colorado v ZDA. Letos je vlogo gostitelja konference prevzelo mesto Idrija.

Skozi zadnjih devet let so se udeleženci simpozijev že dodobra spoprijateljili. Veselijo se že naslednjega srečanja in ohranjajo medsebojne stike, ne samo zaradi podobnih poklicnih interesov, temveč tudi kot osebni prijatelji. Združilo pa jih je seveda najpomembnejše, njihovo strokovno področje, s katerim se poklicno ukvarjajo. Zato je najpomembnejše, da vzdušje in okolje lokacije simpo-

zija podpirata izmenjavo stališč. Ljudje se srečujejo tudi izven terminov predavanj, da izmenjujejo svoja mnenja, govorijo o svojem znanstvenem delu, pa tudi o osebnih stvareh.

Za vse te teme je bila Idrija idealen kraj. Bilo je dovolj časa za predavanja, za resne diskusije, za izmenjavo novic z znanstvenega in osebnega vidika. Ekskurzije do znamenitih objektov tehnološke zgodovine v Idriji in njeni okolici, kot npr. do Kamšti in klavž, svečan sprejem na gradu Gewerkenegg, naravne lepote Triglavskega narodnega parka z zgo-

dovinskim ozadjem prve svetovne vojne, dogodki med resnimi pogovori in predavanji, so našemu bivanju v Idriji vtisnili nepozaben pečat.

Vse to je omogočila nadvse vestna ekipa, ki se je trudila ustreči vsem potrebam udeležencev. Predvsem bi se rada zahvalila Tatjani Dizdarevič, ki je bila gonilna sila in duša simpozija. Bila je vestna organizatorica, skrbela je, da je bilo ugodeno vsem željam, bila je resna predsednica simpozija in zabavna prijateljica na ekskurzijah. Tako so vsi udeleženci dobili občutek, da so prijatelji in ne zgolj člani znanstvene skupnosti.

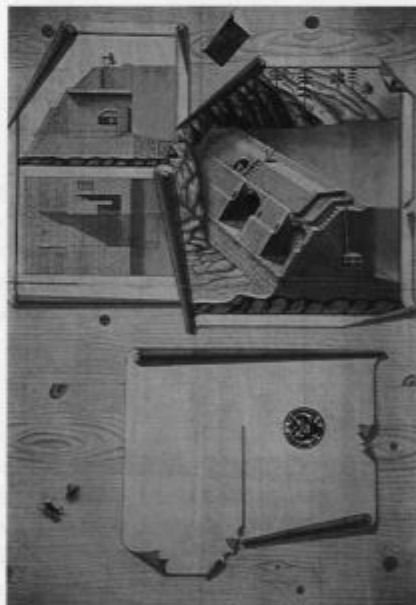
Izvedbe simpozija pa ni omogočila le predanost organizatorjev, temveč tudi sponzorji. Zato se želim zahvaliti predvsem županu Občine Idrija, ki nas je toplo sprejel, ter direktorju rudnika, ki je z vseh možnih vidikov podpiral izvedbo simpozija. Z veseljem in spoštovanjem se spominjamo kongresa. Idrije in vseh čudovitih stvari, ki smo jih tu doživeli, ne bomo pozabili.

Lieselotte JONTES

Idrijske vodne pregrade - klavže

**Prispevek k
zgodovini
transporta lesa**

Rudnik živega srebra v Idriji je za podpornike v rovih in za kurjavo v topilnici potreboval velike količine lesa. V začetnem obdobju pridobivanje lesa za kurjavo ter podpornike ni bilo zahtevno, saj je bila večina zalog pridobljena v gozdovih okoli Idrije. Proces žganja rude pa je zahteval še več lesa, prav tako so bile velike zahteve po živem srebru, kar je pomenilo dodatno povečanje porabe lesa. Rudnik se je večal in sredi šestnajstega stoletja so bili gozdovi okoli naselbine že skorajda izkrčeni. Glavni gozdar, ki je bil odgovoren za zalogo lesa, je potreboval okoli 1000 kosov debel letno. Razdalje med gozdovi in rudnikom so se daljšale, les je bilo treba v Idrijo tovoriti iz gozdov na precejšnjih nadmorskih višinah!

Debla, posekana visoko v hribih, so morali spraviti v Idrijo po dolinah Idrijce in Belce. Ti dve reki nista bili vodnati skozi vse leto, sezona je zaznamovala različna fluktuacija. Zaradi tega je bilo treba zgraditi *jezove z vrati (klavže)*, s katerimi je bilo možno regulirati količine vode². Jezovi so morali stati v ozkem delu doline, tako da so bili njihovi temelji lahko postavljeni na trdnih kamninah na obeh straneh doline. Nad *jezom* je morala biti dolina razširjena, da je bilo dovolj prostora za zajezeno vodo. Po potrebi so vrata odprli in voda je odplavila zbran les po dolini proti Idriji. V mestu so les zaustavljale grablje³, od tam pa so ga spravili na suho.

Od začetka šestnajstega stoletja so ohranjeni viri o grabljah pod gradom Gewerkenegg. Najboljši mojstri, ki so takrat največ vedeli o tesarstvu, so bili štajerski rokodelci. Tako so bili zidarji, tesarji in celo gozdarji poslani iz Štajerske v Idrijo, da bi zgradili grablje in nov *jez*⁴.

Na Štajerskem, posebno še v dolini reke Enns in v Salzkammergut, ima obdelovanje lesa dolgo tradicijo. Tehnologija v tej stroki je bila na zelo visokem nivoju. Eden največjih specialistov iz tistih časov je bil Hans Gasteiger, ki je leta 1571 zgradil velike grablje na reki Enns⁵. Tesarji in graditelji jezov iz Salzkammerguta so delovali tudi v Rusiji. Znano je, da je ruski car zahteval načrte za jezove in grablje, ki so jih gradili rokodelci iz Salzkammerguta⁶.

Znanje gradnje *jezov* se je v družinah prenašalo iz roda v rod. Štajerski družini Khals in Grill sta bili prav tako med graditelji klavž v Idriji in zgradili so tudi nove klavže na Idrijci leta 1643.

Stvari so se spremenile, ko so sredi osemnajstega stoletja lesene klavže zamenjale klavže, zidane iz kamna. Lesene namreč niso bile zelo vzdržljive, saj so bile uporabne le od 15 do 20 let, nato pa jih je bilo treba prenavljati. Tudi prenova je zahtevala veliko lesa, ki pa ga takrat niso več imeli v izobilju. Kritiki so napako videli v tem, da je bila za gradnjo klavž potrebna velika količina lesa, v tehnikah transportiranja lesa pa v vsej zgodovini ni prišlo do nikakršnih inovacij, zato je bilo veliko lesa za industrijo tudi izgubljenega⁷.

Na vseh koncih Avstro-ogrske monarhije so gradili zidane *jezove*, da so lahko zadostili zahtevam industrije, pa tudi za zalaganje mest z lesom za kurjavo.

Ena najbolj impresivnih zgradb v Avstriji je *kamniti jez* v dolini Salza, imenovan »Presceny-Klaus«. Še vedno si ga je mogoče ogledati, velja pa za zgodovinski spomenik. Gre za največji *kamniti jez* v Avstriji in celo v srednji Evropi. Zgrajen je bil leta 1839 za pomoč pri transportiranju lesa iz gozdov do velikega rudnika železove rude, štajerskega Erzberga. Drugi *jez* v Avstriji, ki si ga je prav tako še možno ogledati, je Salzkammergut blizu Goiserna,

Chorinsky-Klause, iz: R. Foerster: Das forstliche Transportwesen, Wien 1885

imenovan »Chorinsky-Klause«⁸. Zgrajen je bil leta 1809 kot zamenjava za starejši leseni jez, uporabljal pa so ga za transport lesa do rudnikov soli v Bad Ischlu in Goisernu. Danes velja za veliko turistično atrakcijo in enega pomembnih elementov kulturne dediščine Avstrije.

Idrijske klavže so dandanes velik zgodovinski spomenik. Ob obisku spletne strani mesta najdemo celo stran dolg opis teh spomenikov iz zgodovine tehnologije. Med pregledovanjem zgodovinske literature pa omembe lesa in transporta le-tega najdete povsod.

Johann Jakob Ferber je leta 1774 napisal knjigo o idrijskem rudniku živega srebra⁹. Rodil se je leta 1743 na Švedskem, najprej je študiral medicino, nato pa se je začel zanimati za mineralogijo. Znanstveno se je specializiral za mineraloško strukturo rudarskih področij. Postal je profesor mineralogije v St. Petersburgu, kasneje pa še član pruske akademije znanosti. Prepotoval je celo Evropo in v številnih publikacijah zapisoval svoja opazovanja. Njegova knjiga o Idriji predstavlja vse vidike rudnika; začne se s področjem geologije, nato se posveti rudarski tehnologiji in žgalnim postopkom, v zadnjem poglavju pa piše o gozdarstvu. Po njegovem mnenju je bilo spravlanje lesa iz visokih hribov do vode, od koder je bil potem odplavljen v dolino, zelo težko opravilo. Zapisal je, da je bilo vode v potokih premalo, zato so bile postavljene zapornice, dve veliki in dve majhni, za zajezitev vode. Ena taka zapornica je bila na Idriji, druga na Belci, Ferber pa je pisal tudi o tretji zapornici v dolini Zale¹⁰.

Najpomembnejšo knjigo o Idriji v osemnajstem stoletju je napisal *Baltazar Hacquet de la Motte*

(1739-1815). V Idriji je zelo slavna osebnost, bil je rudniški zdravnik, pa tudi velik popotnik, čigar popotniški zapisi so postali zelo pomembni za raziskave v naravoslovnih vedah. Njemu se je prvemu utrnila ideja o preplezanju Großglocknerja, najvišje avstrijske gore, ki ga je leta 1800 uresničil *princ škof Franz Salm* iz Salzburga. Iznal je plezalne čevlje, pisal pa je tudi o ljudeh in njihovih značilnostih ter navadah v različnih delih Evrope.

V svoji knjigi »*Oryctographica Carniolica, oder Physikalische Erdbeschreibung des Herzogtums Krain, Istrien und zum Theil der benachbarten Länder*« (Leipzig, 1781) je prispeval zelo natančen opis Idrije. Grafika na naslovnici kaže izgled mesta Idrije v takratnem času. Vidna sta grad Gewerkenegg in glavna cerkev, pa tudi grablje v reki in topilnica. V ospredju sta vhod v rudnik in rudar, ki poriva vagonček, na katerem sedi Merkur, simbol živega srebra pa tudi trgovanja, zaradi katerega je mesto obogatelo.

Oriktografija dobesedno pomeni »pisanje o kopanju« in se nanaša na kombinacijo zanimanja za geologijo in paleontologijo, ki je bila srž Hacquetovega izjemnega dela. V drugem delu knjige Hacquet opisuje živosrebrni rudnik in z njim povezano gozdarjenje. V tistem času je po gozdovih delalo šestdeset delavcev, ki so rudnik oskrbovali z zahtevanimi količinami lesa. Tako kot Ferber je tudi Hacquet pisal o težavah, ki so se pojavljale pri transportu lesa po majhnih vodotokih iz gozdov do Idrije. Opisal je *jezove, vodne zapornice* ter navedel zelo točne številke in skice.

Značilno za tisto obdobje je bilo, da je bil načrt klavž narisani v izumetničenem slogu, papir je zviti,

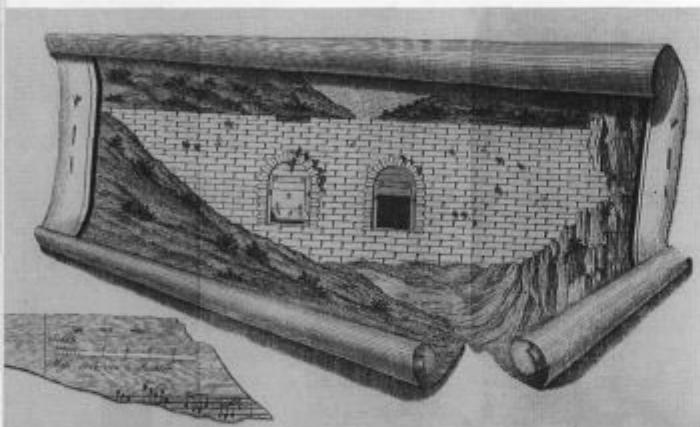
kot bi bil suh in star, merilo pa se zdi, da je napisano na listu notnega papirja.

Med letoma 1767 in 1772 so bile zgrajene klavže na Idriji. Skonstruiral jih je Jožef Mrak (1709-1786), slavni kartograf, raziskovalec rudnika in umetnik, ki se je izobrazil na tehniški šoli v Idriji¹¹. Mrak ni le avtor načrta idrijskega rudnika, temveč tudi kart o rudniku pripadajočih gozdovih ter natančno narisanih načrtov idrijskih klavž.

Univerzitetna knjižnica v Leobnu razpolaga z dvema kopijama načrtov idrijskih klavž, ki jih je izdelal *Johann Pliemel*. Zbirki naših rudniških zemljevidov in načrtov industrijskih obratov bi rada na tem mestu posvetila nekaj besed.

Knjižnica premore okoli 350 zemljevidov in načrtov. Večino teh dokumentov je prejela iz »Oberste Bergbehörde«, glavnega avstrijskega rudniškega urada, na začetku sedemdesetih let 20. stoletja. Prejšnji direktor knjižnice, Peter Sika, ter Franz Kirnbauer, rudarski inženir, velik navdušenec nad zgodovino in tradicijo rudarstva, sta dokumente prinesla v Leoben in napisala katalog zbirke, ki naj bi bil v prihodnjih letih objavljen tudi v obliki elektronske baze podatkov. Na žalost jima ni uspelo pridobiti prav vseh načrtov, saj jih je nekaj ostalo na Dunaju, vseeno pa naše karte skupaj z rudarskimi kartami iz Nacionalnega arhiva na Dunaju tvorijo najobsežnejšo zbirko takih dokumentov. Poleg topografske vrednosti, ki jo imajo, so zemljevidi s svojimi umetniško naslikanimi okviri vredni vir zgodovine in tradicije rudarstva.

Najbolj impresivna kosa naše zbirke sta nedvomno dva načrta idrijskih klavž, ki tako kot Hacquetovo

delo kažeta zidani jez s številnimi detajli. Načrt je narisana navzgor, izgleda kot bi ležal na leseni mizi, po poli papirja pa lazijo muhe in hrošči. Možno je, da je avtor originala in kart v Hacquetovi knjigi isti. Ker risar kopije ni navedel letnice nastanka svojega dela, bi bil lahko model za oba načrta Mrakov izvirnik.

Idrija je imela v osemnajstem stoletju zelo dobro rudarsko šolo. Slavni znanstvenik Franz Anton

Steinberg (1684-1765) je ustanovil šolo, ki je izvajala posebne tečaje za raziskovanje rudišč in kartografijo. Učenci so bili iz Idrije in iz drugih krajev po Sloveniji in Koroški. Poleg praktičnega dela so spoznavali tudi risanje zemljevidov. Vsi Steinbergovi zemljevidi vsebujejo umetniške risbe, ki ne prikazujejo zgolj rudnika in jaškov v njem, temveč tudi natančne slike lokacije, rudarjev in njihovih posebnih orodij. Eden najboljših Steinbergovih učencev je bil Jožef Mrak, ki ni delal le v Idriji, temveč na območju celotne Avstro-ogrske monarhije. Steinberga je v šoli na vodilnem mestu nasledil Mrak, njega pa kasneje njegov sin Anton. Ko je v Idrijo kot rudniški kirurg prispel Baltazar Hacquet, je spoznal vsa dela Steinberga in njegovih učencev. Razvidno je, da so ilustracije v Hacquetovi knjigi *Oryctographica Carniolica* izdelane ali vsaj navdahnjene s strani Steinbergovih oziroma Mrakovih učencev.

O *Johannu Pliemelu*, ki se je kot kopist podpisal na zemljevid, nimamo posebnih podatkov, predvidevam pa, da je bil učenec enega slavnih kartografov idrijske rudarske šole.

Prva karta kaže prečni prerez idrijskih klavž¹². Klavže so trden *kamnit jez* z dvema zapornicama. Sidrane so v trdni skali na obeh bregovih ozke doline reke Idrijce. Za jezom se nahaja kotanja za kopičenje lesa. Lesena vrata se lahko sunkovito odpro, kar povzroči val, ki odnese les proti Idriji. V jezu samem so stopnice, ki omogočajo delavcem, da odprejo in zaprejo vrata, za to pa se uporablja lesen drog, ki je k vratom pritrjen z dvema premičnima deloma, enim spodaj in enim zgoraj. Opis klavž in njihove gradnje vsebuje drugi del Hacquetove knjige »*Oryctographica Carniolica*«¹³.

Druga karta v zbirki naše knjižnice v Leobnu pa prikazuje tri različne perspektive klavž, celoten načrt, prednjo stran in stranski profil. Na tej karti je kopist podpisan, letnica nastanka pa ni navedena. Tako kot na prvi karti vidimo dvojce vrat in drogove za odpiranje in zapiranje le-teh. Opazna so posebna vrata za delavce, ki upravljajo z mehanizmom. Tudi na tej karti po lesu naravne barve lazijo muhe, na papirju pa je videti še mravljo.

Karta in Hacquetove ilustracije prikazujejo raztrgan in zviti papir, detajli konstrukcije pa so vseeno jasni.

Karti, ki ju imamo v Univerzitetni knjižnici v Leobnu, omogočata poglobljen pogled na iznajdljivost raziskovalcev rudnika iz osemnajstega stoletja in nam prikazujeta, kako je mogoče natančno tehniško znanje pretvoriti v umetnino.

Opombe

- 1 Helfried Valentinitich: Das landesfürstliche Quecksilberbergwerk Idria 1575-1659. Produktion – Technik – rechtliche und soziale Verhältnisse – Betriebsbedarf – quecksilberhandel. Graz 1981, S. 248. (Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark. 32.)
- 2 Johann Jacob Ferber: Beschreibung des Quecksilberbergwerks in Idria in Mittel-Crayn. Berlin 1774, S. 55
- 3 Peter Hitzinger: Das Quecksilber-Bergwerk Idria, von seinem Beginne bis zur Gegenwart. Laibach 1860, S. 25.
- 4 Valentinitich, S. 111
- 5 Lieselotte Jontes: Männer des steirischen Eisenwesens. In: Erz und Eisen in der grünen Mark. Beiträge zum steirischen Eisenwesen. Graz 1984, S. 484 ff. Ernst Attlmayr: Wasserbaumeister Hans von Gasteiger. In: Beiträge zur Technikgeschichte Tirols. Bd 7(1977), S. 47-48
- 6 Engelbert Koller: Die Holztrift im Salzkammergut. Linz 1954, S. 7 ff.
- 7 Franz Hafner: Steiermarks Wald in Geschichte und Gegenwart. Wien 1979, S. 180
Ds.: Bau und Verwendung von Triftklauen in Österreich vom 13. Jahrhundert bis zur Auflassung der Trift im 20. Jahrhundert. In: Blätter für Technikgeschichte, Bd 39/40 (1977/78), S. 47-64
- 8 Hafner, Bau und Verwendung, S. 54 f.
- 9 Johann Jacob Ferber: Beschreibung des Quecksilber-Bergwerks zu Idria in Mittel-Crayn, Berlin:Himbürg, 1774
- 10 "Das geschlagene Holz wird mühsam und zum Theil auf Wägen, aus dem beschwerlichen und jähen Gebirge, zum Theil durch Herunterstürzen, zu dem Wasser der Bäche gebracht, worauf man es bis Idria flößet. Diese Bäche sind die Idriza-, Belza- und Salabäche ..." S.55.
- 11 Janez Kavčič: Fachschulwesen im Rahmen des Quecksilberbergwerks in Idrija im 18. Jahrhundert. In: Traditionen des montanistischen Schulwesens in der Welt. 4. Erbe-Symposium. Banska Stiavnica, 1999. S. 157-158.
- 12 Wasserklause. Durchschnitt. Idria. Universitätsbibliothek Leoben, Grubenkartensammlung, Inv.-Nr. OB 317/1
- 13 Hacquet, S. 155 ff, und Taf. X-XII.

Günther JONTES

Tradicionalna hrana in pijača rudarjev

Ko se ukvarjamo s spoznavanjem in raziskovanjem tradicije v rudarski prehrani, ni bistveno, s katerimi jedmi so se ti delavni ljudje prehranjevali, bolj pomembno je vedeti, kje so hrano dobivali, kako so jo pripravljali in kako so se prehranjevali med delom v rudniških globinah. Zanimivo je tudi vedeti, kako je ženam rudarjev uspevalo nahraniti svoje družine.

V odročnih alpskih pokrajinah je bilo težko dobiti kakovostno hrano. Vladalo je pomanjkanje žit, mesa in masti, saj so v teh krajih izdelovali le maslo in sir. Zato je bilo potrebno organizirati dostavo osnovnih živil iz bolj kmetijskih regij, ki so bile pogosto precej oddaljene. Tak sistem vzdrževanja prebivalstva z živili so pred približno 500 leti vzpostavile vlade, kajti rudarstvo in metalurgija sta bila večinoma v rokah državnih vladarjev.

Rudarska področja so imenovali »Kammergut« (bila so v lasti vladarjeve finančne administracije), področja, ki so bila zadolžena za zbiranje osnovnih živil, pa »Widmungsbezirke«. Osrednja alpska področja so večinoma oskrbovali s pridelki iz nižin okoli reke Donave, oziroma iz majhnih, rodovitnih območij na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem.

Ker je bilo vino v tistih časih osnovna pijača, je bila redna dobava le-tega zelo pomembna.

Po letu 1500 so majhna mesta v Spodnji Avstriji postala središča za zbiranje žit, masti, slanine in mesa za rudarje. Najdragocenejše je bilo meso. Za dostavljanje le-tega do rudarskih krajev so uporabljali dve različni metodi: govedo so živo pripeljali v kraj in ga tam zaklali ter razdelili ljudem ali pa so meso prevažali soljeno ali dimljeno, kar pa ni bilo preveč cenjeno. Rudarji in drugi delavci so živila prejeli od delodajalcev, ki so s tem kovali velike zasluške za lastne žepe.

Prej omenjena hrana je bila zelo enostavna in ji je primanjkovalo vitaminov. Edina možnost, kako zaužiti te pomembne sestavine, je bilo prehranjevanje s kislim zeljem (Sauerkraut), konzerviranim bodisi s fermentacijo mlečne kisline bodisi s shranjevanjem v globokih jamah (Grubenkraut), kar je zelenjavi več mesecev zagotavljalo svežino. Te načine konzerviranja so uporabljali predvsem kmetje. V srednji Evropi ne zasledimo več shranjevanja zelja v jamah, kislo zelje pa je še vedno pogosta jed v vsakdanji prehrani.

V preteklosti je večina rudarjev izhajala iz kmečkih družin. Načine pripravljanja jedi so prevzemali s svojih domov in jih prilagajali svojim specifičnim potrebam. Tako najdemo jedi, kot npr.

kašo (Mus), žgance (Sterz), praženec – šmoren (Schmarren) in močnik. Kašo so v alpskih pokrajinah Tirolske, Bavarske in vzhodnih Alp pripravljali tudi gozdarski delavci. Pripravljena je iz tekočega testa, ki ga vlijemo na vročo mast in mešamo. Sestavine za testo so zgolj moka, voda in sol. Lahko si je predstavljati, da je bila jed hranljiva in jo je bilo mogoče pripraviti tudi med pavzami izven rudnika.

V primerih, ko so majhne kosce tega testa kuhali v slanem kropu, so jed imenovali »Nocken«, kot neko vrsto tipično švabskih žličnikov, imenovanih »Spätzle«.

Kruh je bil bolj vrednoten. Pekli so velike hlebce iz ržene moke, ki so bili pogosto skladiščeni tudi več tednov. Nekateri so ga kupovali v pekarni ali pa so ga žene rudarjev pekle v domačih krušnih pečeh. Ko so sredi devetnajstega stoletja številni slovenski rudarji migrirali v na novo odprte premogovnike na Zgornjo Štajersko, so s sabo prinesli tudi nekatere navade iz domovine. V rudarskih naselbinah so imeli pred svojimi domovi, tako kot doma, krušne peči. Ko sta družbeni napredek in blaginja omogočila delavskemu sloju tudi uporabo sladkorja, so se tipični kolači iz regij Spodnje Štajerske in Koroške (današnja Slovenija) začeli pojavljati v prehrani tudi izven teh skupnosti priseljencev. Tako še dandanes uporabljamo

recepte za kolače, kot sta potica in gibanica, ki sta narejeni iz pšenične moke, masla, orehov, začimb in sladkorja.

Prav obratno pa so v slovenskih rudarskih mestih, kot je Idrija, iz kuharskih knjig družin rudniških uradnikov prevzeli recepte za pripravo žlikrofov (Schlickkrapfen) in krofov (Krapfen).

Kot si lahko predstavljamo, je v zgodnjem obdobju moderne dobe težko fizično delo od rudarjev zahtevalo bogato prehrano. Rudarji so dlje časa ostajali z doma. Leta 1553 so bili v štajerskem Erzbergu rudarji primorani ostajati v rudniku na gori v dvotedenskih turnusih in so morali sami skrbeti za svojo hrano. Težava je bila tudi s pripravljanjem in dostavljanjem zadostne količine drv za kurjavo tako visoko v hribe, zato je bilo skorajda nemogoče vzdrževati ogenj za kuhanje in zagotavljati tople obroke. Rudarji so lahko kuhali zgolj kašo.

Leta 1618 so rudarji v Vordernbergu, majhni vasi severno od Leobna, stavkali, ker dostava hrane ni bila redna.

Med pijačami ni bilo velike izbire. Na začetku je bila voda edina pijača, ki so jo v rudnik nosili v lesenih posodah, imenovanih »Putsch«. Da so jo ohranili svežo, so ji dodajali kis. Vino, pivo in žganje so bile dragocene dobrine in rudarji so si jih lahko privoščili zgolj ob praznikih oziroma ko so jih prejeli od

Günther Jontes predava na 6. mednarodnem simpoziju Kulturna dediščina v geologiji, rudarstvu in metalurgiji, Galerija Idrija, 18. 6. 2002

Foto: Anton Zelenc. Fototeka Mestnega muzeja Idrija

delodajalcev. Kasneje je bilo uživanje alkohola med delom prepovedano, vodo pa je nadomestil čaj in druge brezalkoholne pijače. Kavni nadomestek iz zrn praznega ječmena, fig ali celo želodov je bil nadvse cenjen. V predindustrijski dobi so si rudarji osebno zalogo pijač na delo prinašali v lesenih steklenicah (čutarah).

Izboljšave v prehranjevanju so bile počasne, a so napredovale tekom devetnajstega stoletja, ko so družbene ideje spreminjale delo in življenje rudarskih skupnosti. Železnica je olajšala dostavo zalogo hrane. Uporaba novih sort zelenjave in žit, kot npr. krompirja in koruze, je popestrila jedilnike rudarskih skupnosti, ki so se hitro večale. Nova medicinska znanja so širila zavest, da je prehranjevanje s sadjem, svežo zelenjavo in mlekom najbolj bistveno za splošno izboljšanje zdravstvenega stanja rudarjev in njihovih družin. Pred približno 150 leti so velika rudarska podjetja začela svoje delavce oskrbovati s stanovanji. Blizu rudnikov in železarn so bila grajena velika naselja. V tistih časih so si številni rudarji lahko privoščili poroke in lastne družine. Vse to je povzročilo nadaljnje spremembe prehrabnih navad in kuhe: zdaj so bile žene odgovorne za hrano. Svojim možem so skušale nuditi svežo in toplo hrano. Iz primera v Eisenerzu vemo, da so žene vstajale ob pol štirih zjutraj, da so svojim možem in sinovom pripravile dnevne obroke. Posebne posode za prenašanje hrane so izdelovali najprej iz keramike, nato iz pločevine. Posode so bile iz dveh delov, en

del za juhe in drugi za gosto hrano. Rudarji so jih nosili s sabo na delo, kjer so imeli zaposlene fante, ki so pred pavzami ogrevali hrano. Na začetku 20. stoletja se je zgodil preobrat v kakovosti hrane, ki je spremenil pogoje prehranjevanja, saj so bile na voljo različne oblike konzervirane hrane.

Prehrabne navade so se v družinah spreminjale tudi okoli leta 1900. Osnovna živila so kupovali v špecerijah. Obstajali so konsumi, kjer so lahko žene rudarjev imele neke vrste kredite in so lahko vrednosti svojih nakupov poravnale enkrat mesечно. Tako so lahko premagali tudi nevarnost zlorabe alkohola.

Razlike med prehrano rudarjev in industrijskih delavcev so v dvajsetem stoletju zbledle, čeprav so delavci v industriji lahko koristili še eno družbeno izboljšavo, prehranjevanje v kantinah.

Vsakdanja, pa tudi praznična prehrana v rudarskih družinah je bila podobna tradicionalni prehrani celotnega družbenega razreda delavcev. Bila pa je dopolnjena z zelenjavo, sadjem in mesom malih živali (doma rejene kokoši in kunci), kar je pomenilo veliko prednost pred prebivalci prenatrpanih mest, ki teh priboljškov niso poznali.

Jože ČAR in Bojan REŽUN

Prvi geološki opis idrijskega rudišča

(Ferber, 1774)

Kratka vsebina

Johann Jacob Ferber (1743-1790), švedski mineralog in montanist, je prispeval prvi »pravi« geološki opis idrijskega rudišča in ozemlja nad njim (1774). Poimenoval je kamnine, razpravljal o relativni starosti, nastanku živosrebrovega orudenja in razporeditvi orudenja. V njegovi razpravi je tudi več za slovenski prostor zanimivih in pomembnih širših geoloških premislekov.

Uvod

Prve objavljene naravoslovne »podatke« o idrijskem rudniku so prispevali občasni tuji obiskovalci idrijskega rudnika v 17. in prvi polovici 18. stoletja (Pope, W., 1665; Sisserus S. v A. Kircher, 1665; Brown, E., 1673; Keyssler, J. G., 1740/41) in slovenski polihistor J. V. Valvasor v Slavi vojvodine Kranjske (1689). Njihove kratke in zelo skromne opombe o »zemljah, glinah, kamenju, kamninah, rudah in mineralih«, ki jih najdemo v idrijski jami, so v soglasju s takratnim naravoslovnim znanjem in nomenklaturno še povsem nejasne ter zato težje razumljive. Pri nekaterih opisovalcih najdemo v opisih še alkimistične in celo »mistične« pristavke (Pope, W., 1665; Sisserus S. v Kircher A., 1665; Valvasor, J. V., 1689; Keyssler, J. G., 1740/1741).

Hiter napredek naravoslovnih ved, še posebej fizike in kemije v 17. in prvih desetletjih 18. stoletja, je močno spremenil tudi poglede na Zemljo, njen nastanek in sestavo. Številne nove ugotovitve so pomagale naravoslovcem, predvsem pa rudarjem in metalurgom razumeti sestavo in nastanek mineralov in rud pa tudi rudišč. Soglasno s spreminjanjem in večanjem naravoslovnega znanja predvsem na področju »vede o zemlji« se je spreminjala in širila tudi vsebina naravoslovnih opisov idrijskega rudnika.

V tem, za geološko vedo prehodnem obdobju, je prišel leta 1754 v Idrijo J. A. Scopoli, prvi šolani rudniški zdravnik, utemeljitelj slovenskega naravoslovja in evropsko znani botanik. Scopoli je v svojem delu iz leta 1761 pomembno razširil znanje o nekaterih posebnostih idrijskega rudišča. Med drugim preučeval tudi sestavo in nastanek živosrebrovih rud in mineralov ter opisal nekatere idrijske kamnine. Opis idrijskih mineralov in kamnin je leta 1771 objavil tudi B. Hacquet (Hacquet, B., 1771). Deset let kasneje je opise še razširil in dopolnil (Hacquet, B., 1781). Njuni opisi že kažejo pomemben napredek geološkega vedenja v današnjem pomenu, vendar so opisi še vedno nomenklaturno nedodelani in zato vsebinsko dostikrat precej nejasni. Leta 1774 pa je bila natisnjena Ferberjeva knjižica o idrijskem rudniku. Med drugim vsebuje tudi daljši naravoslovni opis rudišča, ki po svoji formalni organiziranosti in vsebini predstavlja prvi »pravi« geološki opis idrijskega rudišča.

Ferberjev opis idrijskega rudnika je leta 1991 ob 500 letnici Idrije v prevodu dr. Jožeta Pfeiferja in redakciji Jožeta Čarja izdala Slovenska matica v Ljubljani.

Kdo je bil Ferber?

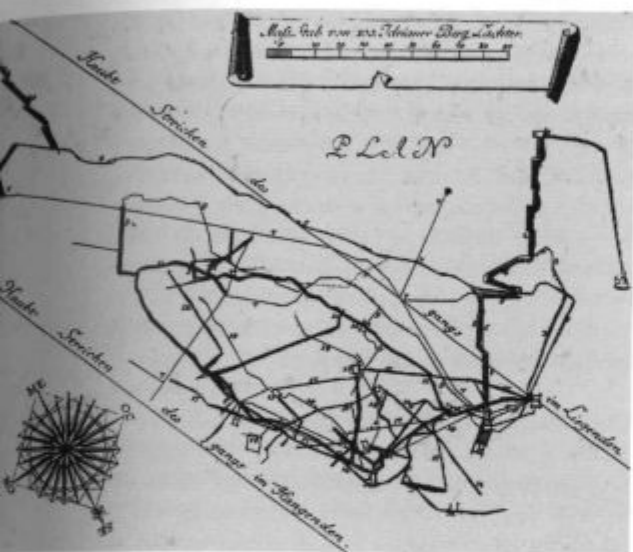
Johann Jacob Ferber (1743 – 1790), švedski mineralog in montanist, je študiral matematiko, astronomijo in kemijo na univerzi v Uppsali. V okviru predavanj iz kemije ga je še posebno pritegnil bogat in pisan svem mineralov. Začel se je zanimati tudi za montanistiko. Leta 1765 se je odpravil na večletno študijsko potovanje po Evropi. V Berlinu se je izpopolnjeval v znanju kemije, v Leipzigu in Kasslu pa je študiral vulkanizem. Iz Nemčije je najprej odpotoval na ogled mineraloških posebnosti Češke. Strokovno izpopolnjevanje je nadaljeval v Franciji, Italiji in Holandiji. Študij je končal s preučevanjem razmer v rudnikih Derbyshira in Cornwalla. Rezultat večletnega študija je bila objava zelo odmevnih del s področja kemije, mineralogije in rudarstva, ki so prinesla Ferberju številna strokovna priznanja. Postal je višji pruski dvorni svetnik, redni član berlinske akademije znanosti, akademije v Sieni ter poljedelskih družb v Firencah in Vicenzi (*Allgemeine Deutsche Biographie*, 1877).

V okviru večletnega potovanja po Evropi je Ferber obiskal tudi Idrijo. Katerega leta je bil v Idriji, ni natančno ugotovljeno. Iz njegovega teksta pa lahko sklepamo, da se je to zgodilo po letu 1769, zelo verjetno leta 1770.

Idrijski rudnik v času Ferberjevega obiska

Zaradi krize na trgu živega srebra so pri idrijskem rudniku po letu 1727 močno zmanjšali proizvodnjo. Rudnik je obratoval le v takem obsegu, da so lahko normalno vzdrževali jamo ter rudniške tehnične naprave. Kopičile so zaloge nepredelane rude pa tudi neprodanega živega srebra. Po večletni stagnaciji pa je prišlo konec leta 1733 in v začetku leta 1734 do nenadne pozitivne prodaje in dviga cen živega srebra na evropskem trgu. Kljub zelo slabim rudarsko-geološkim razmeram v jami, je rudnik na račun nako-pičenih zalog rude in skladiščenega živega srebra iz preteklih let že leta 1734 prikazal kar petkrat večjo proizvodnjo kot leto poprej. Tudi v naslednjih letih so obdržali bistveno povečano proizvodnjo. Nemudoma so pričeli s sledilnimi deli, se izognili obsežnim jalovim vložkom in odkrili nova bogato orudena območja. Razmere v idrijski jami si je leta 1736 ogledala tudi dvorna komisija pod vodstvom grofa Ungarta von Kempfa in odločila, da je potrebno rudnik razširiti in poglobiti. Začelo se je eno najdaljših in najuspešnejših razvojnih obdobij idrijskega rudnika. Razvojno obdobje je z zastojem v letih 1773 do 1784 trajalo dobrih štirideset let in se končalo s prvo francosko zasedbo Idrije leta 1797. V tem času so idrijsko jamo odprli z novimi jaški (Terezijin, Jožefov in Frančiškov jašek), poglobili (do IX. obzorja), močno razširili in odprli nova odkopna polja. Bistveno so izboljšali energetske razmere in zanesljivost dobave lesa s postavitvijo zidanih klavž na Idrijci, Belci in Zali. Opustili so star način žganja in uvedli španske aludelne peči z mnogo boljšimi izkoristki. V tem času so obnovili in razširili pot iz Vrhnike čez Veharše in Kovačev Rovt do Idrije (Čar, J., 1991).

Kot smo že omenili, je Ferber obiskal idrijski rudnik leta 1770 (?), torej v času, ko je bil idrijski rudnik že skoraj v celoti obnovljen in moderniziran in je sodil med tehnično najbolj opremljene in uspešne rudarske obrate v Avstriji.

Ferberjev naravoslovni opis rudnika

V uvodnem poglavju v opisu idrijskega rudnika z naslovom *Naravoslovni opis rudnika v Idriji (Naturgeschichte des Bergwerks zu Idria)* Ferber najprej na kratko poda zemljepisno lego Idrije in opiše geološke razmere v idrijski dolini. Idrijo obdajajo apnenčevi hribi, ki jih gradi »...več debelih, sivih, gosto zrnatih in na prelomu motnih ali neluskastih, druga na drugo naloženih apnenčevih plasti, v katerih najdemo tu in tam,... okamnele školjke«. Sledi zelo zanimiv pedološki in geološki opis zgradbe Smukovega griča, oziroma Rudne gore (Erzberg), pod katerim leži idrijska jama. Podrobno opiše glinasti skrilavec (Thonschifer), ki predstavlja globljo podlago kamninam Smukovega griča in ga primerja z drugimi različki glinastih skrilavcev na Kranjskem.

V dnu globoke idrijske doline izdanja zaradi erozije »res zelo močna plast« črnega glinastega skrilavca. V tej plasti skrilavca »kopljejo bogato živosrebrovo rudo, in tu je urejena jama za njeno pridobivanje.«. Skrilavec je prekrit z apnenčevimi kamninami in se nadaljuje v globino »do koder še ne seže idrijski rudnik«. V veliki globini se združuje s skrilastimi hribinami (Schifergebirge), ki tudi sicer ležijo pod apnenčastim gorovjem Kranjske.

Sledi opis prostorske lege »rudne žile« (der Gang – star rudarski izraz za rudno telo). Poleg smeri poteka »žile« poda njen vpad in smer vpada, debelino ter odnos do njene krovnine in talnine (hangendes und liegendes). Opozori na spreminjanje vpada »žile« in predvsem na spreminjanje njene debeline in številne jalove vložke v njej.

Naravoslovni opis idrijskega rudnika se nadaljuje z obsežnim in podrobnim opisom »idrijske rudne žile« (der idrijsche Gang). Rudno »žilo« sestavlja »...črn, pogosto mehak in prhek glinasti skrilavec, ki je nekoliko prepojen z gorljivim elementom ali mineralno smolo.«. Kamnino imenuje Ferber »idrijski skrilavec« (der idrijsche Schiefer) in mu danes rečemo skonca skrilavec (po Lipoldu, 1874). V »rudni žili« najdemo še »neke vrste premog« in veliko piritita (Schwefelkies) ter različne »jalove apnenčeve kline« (tauben Kalkkeile). V žili, kot tudi na njenem obrobju, najdemo še črn ali siv sljudnat glinasti skrilavec, laporasti glinasti skrilavec, peščeni skrilavec in tu in tam še zelo trd in jedrnat idrijski skrilavec.

Nekoliko daljše razmišljanje je Ferber posvetil nastanku premoga in premoških vložkov v idrijskem skrilavcu. Čudi se, da nastopata skupaj, saj ju je po njegovem mnenju potrebno obravnavati ločeno glede na nastanek in starost. Praviloma pa nastopata tudi v različnih kamninah. Še posebno je zanimivo Ferberjevo razmišljanje o nastanku živosrebrnega orudenja. Meni, da sta pri nastajanju orudenja ime-

la odločilno vlogo »žvepleni kršec« oziroma pirit in »glinast skrilavec, ki vsebuje tudi apnenčeve delce in je bolj ali manj laporast«. Ugotavlja, da je bil idrijski skrilavec vsekakor prepojen z živim srebrom pred nastankom mlajšega apnenca, ki sicer skrilavec prekriva. Ob tem je zapisal »...saj si sicer ne moremo razložiti, zakaj do orudenja živega srebra z žveplom ni prišlo raje v apnencu, ki je slednjemu bolj soroden kot glinasti skrilavec.«. Ferber poudarja, da lahko nastane cinober (cinabarit) »z mokrim postopkom brez sublimacije v ognju«, kar naj bi veljalo za Idrijo, in tudi s »sublimacijskim postopkom s pomočjo ognja v nekaterih vulkanskih predelih«.

Sledi kratek opis kamnin v katerih se nahaja živosrebrno orudenje. 'Idrijski skrilavec' se v jami lahko pojavlja v obliki »črne, mehke glinaste zemlje« ki jo, če je orudena, imenujemo »krhka ruda« (mildzeug). Skrilavec pa je lahko tudi glinast, peščen ali apnenčast. Najde se tudi zelo trd in jedrnat idrijski skrilavec. V nekaterih rudah je pomešan z »apnenčevo zemljo« in je zato laporast.

Glinasti skrilavec je v Idriji »lovilna« kamnina (empfangende Gestein). V njem se pojavlja kot »živo srebro z žveplom« (cinabarit – HgS) ali pa »čisto in nevezano« (samorodno). »Rudna žila« ni povsod enako »plemenita« (edel). Spreminja se v vzdolžni in prečni smeri. Velikokrat se lahko izgubi zaradi različno velikih »jalovih klinov«. Na številnih mestih pa je »žila« bogato orudena v celo-

tni debelini. V teh primerih so rude »trde, goste in običajno laporaste«. Tu in tam najdemo tudi trden skrilavec, ki vsebuje običajno le nekaj malega čiste- ga »deviškega živega srebra« (Jungfrauqucksilber). Na takih mestih je ozračje zelo nezdravo in delavci obolevajo. V razpokah jalovih klinov najdemo še kristale cinabarita.

V nadaljevanju sledi še nekaj opomb o velikosti in prostorski razporeditvi rogov v idrijski jami. Razširitev ovira predvsem voda, ki vdira v jamo. Ne glede na to pa so v preteklih letih ne več mestih v jami in na površju poskušali odkriti nadaljevanje orudenih plasti, vendar doslej neuspešno.

Naravoslovni opis idrijskega rudnika končuje Ferber z ugotovitvijo, da bo glede na to, da je različne rude in minerale, ki jih najdemo v idrijski jami obravnaval že Scopoli (1761), kasneje pa tudi Niga in Mitau (1769), o rudah poročal le na kratko in z manjšimi dodatki. Sledi kratek opis dvajsetih kamnin, mineralov in živosrebrovih rud. Na koncu dodaja pripombo, da so opisane rude in predvsem redki vzorci »za spomin« shranjeni v »tako imenovani zbiralnici« (in der sogenannten Gesellstube) pri idrijskem rudniku.

Razprava

Če bi geolog ob začetku 21. stoletja pripravljal kratek splošen geološki opis idrijskega rudišča, bi ga zagotovo v vsebinskem pogledu zastavil podobno kot Ferber pred dobrimi dvestotridesetimi leti. Ferber začenja s podatki o geografski legi Idrije in opisom geoloških in pedoloških razmer nad idrijsko jamo. Sledi razlaga zgradbe rudišča, strukturna razčlenitev kamnin na krovino, »rudno žilo« in talnino ter opis kamnin. V nadaljevanju premišljuje o starosti in nastanku orudenja, nato pa spregovori še o razporeditvi orudenja v »rudni žili« in poda opis različkov rud. Ferberjev naravoslovni opis idrijskega rudnika je torej vsebinsko logično in povsem moderno zasnovan. Ne vemo sicer, koliko časa se je Ferber zadrževal v Idriji, vendar si je v tem času ustvaril dobro predstavo o razmerah nad rudiščem in zgradbi dela rudišča, ki so ga do takrat poznali.

Pri ocenjevanju Ferberjevega opisa idrijskih kamnin je potrebno upoštevati dejstvo, da takrat še ni bilo ne petrografske sistematike kot tudi ne splošnih stratigrafsko-litoloških opredelitev kamnin. Vendar pa so Ferberjevi opisi toliko nazorni, da s stališča današnjega poznavanja idrijskih kamnin ni težko ugotoviti, katere litostratigrafske člene je imel Ferber v mislih. Naštel je vsaj osem kamninskih različkov, ki jih lahko spoznamo in poimenujemo

z današnjimi petrografskimi in stratigrafskimi imeni. Tudi njegova razčlenitev »rudišča« na krovino, »rudno žilo« in talnino je logična ob upoštevanju zgradbe do takrat znanega dela rudišča.

Glede opisa idrijskih mineralov in rud je bil Ferber mnenja, da jih je že opisal »gospod rudarski svetnik« Scopoli, ..., »zato bodo tu prikazane le na kratko, z nekaj majhnimi dodatki«. Geološko podkovani Ferber potrjuje visoko kvaliteto podatkov in razmišljanj rudniškega zdravnika in predvsem botanika Scopolija o idrijskih rudah in mineralih iz leta 1761.

Posebej pa je potrebno poudariti pomembno in zelo zanimivo Ferberjevo razpravljanje, ki presega opis idrijskih razmer. Lokalne razmere so mu le povod za širše geološke premisleke. Tako je na primer njegovo mnenje o univerzalnosti glinastega skrilavca pod celotnim ozemljem Kranjske, razprava o vrsti in nastanku skrilavcev, kratke opombe o okolju nastanka premogov, ocena relativne starosti orudjenja na podlagi medsebojne lege kamnin (superpozicije) in teoretično razmišljanje o nastanku živosrebrovega orudjenja. Ferberjevo razpravljanje je povsem v soglasju s takratnim evropskim znanjem na področju geologije.

Škoda je, ker je lepo ime »idrijski skrilavec« v 19. stoletju zamenjal M. V. Lipold (1874) s pojmom »skonca skrilavec«, ki se uporablja še danes. Vseka-

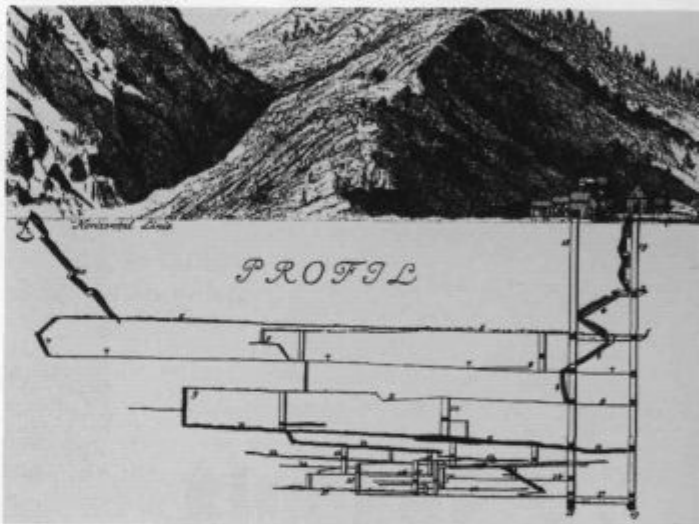
kor je ime »idrijski skrilavec« strokovno utemeljeno in primernejše. Podobnih kamnin ladinijske starosti namreč ne najdemo nikjer drugod v Sloveniji in so torej idrijska posebnost. Poleg tega pa je bil »idrijski skrilavec« (skonca skrilavec, tudi skonca plasti), kot je ugotovil že Ferber, za živo srebro glavna »lovilna struktura« in je bil izjemno bogato prepojen s cinabaritom in samorodnim živim srebrom. Tudi starejše ime »Rudni hrib« za današnji Smukov grič je primernejši in strokovno utemeljen, saj se pod njim nahaja osrednji del idrijskega rudišča.

Zaključek

Ferber je podal prvo predstavo o geoloških razmerah na površini nad idrijskim rudiščem in v rudišču. Poimenoval je nekatere idrijske kamnine s še vedno veljavnimi litološkimi imeni in jih na kratko predstavil. Prvi je opisal strukturno zgradbo »idrijske žile« v takrat znanem delu, podal prostorski raspored orudjenja in poskušal razložiti nastanek orudjenja. Posebej so zanimivi njegovi pogledi na relativno starost orudjenja in razmišljanje o splošnih geoloških temah. Ferberjev naravoslovni opis ni samo prvi »pravi« geološki opis idrijskega rudišča, pač pa po doslej znanih podatkih tudi prvi dokument s širšimi geološkimi premisleki z ozemlja takratne Kranjske, morda celo širšega slovenskega ozemlja.

Literatura

- Brown, Edward, M.D.: A Brief Account of some Travels in Hungaria, Servia, Bulgaria, Macedonia, Thessaly, Austria, Styria, Carinthia, Carniola, and Friuli. As also some Observations on the Gold, Silver, Copper, Quick-silver Mines, Baths, and Mineral Waters in those parts: With the Figures of some Habits and Remarkable places. London 1673.
- Čar, Jože.: Ferberjev prispevek k poznavanju idrijskega živosrebrovega rudnika. Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 11, Slovenska matica Ljubljana, 1991.
- Ferber, Johann, Jacob: Beschreibung des Quecksilber-Bergwerks zu Idria in Mittel-Kräyn. Berlin, 1774. (Prevod: Jože Pfeifer – Johann Jacob Ferber: Opis živosrebrovega rudnika v Idriji na srednjem Kranjskem. Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike, Slovenska matica Ljubljana, 1991).
- Hacquet, Balthasar: Index fossilium Idriensium. Beschäftigungen der berliner Gesellschaft naturforschender Freunde, Tom. III, 1771.
- Hacquet, Balthasar: Oryctographia Carniolică oder Physikalische Erdbeschreibung des Herzogtums Krein, Istrien und zum Theil der benachbarten Länder. II Theil, 33-157, Leipzig, 1781.
- Kircher, Athanasius: Mundus subterraneus, 1657.
- Pope, Walter: Extract of a Letter, lately written from Venice by the Learned Doctor Walter Pope, to the Reverend Dean of Rippon, Doctor John Wilkins, concerning the Mines of Mercury in Friuli. Philosophical Transactions, 1-2/1, 21-26, London 1665.
- Scopoli, Giovanni, Antonio: De Hydrargyro Idriensi. Tentamina physico-chemico-medica. Venetiis, 1761.
- Valvasor, Janez, V.: Die Ehre des Herzogtums Krain. Laibach, 1689. (Prvi del, tretja knjiga).
- Keyssler, Johann, Georg: Neueste Reisen durch Teutschland, Böhmen, Ungarn, die Schweitz, Italien und Lotharingen, worin der Zustand und das Merkwürdigste dieser Länder beschrieben und vermittelst der natürlichen, gelehrten und politischen Geschichte der Mehanik, Mahler-, Bau- und Bildhauerkunst, Münzen und Alterthümer mit verschiedenen Kupfern erläutert wird.

Rafko TERPIN

Spodnja Gasa

1941	1999
BONČINA, Idrija št. 122/131	BONČINA, Bazoviška 8
PETRIČ, Idrija št. 121/130	PETRIČ, Bazoviška 6
KOS, Idrija št. 120/129	KOS, Bazoviška 4
ZADRUGA, Idrija št. 127/136	
MEZELUN, Idrija št. 126/137	MEZELUN, Rožna 15
ŽLAGAVC, Idrija št. 545	ŽLAGAVC, Rožna 17
KOGEJ, Idrija št. 473	Rožna
CESAR, Idrija št. 128/138	CESAR, Rožna 14
PERMOZER, Idrija št. 129/139	
SKALAVC, Idrija št. 133/143	TRATNIK, Rožna 21a
BEDENIČKA, Idrija št. 132/142	KOLAKOVIČ, Rožna 23
DIDIČ V GASI, Idrija št. 131/141	REPINC, Rožna 20
JURMAN, Idrija št. 134/144	JURMAN, Rožna 25
HLADNIK, Idrija št. 544	HLADNIK, Rožna 27
PAGLAVEC, Idrija št. 135/145	PAGLAVEC, Rožna 22
PIVK, Idrija št. 492	PIVK, Rožna 24
ŠINKOVEC, Idrija št. 140/150	ŠINKOVEC, Rožna 26
KOS, Idrija št. 141/151	KOS, Rožna 31
BRENSČ, Idrija št. 142/152	TRATNIK, Grilčeva 5a
ŽONTA, Idrija št. 145/155	ŽONTA, Rožna 33
MADRJANC, Idrija št. 144/154	MADRJANC, Grilčeva 8
PAGON, Idrija št. 143/153	PAGON, Grilčeva 14
BAZILE, Idrija št. 125/134	BAZILE, Grilčeva 27a
LAZAR, Idrija št. 123/132	LAZAR, Pot sv. Antona 20
MEŽNAR, Idrija št. 124/133	MEŽNAR, Pot sv. Antona 18
LIPUŽIČ, Idrija št. 434	LIPUŽIČ, Grilčeva 6
TA STARA LOJKOVA, Idrija št. 146/156	CARLI, Rožna 35
LOJK, Idrija št. 555	LOJK, Rožna 28
TAMAŽURC, Idrija št. 487	
ŠTRAVS, Idrija št. 147/157	ŠTRAVS, Tomšičeva 1
V BEDAJNEH, Idrija št. 149/159	KRPAN, Tomšičeva 5
TA STARA DEŽELOVA, Idrija št. 148/158	KOS, Tomšičeva 4
KOGEJ, Idrija št. 150/160	KOGEJ, Tomšičeva 7
HACE, Idrija št. 151/161	HACE, Tomšičeva 9
TRATNIK, Idrija št. 152/162	TRATNIK, Tomšičeva 11
PIVK, Idrija št. 153/163	PIVK, Tomšičeva 13

S precej nazaj uperjenim pogledom bom v naslednjem zapisu obdelal spodnjo Gaso: od Zadruga do Pivka. Šel bom od hiše do hiše, začel pod Frančiškami in se podal proti Prejnuti. Dodati mislim nekaj hiš Tomšičeve ulice, najbrž zato, ker je prav to okoliš mojega zlatega otroštva, ki ga nikakor ne morem in ne smem prikljukati kam drugam, kakor le na konec Gase.

Spustimo se torej na pot.

Ulica je že pod Avstrijo imela lepo slovensko ime – Rožna ulica. Od nekdanje je potekala pod Rožnim hribom (Grič sv. Antona). Kar hujo se mi zdi, da botaniki o Rožnem hribu še niso nič povedali, a bi bilo potrebno. Dejal bi, da se mudi.

BONČINA, Idrija št. 122/131

Urbar: 122 • Via San Antonio 6 • Bazoviška (6) 8

Mimo hiše pelje stara bližnjica k Lazarju in k sv. Antonu. Hiša je bila v 19. stoletju Balantova, šele 1926. jo je dedovala domača IVANA BONČINA, rojena BALANT. Njena hči jo je podedovala 1956. leta. Stavba je v naslednjih desetletjih doživela temeljito preobrazbo.

PETRIČ, Idrija št. 121/130

Urbar: 121 • Via San Antonio 5 • Bazoviška (5) 6

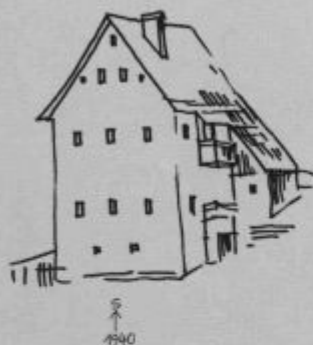
Drobna rudarska hišica pod Bončino je bila že v prejšnjem stoletju Petričeva (1877 – Elizabeta, 1911 – Janez, 1950 – Antonija). Hiša niti v povojnem času ni doživela velikih sprememb, v svojem kotu še zdaj govori o skromnih knapovskih letih. 1956. je bila v hiši zapisana služnostna pravica stanovanja za upokojeno učiteljico IDO PETRIČ. Obvladala je več jezikov, prav dobro je poznala tudi nemško gotico. Zadnje leto pred penzijo, 1951., je bila moja učiteljica v prvem razredu. Naslednje leto smo se pri njej srečevali drugošolci: Peter Rupnikov, Peter Poljanškov, Mija Vončinova in jaz. Še zdaj se je z rahlim strahospoštovanjem prav rad spominjam.

S
↑
1940

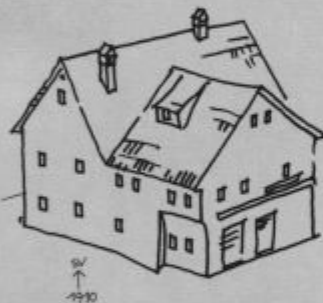
V
↑
1983

KOS, Idrija št. 120/129

Urbar: 120 • Via San Antonio 4 • Bazoviška 4

Hiša na levem bregu grape pod Baziletom je lepa, visoka, prava rudarska hiša. Zato se zdi posrečeno, da jo je idrijski muzej odkupil in 1986. začel z restavracijo. Kot ohranjen primer rudarske stanovanjske gradnje bo v prihodnosti postala muzejski objekt. Zaenkrat imajo rudniške stvari prednost, zato notranje urejevanje stanovanj v hiši teče bolj počasi. • 1882. je bila lastnica TEREZIJA KOS, 1913. je dedovala ALOJZIJA in 1962. šivilja DORA KOS. V hiši je svoja otroška leta preživel tudi brivec, zeliščar, ljudski zdravnik in izumitelj ANTON KOS (1902–1978). • V času čipkarskih festivalov (avgust) je bila hiša že večkrat odprta za ogled.

ZADRUGA, Idrija št. 126/137

Urbar: 126 • Via Trieste 17 • Rožna 17

Močno staro stavbo na križišču dveh poti, Gase in one k Frančiškam, je 1881. leta kupil obrtnik FRANC KOS. Kosov je tedaj v Gasi prav mrgolelo. Po petih letih je šla posest v stečaj. 1901. je hišo kupila Mestna občina Idrija. 1909. jo je z menjalno pogodbo izročila TEREZiji ŠTROS, ker je njena stara hiša (Štrosova) stala preveč na cesti in se je morala umakniti. Za Terezijo je bila menjava zelo prikladna, saj je bila rojena (ERJAVEC) v hiši čez cesto, pri Mezelunu. Življenje tudi v naslednjih letih ni teklo gladko, 1915. je šla hiša še enkrat v konkurs. 1933. jo je kupila KATOLIŠKA ZADRUGA. Na nikovski strani je imela trgovino MICI TRATNIKOVA (prednica idrijske Marijine družbe), tam je delala tudi moja teta, tedaj že vdova - HANCA TRATNIKOVA (rojena TERPIN). • Na gasarskem vogalu je bila običajno mesnica. • Hiša je imela še slavnjšo zgodovino. V njej je bil namreč rojen HENRIK FREYER (1802–1866), botanik, lekarnar, kustos ljubljanskega muzeja, planinec, pisatelj. Tudi oče in ded sta rada botanizirala. 1966. smo mu na hiši odkrili spominsko ploščo (delo Janeza Pirnata). Po 1970. letu so hišo podrli. Današnjega novega idrijskega trga, po Aumetzu imenovanega, ne bi bilo, če bi še obstajala stara zadružna hiša.

MEZELUN, Idrija št. 127/136

Via Trieste 18 • Rožna ulica 18

Ime je zagonetno, pomnjeno le pri nekaterih starejših Idrijčanih. Drugače je bila hiša skoraj od nekdanjega Kogejeva. Veliko stavbo v križišču Gase in poti k Frančiškam je že 1883. imel v lasti JOSIP KOGEJ. 1901. jo je z izročilno pogodbo dobil SREČKO, potem je bil petdeset let mir. 1952. so lastnino razdelili trem de-

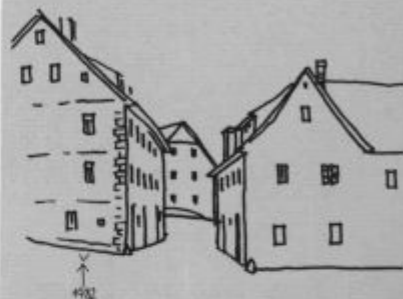
dičem. Kot mnogo idrijskih hiš je bila tudi ta 1962. nacionalizirana. • Prizidek za hišo je SREČKO dvignil (na starih temeljih) po 1935. letu. 1945. so se KOGEJI odselili v Avstralijo, eden od sinov, sicer učitelj, pa se je preselil v Žiri. V njihovo stanovanje se je tedaj vselil ključavničar JOŽE VONČINA (špengler). Delavnico v baraki čez cesto mu je prodal bližnji sosed, kovač PRAPROTNIK. • V pritličnih prostorih je že pod Italijo imela delavnico sedlarka MILKA ZAZULA, zraven so imeli prostore v najemu gostilničarji KOBALI (starši dr. Alfreda Kobala). Okrog 1950. leta so bili tam nekje rajonski prostori, v katerih je gasarsko žloto kakšno leto obiskal uradni Dedek Mraz.

ŽLAGAVC, Idrija št. 545
Via Trieste 20 • Rožna ulica 17

Današnja hiša je na vzhodni strani prizidana Mezelunu. Od ceste odmaknjeni del je 1906. leta zgradil SREČKO KOGEJ. Ostalo je nekaj pozneje postavil kovač IVAN PRAPROTNIK, po rodu iz Kroke. Še 1922. leta je prezidaval notranjščino, tudi balkon je seveda njegov. Bil je napreden možakar, že takrat je naredil stranišče na izplakovanje z vodo. Uspeh je bil že to, da je vodo napeljal v hišo. • 1906. leta je SREČKO KOGEJ postavil še leseno lopo na drugi strani ceste, pod klančkom k Cesarju. 1930. leta je hišo kupil ANDREJ BRUS - ŽLAGAVC. Še prej je KAPUCINARJEM prodal svojo staro hišo na griču s posestvom vred (za kravo sveta je bilo). Poznejši kloster je bil torej zgrajen na Brusovi zemlji. Brusovi so bili vsi jagri. Oče ANDREJ je bil duhovit in družaben človek. V svojem kozolcu je moški družbi ob gerušu rad karte šlogal, po malem čaral in jih zabaval. Od ŠLOGOVČ (danes bi rekli ŠLUOGAVČ) je po malem nastalo ŽLAGAVC. Verjetno so tudi izraz ŠLUOGAT včasih drugače izrekli, saj je narečje vendar živa stvar. • Trije Brusovi bratje so se vsi nekoliko izobrazili, dva sta šla za forštnerja (gozdarja), eden v Dolino pri Trstu, drugi na Lokve. Tretji - ANDREJ se je po letu 1910 pri Kogovški izučil za električista.

KOGEJ, Idrija št. 473
Via Trieste 22 • Rožna ulica 19

Hiša nasproti Cesarju je mlajša idrijska stavba. 1897. jo je dokončal JOSIP KOGEJ, lastnik bližnje št. 136. 1905. leta jo je nova lastnica OKRAJNA HRANILNICA IN POSOJILNICA IDRİJA prezidavala. Tedaj so za hišo in tik pod Frančiškovim jaskom dodali drvarnico in žehnico. SREČKO KOGEJ, Josipov sin, je bil tedaj - le povejmo - član stavbnega odseka. • Kako je hiša prešla v rudniško last, ni znano. • Pod Italijo so pod skupno streho stanovali v glavnem italijanski inženirji,

zgoraj JURMANOVI (amaterski fotograf) in JOŽI ŽIGONOVA z družino. Po 1945. pa družina ing. JAGRA, TRATNIKOVI, knjižničarka TALČI BOŽIČEVA, večni gasilec KORLE BOŽIČEV z ženo PEPO – eno najbolj znanih klekljaric. • Do 1943. leta je v hiši živela še ŠPANSKA z možem (REGINA DI SPAGNA), ki je znala tudi postrani kaj zaslužiti.

CESAR, Idrija št. 128/138

Via Trieste 22 • Rožna ulica (22) 14

Ime PRI CESARJU je še izpred prve vojne. Najbrž se ne uporablja več. Staro, prav imenitno hišo je 1868. z izročilno pogodbo dobil JOŽEF ŠINKOVEC, vsaj tako stoji v arhivu zemljiške knjige. Točno leta 1900 jo je kupil ERAR in lastništvo se od tedaj ni več spreminjalo. Pač pa se je hiša močno spremenila v času italijanske okupacije. Okrog leta 1932 so jo Italijani podrli do tal in na istem prostoru postavili novo, ki je bila, resnici na ljubo, nekoliko podobna stari. Dobila je bele vence, četrtinski čelni opaž, povečana okna, izgubila pa je kakšen ajkrl. • Pod Nemci so v hiši prebivali nemški vojaki (6 ali 7), ki so v bližnjih Frančiškah imeli svoje stražarsko mesto (štucpunkt). • Še 1955. je v hiši stanovalo 22 oseb, med njimi znani cerkveni in pogrebni pevec JULIJ POLJANŠEK z vzdevkom ŠTRUCA. Vzhodno je tik ob hiši (še 1897.) stal lep kozolec ali hlev. Skoraj nad njegovo streho je potekal mostovž do rudniškega izvoznega stolpa PORTARTUR (zgrajen 1904., podrt 1960. leta). Po njem so rudo spravljali iz Frančiške v Bašerijo. Zanimivo je, da so na istem mestu 1961. zgradili stanovanjski blok, ki so mu Idrijčani brž nadeli "staro" ime PORTARTUR.

PERMOZER, Idrija št. 129/139

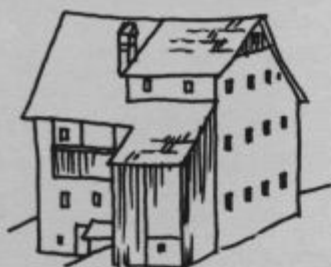
Urbar: 129 • Via Trieste 23 • Rožna ulica (23) 16

Permozerjeva je bila ena tistih gasarskih hiš, ki se v zadnjih sto letih ni v ničemer spreminjala. Že na risbah iz srede 19. stoletja je prepoznavna. Na zahodu so jo lepšali ganki, na vzhodu prizidek. Kot pri večini gasarskih domov je tudi njeno čelo gledalo proti Nikovi. • 1863. je s hišo gospodarila TEREZIJA BEDENIK. 1896. jo je verbal mladoletni FRANC PERMOZER in 1943. je bila hiša prepisana na MATILDO PERMOZER. Vso zapuščeno so podrli okrog leta 1975.

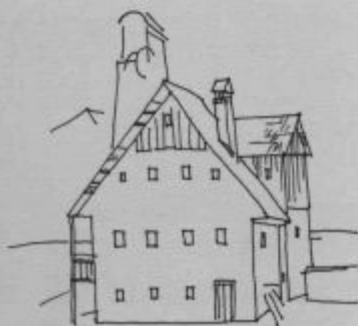
SKALAVC, Idrija št. 133/143

Urbar: 133 • Via Trieste 24 • Rožna ulica (24) 21a

Pokojni TONI POŽENEL - GERIGA mi je pripovedoval, da je bila hiša prej ERŽENOVA (Smolarji) in še prej MARJANČINA (gostilničarka iz Gase; njeno

SZ
↑
1911

SZ
↑
1720

prvo hišo je rudnik podrl, v zameno ji je dal drugo). Arhiv Zemljiške knjige govori drugače. 1882. je bil lastnik TEODOR WAHL, 1888. ANA SCHÖNICKE, rojena LESKOVEC, 1896. je hišo že prevzel ERAR (1941 – SOCIETA MONTE AMIATA, 1949 – RŽS IDRİJA). Tako - na kratko. • V župnijskih bukvah pa sem prebral, da se je 1882. leta KARL ČERIN iz te hiše poročil z MARJANO MOHORIČ. Njune tri hčere so bile sestrične mojega starega očeta ŠTEFANA TERPINA. Kasneje se je vsa družina izselila iz Idrije. Hišo so podrli pred 1975. letom.

BEDENIČKA, Idrija št. 132/142

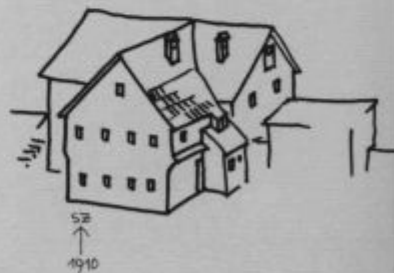
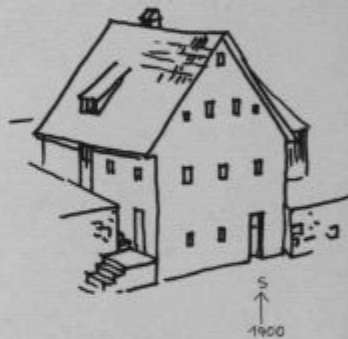
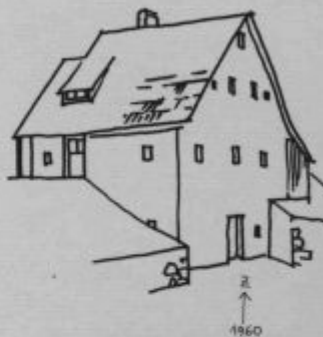
Urbar: 143 • Via Trieste 24 • Rožna ulica (24) 23

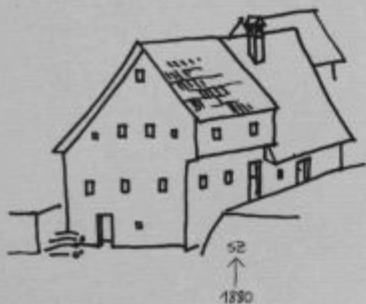
Med Brusom in sosednjo Bedeničko je bil na škarpji le majhen vrt. Bedeničkin dom je bilo v povojnih letih revno, po vseh šivih načeto poslopje, Bedenička sama pa samotno in precej zanemarjeno bitje. • Vendar je bila hiša že 1852. BEDENKOVA. 1893. jo je z izročilno pogodbo dobil RAFAEL BEDENK. Že 1896. je dedovala MARIJA BEDENK, tri leta zatem pa mladoletna JANEZ in FRANCE. Za temi skopimi podatki lahko kar slutimo nagle smrti. Preseneti nas, da je 1912. leta na podlagi kupne pogodbe gospodar postal FRANCE BEDENK, ki je bil 1899. še mladoleten. • Na vsak način je njegova hči ANA 1927. postala hišna lastnica. Bila je poročena z BARTOLOMEJEM PIRCEM, a je Idrija bolj kot njega poznala njo. Hčerka Mira ji je v dvanajstem letu umrla za pljučnico. Tako je postalo Bedeničkino čudaštvo razumljivo. • Pred 1910. letom je v hiši strašilo, da je trepetala vsa Gaso. Posredovala je oblast, oglasil se je tudi župnik in potem so skupaj ugotovili, da je nenavadne glasove povzročal eden od bratov. • V kleti, tik ob cesti, je pod Italijo NACE BREGARJEV popravljaval bicikle. • Hišo je pred 1975. letom popravil frizer LJUBO KOLAKOVIČ, na istem mestu zdaj stoji njegova nova.

DIDIČ V GASI, Idrija št. 131/141

Urbar: 131 • Via Trieste 27 • Rožna (27) 20

Stara Didičeva hiša je bila precej slikovita, njen zgornji del je ležal vzporedno z Gaso, spodnji je s čelom gledal proti Nikovi. • Zemljiška knjiga govori o tem, da je bila že 1882. Didičeva. Isti FRANC DIDIČ je bil že 1871. lastnik znanih stavb tik ob Nikovi. 1903. je dedoval FRANC DIDIČ mlajši, 1955. pa njegov sin IVAN. Zapisano je še, da je 1962. leta hišo prevzela vdova IVANA skupaj s hčerjo MARTO in sinom IGORJEM. Najbrž so po tem letu staro hišo podrli in postavili novo. Novotarija po slikovitosti in lepoti za staro krepko zaostaja. • Hišo je pozneje kupil gostilničar iz soseske VALENTIN REPINC. • Tu je bil rojen JOSIP ŠTRAUS,

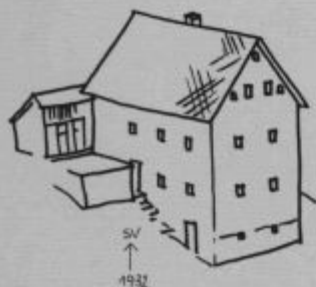

JURMAN, Idrija št. 134/144

Urbar: 134 • Via Trieste 28 • Rožna ulica (28) 25

Stari Geriga mi je pravil, da so bili v hiši že vsaj trije rodovi Jurmanov. HAJNČE, PEPE in PEPK, mi je naštel gospodarje. To bo držalo. A 1842. je zapisana JOHANA URŠIČ. • Stara hiša je bila zelo zanimiva, večkrat spremenjena in dodelana stavba. Ajkrlav in prizidkov pa škarp ni manjkalo. Pogorela je v otroški igri 12. julija 1896. HENRIK JURMAN jo je obnovil že oktobra istega leta. Poročen je bil trikrat. V letih, ko je po Idriji razsajala "španska", ni bilo prizaneseno ne njegovim ženam ne otrokom. • Nova hiša iz 1896. (pritličje očitno ni pogorelo) je bila vsaj sprva videti pusta kot oskubljena kura, zgubila je veliko starega šarma.

HLADNIK, Idrija št. 544

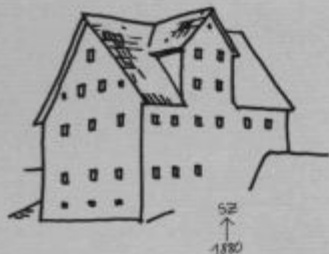
Via Trieste • Rožna ulica 27

TONE POŽENEL je trdil, da je bila hiša postavljena okrog 1910. leta. Zmotil se je malo. 1904. leta jo je v resnici dokončal FRANC HLADNIK. V letih pred prvo vojno so Idričani precej gradili, to je znano, v tem času so bolj zidali kot tesarili, nove stavbe so bile zato trdnjše in seveda tudi hladnejše. Ohranjale pa so stare vrednote, kot so postavitve v breg (čelo obrnjeno k Nikovi), vhodi in stopnišča, razpored oken in tudi strešni naklon. Večino tega spogledovanja s starejšo tradicijo se razpozna tudi na Hladnikovi hiši.

PAGLAVC, Idrija št. 135/145

Urbar: 135 • Via Trieste 30 • Rožna ulica (30) 22

Pred nami je ena zelo starih gasarskih stavb. Ker je bila vedno mogočna, jo najdemo že na starih panoramskih risbah in grafikah. Le štirikapne strehe prej ni imela. Čelo je bilo obrnjeno k Nikovi, vsaj na zahodu je imela velik dvonadstropni ajkrl (kot Grilc-Šrajeva hiša). Predelali so jo 1881. leta (ali leto pozneje: tedaj so ji pozidali popolno drugo nadstropje in nanj poveznili štirikapno streho. Število oken se je verjetno takrat bistveno zmanjšalo). Starejše ime za hišo je bilo PRI PETRU. Pisali so se Vidmar. Imeli so šnopsarijo, prodajalno

špírita, mešalnico geruša. Znani so bili po navadi, da so postregli celo sredi noči. • Zemljiška knjiga ima 1877. zapisanega PETRA VIDMARJA, 1912. pa hčer ROZALKO, poročeno TAVZES. TAVZESI so se pozneje odselili v Logatec, od tam pa v Litijo. 1926. je hišo dobil VALENTIN PIVK, 1934. njegova hči ANTONIJA, poročena PAGLAVEC. In tako smo pri današnjem imenu. • VIR (1981/177) je stalo naslednje: PETER VONČINA iz Spodnje Idrije je tu imel trgovino in žganjarno – PRI PETRU imenovano, Rožna 22. Leta 1900 je iz Trsta prinesel prve sadike paradiznika. (Verjetno gre za PETRA VIDMARJA! O. p. R.T.)

PIVK, Idrija št. 492

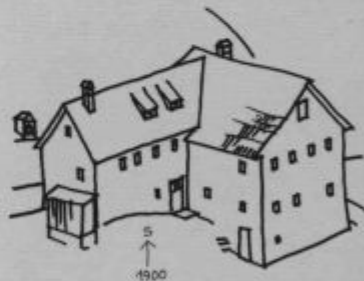
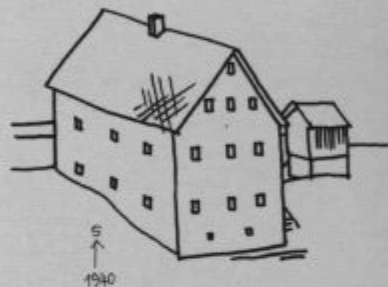
Via Trieste • Rožna ulica 24

Po čisti obliki in prazni strehi sodeč je hiša mlajša. Res je. 1901. leta jo je postavil iz soseske znani VALENTIN PIVK, zidarSKI mojster mu je bil JOŽE KACIN z Jagršč. • Valentinova hči, nam vsem znana PIVKOVCA, je vzela BOGATAJA (CILINDROVCA), a po stari navadi ostala do smrti PIVKOVCA. • Njena hči MILA BOGATAJ se je pred leti iz Ljubljane vrnila v Gaso uživati penzijo. Od tedaj hiša dobesedno živi z njo. • Pri hiši še danes vsako pomlad sejejo flance (sadike za zelje, ohrovč ...). Na gasarske flance so prisegali celo kmetje iz precej oddaljene idrijske okolice (Gorenja Trebuša).

ŠINKOVEC, Idrija št. 140/150

Urbar: 140 • Via Trieste 32 • Rožna ulica (32) 26

Podobno kot stara Didičeva v Gasi je tudi Šinkovčeva dvodelna stavba bolj pod cesto kot nad njo. Danes vsa betežna sameva. Nekdaj je bil med stavbama širok obokan prehod iz Gase do spodnjega stanovanja. Del ob cesti je imel lep okrogel portal in črno kuhinjo. • Hišo si je 1864. lastil FRANC ŠINKOVEC, dvajset let pozneje sin JOHAN. 1929. je bila prepisana na vdovo CECILIJO ŠINKOVEC, rojeno KRANJC, 1947. na FRANČIŠKO SEQUALINI, rojeno ŠINKOVEC. Njen mož GINO je prišel v Idrijo s Furlani, ko so gradili kasarno (danes Psihiatrična bolnica). Oprjel se je in ostal v Idriji. Še pred drugo svetovno vojno je začel predelovati hišo. (Bil je seveda zidar.) Današnja stavba je predvsem delo njegovih rok. • Na škarpi nad cesto, ob stezi k Brenšču, je pred drugo vojno stalo znamenje sv. Antona. Nekaj let pred 1. svetovno vojno so širili Gaso, tedaj so podrli tudi zidano znamenje. Kip sv. Antona pa je PAVLE KOGEJ - BRENŠČ imel do zadnjega na svoji omari.

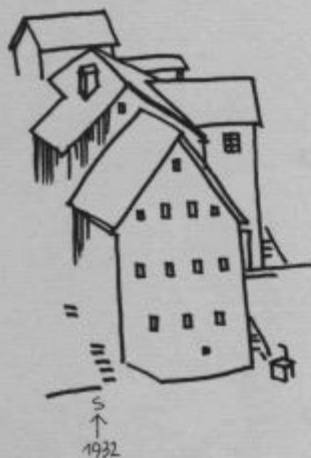
BRENŠČ, Idrija št. 142/152

Urbar: 142 • Via Trieste 33 • Rožna ulica 33 • Grilčeva 5a

Hiša v strmini nad Šinkovcem je bila 1883. Brenčičeva (IGNAC ali NACE). 1929. jo je poverbala hči PEPČA. K njej se je priženil PAVLE KOGĀJ (letnik 1912). 1981. je že živel v Domu starih, hišo je prodal. Istega leta so staro dotrajano hišo podrli in kmalu potem sezidali novo. V isti strmini, a z novim dohodom. • PEPČA je imela dva brata, eden je bil pri tajni policiji v Trstu. Bil je čudak, a po srcu prav dober. Sestri je v hudih letih po drugi vojni v marsičem pomagal. Amatersko se je ukvarjal z zgodovino. Domotožno ga je begala predvsem zgodnja zgodovina Idrije. Ohranili sta se dve prav zanimivi besedili.

KOS, Idrija št. 141/151

Urbar: 141 • Via Trieste 34 • Rožna ulica (34), 31

Najprej kaj pravi zemljiška knjiga. 1853. je zabeležen JOŽEF GRUDEN, 1888. je dedoval sin JOŽEF (najbrž PEPČE), 1892. je hišo in svet dobila edinka ALOJZIJA, poročena TRATNIK. 1938. sta verbalni sestri ANGELA in SLAVICA TRATNIK. 1959. je ANGELA dala svoj part sestri SLAVICI, poročeni KOS. SLAVICA je vzela VIKTORJA KOSA z Luže. To je bilo seveda še prej, kot je VIKI postal moj stric in SLAVICA moja teta (1939). Tako je to. • Nekdaj se je kajpak reklo PRI GRUDNU (stari Gruden se je ponesrečil v jami), potem občasno tudi RIBNŠČA (Tratniki so prišli iz kanomeljske Ribnice). Alojzijin mož je bil mizar, delal je v kleti in v gornjem prizidku. • Spodnji del hiše je starejši. Pri predelavi so odkrili pet lese-nih podov, naloženih eden vrh drugega. Na podstrešju so na starem tramu našli letnico 1688. Po pripovedovanju naj bi hišo skupaj z Oswaldovo na začetku Gase delali Francozi. Letnica na tramu postavlja to trditev na laž. • 1910. leta so imeli na stanovanju kar štiri realčane: domačega Josipa, Franca in Josipa Likarja z Vojskega in še Kacinovega Dominika z Jagršč. • Hiša je bila prvič temeljito predelana 1963. leta. Tudi v današnjem času (gostilničarja ANICA in DARKO Kos) doživlja marsikaj. Predvsem v njeni notranjščini se občuti njena dolga in burna zgodovina. • O Kosovi hiši vem še eno štorijo, to pot iz urbarja. Tam piše, da je JURIJ KAGNUS 1794. prodal hišo GAŠPERJU KOSU z Luže. Ha! Torej so se Kosi z Luže enkrat že spustili v Gaso. GAŠPER je tedaj vzel domačo NEŽO. Prvih pet otrok sta rodila pri današnjem Majniku na Mestnem trgu. Zadnja dva pa v hiši št. 141. Pomeni, da je bila hiša (kupljena in priženjena) takrat prenaseljena ali pa so jo predelovali. Najmlajši JOŽEF je čez leta vzel FRANČIŠKO KOLER (1837. leta), a sta ostala brez otrok. Na situacijski karti iz sredine 19. stoletja je

kot lastnica zapisana Jožefova sestra **MARJANA**. Nekoliko nenavadno, a rečemo lahko: pred Grudni so bili v hiši št. 141 že Kosi, a se niso oprijeli. Sedanji Kosi (moja žlahta) so videti živahnejši.

ŽONTA, Idrija št. 145/155

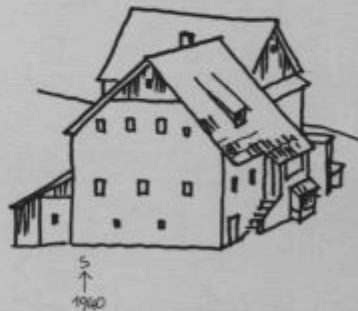
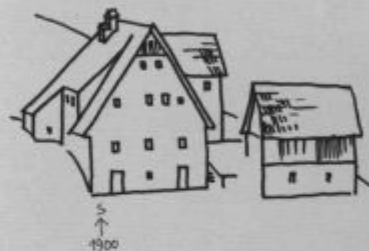
Urbar: 145 • Via Trieste 35 • Rožna ulica (35) 33

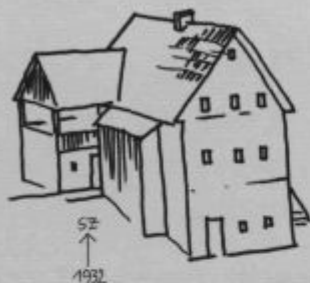
Lepota te stare hiše je v postavitvi, prav ganljivo je, kako od nekdaj gleda čez vse svoje vrtove na gasarsko cesto. • 1871. je s hišo gospodarila **MARIJA KENDA**, 1896. so prepisali na **FRANCO KENDA**, Marijino hčer, ki se je v svojem življenju povzpela do poklica farovške kuharice. Na svoja stara leta je zbolela za rakom. Precej so skrbeli zanjo sosedge **Tratnikovi**. Pred 1914. letom je v hiši stanoval tudi mežnar **HLADNIK**. • 1913. leta je **FRANCA** z izročilno pogodbo dala svojo posest župni cerkvi sv. Barbare v Idriji. • 1930. leta pa sta hišo s svetom vred kupila **IVAN ŽONTA** in žena **PEPCA**, rojena **BRUS**. Ivan je bil rudar in v Gasi kar spoštovan človek. Posest je bila pisana na ženino ime, verjetno je bil njen delež k skupni blaginji večji. 1943. so hišo z drvarnico, žehtnico in hlevčkom prepisali na hčer **MALČI**, šiviljo. Njena sestra učiteljica je poročena v Italiji. Z Malčino smrtjo je hiša začasno opustela.

MADRJANC, Idrija št. 144/154

Urbar: 144 • Via Trieste 38 • Rožna ulica 38 • Grilčeva ulica 8

Hišno ime **MADRJANC** ji je kar pristajalo, saj so se **MODRIJANI** v njej dolgo držali. 1850. je zapisan **FRANC**, še pred njim **JOHAN**. 1889. so morali prepisati na mladoletnega **NACETA**, njegova hči **MARIJA** (Mici) je hišo s posestvom poverbala 1940. leta. Poročila je bančnega uslužbenca **LAZARJA** z **Brusovš**. Zelo odločna in glasna je vzela precej mirnega in galantnega človeka. Ker smo bili včasih sosedge, sem jo kar dobro poznal, pomalem sem se je celo bal. • S hišo so po drugi vojni imeli precej dela. Bila je kmečkoga videza, imela je tudi več pripadajočega sveta. Hlev in svinjak so trpeli v hiši, prav blizu je bil postavljen velik kozolec (velik v otroških očeh). Okrog 1960. so prvič zidali. Drugič, okrog 1975., so zagrabili zares, staro hišo so podrli do tal in prav tam zgradili novo. Takrat je po moje **MADRJANC** izginil. Na neprestrmem travniku proti **PAGONU** je pozneje paval prof. **VINKO CUDERMAN** (slavist, dramatik, kulturni delavec), ki se je k **MADRJANCU** priženil. V mojih (otroških) očeh se je tisti zaključeni čedni svet že mnogo prej ves skremžil.

PAGON, Idrija št. 143/153

Urbar: 143 • Via Trieste 39 • Rožna ulica 39 • Grilčeva ulica 14

Še višje v današnji Grilčevi se je svetila stara Pagonova hiša. Tudi ona je imela pod seboj vrtove in precej nižje Gaso. K hiši je bil prečno prizidan hlev s šupo. Do hiše je vodila mimo Žonta ali mimo Kosa le meter široka pešpot. • V prvi polovici 19. stoletja si je posest lastil JOHAN PELHAN, 1883. je bilo prepisano na LEOPOLDA PELHANA, 1909. je kupoval JANEZ (ali Ivan) BIZJAK. Takrat se je hiše oprijelo ime PRI BIZJAKU. Nekateri Idrijčani ga še pomnijo. • TONE POŽENEL mi je pred leti zatrdil, da je Bizjak hišo tudi postavil. To ne bo povsem držalo, lahko jo je le temeljito prenovil, to pa ja. • Njegova hči je kot dekla delala pri Baziletu (gornjem sosedu). Poročila je JOŽEFA PAGONA, ki je pri Bizjaku takrat že stanoval. Tako to gre. Za 1940. leto vseeno piše, da je JOŽEF PAGON hišo kupil. Le kdo bi razumel to nekdanjo trgovino? •

BAZILE, Idrija št. 125/134

Urbar: 125 • Via San Antonio 7 • Grilčeva (10) 27a

Hiša še danes stoji na izpostavljenem griču nad Frančiškami. V današnji Grilčevi ulici je gotovo najstarejša. • V 19. stoletju je bila FERJANČIČEVA, vendar slavna klekljarica IVANKA ni bila iz te hiše. Okrog 1850. je gospodaril JOŽEF, 1856. že NEŽA. 1891. je z izročilno pogodbo dobil hišo, hlev, kozolec, travnike, njive in sadovnjak ALOJZ SVETIC iz Rožne ulice št. 157 (danes ŠTRAVS). Očitno se je na grič priženil. Od takrat se je po ustaljeni idrijski navadi pri hiši reklo PRI SVERCU. Lojzetova hči MARIJA je verbalala 1923. leta. Poročila je Kalabreža, ki je v Idriji služil vojsko. Ime mu je bilo NICOLA BASILE. Bil je pek. V stari Lojkovi hiši je pekel in prodajal za italijansko vojsko, nastanjeno v Idriji. • Zadnji lastnik je TONI BASILE, moj sošolec in prijatelj iz otroških let. Čeprav se je pri Baziletu nekdanj prav trdo kmetovalo, je bila stara hiša (pred 1932. letom) vsa idrijska in bolj malo kmečka. Krasili so jo ajkrli, ganki, prizidki in precej oken.

LIPUŽIČ, Idrija št. 434

Via San Antonio • Rožna ulica • Grilčeva ulica 6

Hiša leži jugozahodno pod cerkvijo sv. Antona, na dnu današnje Grilčeve ulice. Včasih se je do nje prišlo po meter široki poti ob Grapci od Bedajncja gor. Dlje od hiše so peljale le steze. • Hiša je, kot dokazuje njena hišna številka, mlajša, narejena je bila ob koncu 19. stoletja. Sprva je bila LIPUŽIČEVA. Stara dva sta jo prodala FRENČKU VELIKAJNETU, brž zatem pa sta na Starem placu kupila

“Čekovnkarsko kavarno”. • Po drugi svetovni vojni je v hiši živel Kanomeljčan rudar JANEZ SELJAK z družino. V mojem otroštvu smo bili takorekoč sosedge, zato smo daleč naokrog vsi vse poznali, ne le ljudi, tudi skale in vode in drevesa.

LAZAR, Idrija št. 133/132

Urbar: 123 • Via San Antonio 8 • Bazoviška 7 • Pot sv. Antona 20

Na stari situacijski karti je razločno narisano, da je MARIJA TRATNIK imela svet nad potjo od kapele k sv. Antonu in pod njo, torej večinoma sam breg. Za eno kravo morda. V arhivu zemljiške knjige pa izjemoma piše, da je bila MARIJA TRATNIK lastnica že 1836. Lahko si mislimo: od 1836. do 1902., ko je prišla posest s kupno pogodbo v roke LOVRENC LAZARJA! Dolgo se je držala, najbrž ni imela potomcev. Nasprotno jo je LOVRENC že leto zatem izročil sinu MARTINU. 1920. so sestavili izročilno pogodbo za PETRA. In še zadnje: 1969. je z darilno pogodbo posest in hišo prevzel TINE, rudniški pleskar. Štirje Lazarji v enem stoletju. • V vsem tem času se je marsikaj spremenilo: zidalo se je, širilo staro pot, breg se je zaraščal, njivo so opustili. Le kapela hladno šteje leta.

MEŽNAR, Idrija št. 124/133

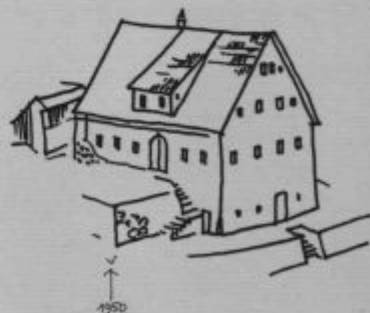
Via San Antonio • Bazoviška • Pot sv. Antona 18

O zgodovini stare mežnarije pod cerkvijo sv. Antona, skoraj bi rekli na Rožnem hribu, ali še bolje - ob vznožju Kalvarije, ne vem veliko. Mislim sem si, da je bila bajta od nekdanj v cerkveni lasti. A ni bilo tako. • V prvi polovici 19. stoletja je bila lastnica MARIJANA THALER. Njen naslednik je bil ANTON KASTRIN in šele od Antona je hišo kupila cerkev, zgodilo se je 1864. leta. • Zanimivo je, da je imela Marijana v hiši zgovorjeno stanovanje do svoje smrti.

TA STARA LOJKOVA, Idrija št. 146/156

Urbar: 146 • Via Trieste 35 • Rožna ulica (37) 35

To je bila hiša mojega zlatega otroštva, zato lahko o njej povem nekaj več. Celo 19. stoletje je bila zgleđa KOGEJEVA (1835 - Lovrenc, 1884 - Franc). Kogejev je bil tudi grič med Žonto, Madrjancem in Grapco. • 1903. je hišo in svet kupil rudarski žgalniški nadoskrbnik Čeh LUDOVIK BUHAL. Od tod ime: PRI BUHALU. 1910. leta je imel v kletnih prostorih slaščičarno ANTON SCHÄFFER s Ptuja. Pod Italijo je hišo imel v najemu pek BASILE, ki je pekel kruh za italijansko vojsko. Lojka, tudi pek, je staro hišo na škarpi kupil 1928. leta, da bi se izognil bližnji konkurenci. Stari Lojka je v tistih letih uredil pritlično stanovanje za svoje

potomce. Moderniziral je predvsem kuhinjo, shrambo ter uredil celo kopalnico. V prazno, lahko bi rekli pritlično, stanovanje se je 1945. leta vselil krojaški mojster z družino (skratka – moj oče) LEOPOLD TERPIN. Okna so bila skoraj brez šip, a stanovanje je imelo veliko in čedno kopalnico, ki se je v resnici nikoli ni smelo uporabljati. Sredi hiše je bila po kmečki navadi krušna peč in tudi vrata so bila po kmečko vgrajena, da se je dalo okrog peči krožiti (ena so že pred 1945. zazidali). Zgoraj sta bili dve stanovanji. Obe sta imeli nišasto črno kuhinjo z ognjiščem, skupno stranišče na štrbunk in prostorno vežo, ki je svetlobo dobivala le skozi ajkrl. V večjem sta pred 1950. letom živela stara Balanta, po 1950. pa vsem poznani Škofovi. Pred 1958., ko smo se odselili, so bili prostori prazni. V manjšem stanovanju je do pozne starosti živela simpatična JENKOVKA (Karolina Jenko 1884–1969). V kletnih prostorih, kjer je bila prej slaščičarna, je v povojnih letih mojster iz sošeske, STANE ŠTRAUS, popravljaj bicikle. • Hiša je bila izjemno prostorna z velikanskim zatrepom. Imela je lep okrogel portal z vklesano letnico 1868 in težka vežna vrata na zapah. Streha je bila do zadnjih dni krita s šinklmi, zamakala je na mnogih koncih. • Vso zmučeno in scagano je hišo pred 1960. kupil mesar LUDVIK CARLI, jo skoraj do temeljev podrl in prav tam pozidal nekaj drugega.

PRI LOJKU, Idrija št. 555

Rožna ulica 28

Nič kaj idrijsko, a za ulični vogal primerno, hišo je FRANC LOJK dokončal 1906. leta. Namenjena je bila pekariji, prodajalni in stanovanju. Lojk je bil pač pekarški mojster, doma iz Šmihela na Dolenjskem. Hiše se je ves čas držal lep, dobro ograjen vrt ob gasarski cesti. • V hiši je dve leti s svojo družino živel realčni profesor dr. NIKOLAJ OMERSA. 1911. leta se mu je najbrž prav v tej hiši rodil sin NIKOLAJ mlajši, pozneje akademski slikar in tudi moj profesor na Akademiji za likovno umetnost v Ljubljani. • Na vogalu je bil v veliki niši (prvo nadstropje) že pred 1. svetovno vojno postavljen kip Matere božje. • V vogalnem prostoru (pritličje) se iz zgodnjega otroštva najbolj spominjam mlekarne (čakali smo v vrstah) in brivnice Petra Blaznika (kjer so naju z bratom na začetku poletja radi ostrigli na balin).

PRI TAMAŽURCU, Idrija št. 487

Via Piave 1 • Tomšičeva 1

Hiša v bližini sotočja Nikove in Idrijce je bila po pripovedovanju dograjena 1901. ali 1902. leta. Postavil jo je FRANC VONČINA, žgalniški paznik, vzdevek TA-

MAŽURC je verjetno poverbal po svojih prednikih. Mogoče je bilo že njegovemu očetu ime **TOMAŽ**. • Pred gradnjo je z ženo **KATARINO**, rojeno **JERAS**, in vsaj šestimi otroki živel pri **BRATUŠU** v Ustrani Gasi (h. št. 92). Bil je vsekakor izobražen pa tudi od sile vzdržljiv človek. Hišo je naredil po svojih načrtih in kolikor se je spominjam, se je res precej ločila od sosrednjih. Bila je močna, krepka, zato tudi hladna. • 1910. leta je bil že vdovec in je v hiši živel sam s svojimi osmimi otroki. Seveda niso mogli vsi preživeti. • **Stari FRANC VONČINA** je bil tudi eden prvih idrijskih fotografov, z obrtjo se je celo napol poklicno ukvarjal. Nekaj njegovih posnetkov izpred 1. vojne je ohranjenih. • Med 2. svetovno vojno je bila hiša zadeta in od bombe delno poškodovana. V juliju 1996. leta so jo podrli, ob širitvi mostu čez Idrijco (in bližnjega križišča) je postala odveč. Njena zadnja lastnica **MARIJA** (tudi Marinka imenovana) **VONČINA** je dobila nadomestno stanovanje nedaleč stran čez Idrijco. •

ŠTRAUS, Idrija št. 147/157

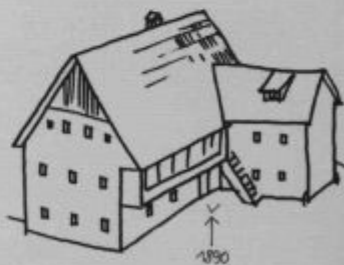
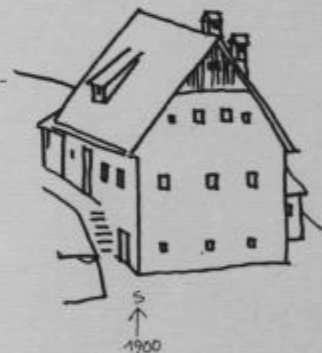
Urbar: 147 • Via Piave 2 • Tomšičeva (2) 1

Pred nami je značilna rudarska hiša, skoraj hišica. Sveta, izgleda, ni nikoli imela. • Pred 1848. je bil lastnik **JAKOB MAVRIČ**, po tem letu pa **MARIJA SVETIC**. Skoraj sto let je ostala Svercova, zadnji je 1923. zapisan rudar **CVETO SVETIC**. Iz te hiše je bil tudi **ALOJZ**, ki se je 1891. priženil na grič k (poznejšemu) Baziletu. Tik pred 2. vojno je hišo 1939. kupil mehanik **STANE ŠTRAUS**, ki je pred tem stanoval pri Pagonu. Povedali smo že, da je imel popravljalnico koles sprva v **STARI LOJKOVI HIŠI**, pozneje pa v lastni kleti ob cesti. • Hišo so prvič popravljali okrog 1950. leta. Spremembe so ji vzele precej stare mikavnosti. • Sprva je bilo hišno čelo izredno čisto s polovičnim opažem, kletnim vhodom s strani in obveznimi stopnicami do vhoda v stanovanje. Še najbolj počasi in tudi zapleteno se je spreminjal zadnji (nevidni) del stavbe.

V BEDAJNEH, Idrija št. 149/159

Urbar: 149 • Via Piave • Tomšičeva 5

Uporabil sem meni najbolj domače ime. Iz urbarja vem, da je bil 1801. leta lastnik **JAKOB JEREB**, pred njim, torej v 18. stoletju pa **HANS KAGNUS**. 1877. se je pojavil **FRANC MAKOVIČ**. Pri **MAKOVIČU** je tudi ime, ki ga najstarejši Idrijčani še pomnijo. 1909. je dedovala **MARIJA MAKOVIČ**, rojena **FUKS**. V teh letih so bili v hiši za podnajemnike dimnikarji, po rodu Nemci (**PACHER**). 1924. je kupoval **IVAN SELJAK**. Njegova vdova je tu imela stanovanje do svoje smrti (**Selakavca**). 1928. je hišo kupil trgovec **MARTIN VELIKAJNE** in jo dve leti pozneje prodal

ANTONU BIZJAKU starejšemu iz Budanj pri Vipavi. Njegov sin TONE je bil v letih po 1945. gostilničar in eden redkih prevoznikov s konjsko vprego (drugi je bil JERKIČ z Brusovš). Žena MICI se je skoraj pretrgala v gostilni. Iz teh časov je ime V BEDAJNEH ali PRI BEDAJNCU. • 1964. sta vsak polovico hiše kupila VINKO in ELDA KRPAN, to so pa že naši časi. • 19. 2. 1900, bilo je pred pustom, je po burni veselici hiša pogorela. Mislim, da je šlo predvsem ostrešje. Baje so si preveč vneto svetili, ko so lezli v svoje cimre. FRANCE MAKOVIČ jo je popravil še istega leta. Prebral sem, da je gostilničarka MAKOVIČEVKA oddajala sobo pevcem z Zemlje in Kalvina (bilo je pred 1. svetovno vojno. IR 1961/7). • Stara hiša pred požarom me strašno zanima, vendar lahko o njej le ugibam. Posnetkov ni pri roki. Namesto terase je bil zanesljivo gank in najbrž zunanje stopnišče do nadstropja. Hišnih vhodov niso prestavljali. • Še to: JAKOB OBLAK, hišni gospodar okrog 1850. leta, je imel v lasti vse južno pobočje griča sv. Antona, od Grapce do cerkve in daleč gor pod mežnarijo. Kdaj in kdo je ves ta svet odprodal, ni znano.

TA STARA DEŽELOVA, Idrija št. 148/158

Urbar: 148 • Via Piave 4 • Tomšičeva 4

Spet govorimo o hiši, ki je ni več. Stala je na prostoru današnje Kosove gostilne: pripadal ji je ves svet do Idrije. Računajmo, da je bila prva cesta skozi Idrijo gasarska pot in da je bila nova cesta (mimo današnje bencinske črpalke) dograjena šele 1911. leta. • Ta stara Deželova hiša je bila kajpak mnogo starejša. • Pred 1850. je s hišo gospodarila FRANČIŠKA ALIČ, 1868. je zapisan JOHAN MORAVIC, 1915 je podedovala hči JOSIPINA, poročena DEŽELA (živela pri Primožiču v Grapi). 1932. je dobil hišo z vrtom STANISLAV DEŽELA, Martinov sin (Rožna ulica 1). 1964. je bila stavba dokončno izdelana in revna pa opuščena. Tega leta jo je kupil JOŽE DEMŠAR iz Žirov. Podrl jo je in na njenem mestu postavil novo. Iz istih let je znan bife PRI KOMATARJU ali PRI ŽEROVCU. Sedanja gostilničarja DARKO in ANICA KOS sta imela prej gostilno PRI BEDAJNCU (od 1986 do 1989). • 1944. je v hiši gostovala družina JULIJA POLJANŠKA. Po tem letu se je vanjo vse lila družina rudarja PEPETA STRNADA in v njej zelo dolgo zdržala. V zatrepnem stanovanjcu je klekljala PEPA VONČINOVA, njenim očem zlepa ni kaj ušlo.

KOGEJ, Idrija št. 150/160

Urbar: 150 • Via Piave 6 • Tomšičeva (6) 7

Kogejeva hiška se še danes skriva med Krpanom in Hacetom. Pripadajo ji vrtovi pod hišo in nad njo, drugega nič, torej knapovska stavba in nič več. • Okrog 1850. je bil gospodar JANEZ PIRC, 1881. JAKOB KOGEJ in 1925. z darilno pogodbo

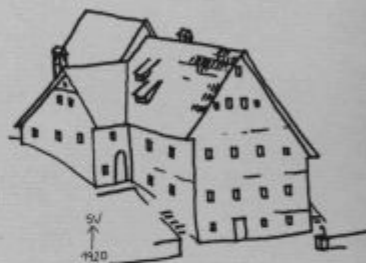

LEOPOLD KOGEJ (vzdevek MAZU FAZU). Mati stare Kogejce je bila Munhova, zato se je pri hiši včasih reklo PRI MUNHU. 1951. sta hišo podedovali hčeri MARIJA in SILVA (odlična učiteljica klekljanja). • Obnavljali (tudi streho prekrili) so okrog 1960. leta. • Hiša je ohranila precej stare knapovske lepote in domačnosti.

HACE, Idrija št. 151/161

Urbar: 151 • Via Piave 7 • Tomšičeva (7) 9

V 19. stoletju sta bila hiša in lep del brega gor do cerkve sv. Antona BOŽIČEVA: pred 1850. ANTONIJA, 1863. JOŽEF, 1891. MARIJA. 1893. se je pojavil JOHAN MIGLAVČ (prej na št. 111 – MIGLAVČ v gornji Gasi). 1918. so vsak eno tretjino verbalali IVAN, MATILDA in ENGELBERT, kar je bil že znak, da bo šlo vse po zlu. Res, še istega leta je hišo kupila MESTNA OBČINA IDRIJA. • Stara, izredno slikovita stavba je imela drugačno ime – V ŠVICARIJI. Ko so jo po 1930. letu predelali, se jo je oprijelo ime PRI HACETU. 1933. je hišo namreč kupila MARIJA GRUDEN, poročena VONČINA. Mož je bil menda AHACIJ, odtod HACE. Hacetovka, ki so ji po moževem vzdevku rekli tudi PLACKITOVKA, je trgovala s čipkami. Pod Italijo je v hiši stanoval in delal krojač POLDE TRATNIK, pri njem se je učil tudi moj oče. Vsaj 1944., ko so se mi odprla vrata tega sveta, smo stanovali tukaj. Bili so to huđi časi. Posebno materam ni bilo prizaneseno. 1986. in 1987. so hišo imenitno obnovili: omet, opaž, belež. Vsaj nekaj so storili, pravim. Lepota stare hiše je nenadomestljiva, šla je in je ne bo več.

TRATNIK, Idrija št. 152/162

Urbar: 152 • Via Piave 8 • Tomšičeva (8) 11

Na stari situacijski karti iz 19. stoletja ni videti, da bi hiši razen vrta pripadalo kaj prida zemlje. • Stara hiša, o kateri tukaj pobožno razmišljamo, je bila visoko pritlična, če ne štejemo zatrepnih prostorov. Nekoliko je bila odmaknjena od ceste, imela je čedno oblikovano dvorišče, pred hišo in za njo. • Urbar govori o gospodarjih 18. stoletja: prvi je bil MARTIN HLEVIŠAR (star idrijski priimek, po izvoru morda iz Čekovnika?), 1784. ANTON SEDEJ, 1787. PAVEL KLEMENČIČ, 1792. URBAN LEMUT, 1798. BLAŽ PIRC, 1801. ANTON ZELENC. Šlo je hitro, kljuko so si kar podajali. V prvi polovici 19. stoletja je za Zelencem prevzela ANTONIJA BRUS (WRUSS), 1859. MATEVŽ RUPNIK in 1892. FRANČIŠKA RUPNIK. Dve leti pozneje je vse skupaj kupil MIHAEL TRATNIK, ki je doslej stanoval v stari Lojkovi hiši. No, in 1941. je po MIHAELU starejšem verbal MIHAEL mlajši. • Po drugi vojni je hiša popravljena, prezidana, osiromašena in olajšana starih knapovskih lepot. Novi frizerski salon ji bolj pristoji.

PIVK, Idrija št. 153/163

Urbar: 153 • Via Piave 9 • Tomšičeva 9, 14, 13

Današnja hiša stoji prav tam, kjer je tičala prejšnja, v zadnjem klancu proti Prejnuti, nad škarpo. Že stara hiša je imela le malo sveta nad cesto, vrt in nekaj trave. • Od tu izhajajo gasovski SVETICI. O njih so ostali le še stari zapisi. Urbar razlaga, da je bil gospodar v drugi polovici 18. stoletja AHAC KAGNUS. 1796. je prevzel MATIJA SVETIC in za njim MARTIN SVETIC. Šele 1880. se je od nekod vzel PAVEL PIVK, po katerem se hiše še danes imenuje. Pavel je 1910. izročil ANTONIJI PIVK, rojeni ENIKA. 1918. leta je z izročilno pogodbo dobil hišo in vrt znani CENE PIVKOV. Po 1950. je CENE lastništvo delil z nekaterimi sorodniki, a 1969. je bil spet sam. 1969. je z darilno pogodbo hišo prevzela SLAVKA GNEZDA, rojena HVALA. Pri hiši se pa še zmeraj pravi PRI PIVKU. • Stara hiša je bila prav svojevrstna in kar se da idrijska. Gospodarsko poslopje (hlev, šupa, steljnica) je ležalo prečno na hišno sleme, bilo je večidel leseno. Stavba je imela polovičen čelni opaž in dobro utečen razpored oken. Živela je na škarpah nad klancem, po katerem so nekoč s konji tovorili rudo, in v hudi strmini k cerkvi sv. Antona. Temeljito so prezidavali po 1970. letu. O nekdanji hiši ni nobenih sledov.

Za konec:

17. aprila 1911. leta so odpirali TA NOVO CESTO, torej današnjo cesto mimo bencinske črpalke. Za Idrijo je bil tisti dan od sile pomemben.

Preko nedotaknjene in nepozidanega Travnika so nasuli najprej nasip, vlekli so ga s Prejnute proti mestu. Ves material so zvozili z volovskimi vpregami iz topilnice po mostu na Prejnuto in potem na Travnik. Na nasipu (Travnik je Idrijska redno poplavljala) so naredili cesto in posadili lipov drevored.

Takrat je Rožna ulica postala obrobna idrijska pot, ves promet se je v trenutku preusmeril na Novo cesto.

Viri

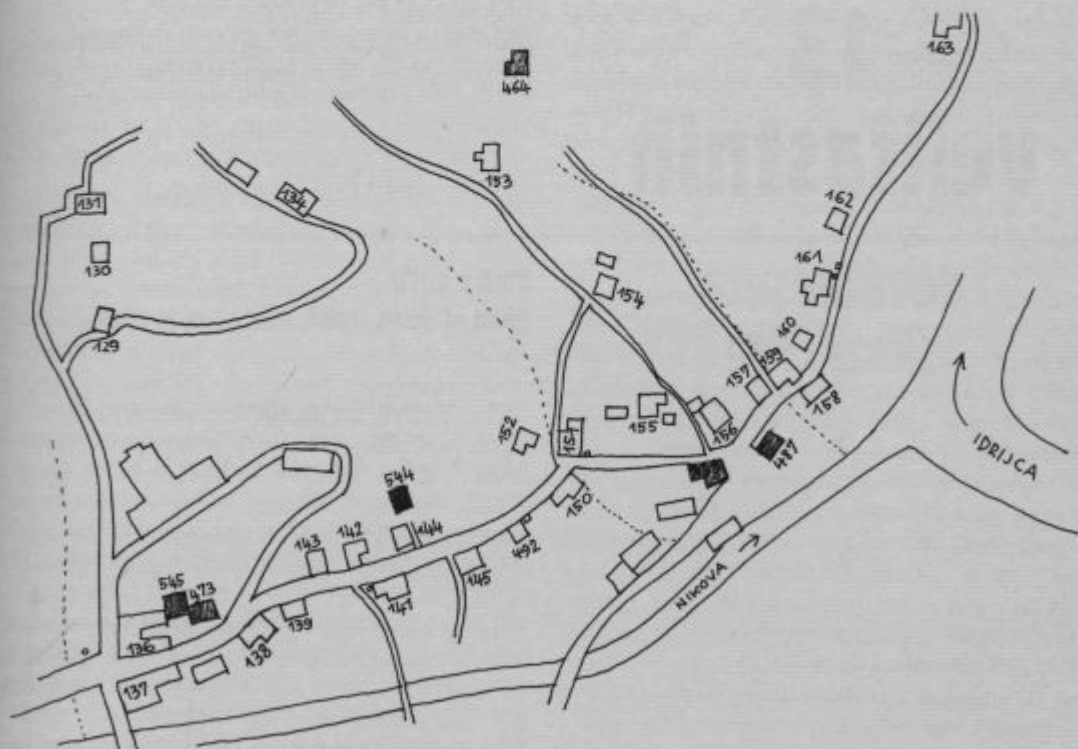
Arhiv zemljiške knjige Idrija.

Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota v Idriji:
Popis prebivalstva 1900, 1910.

Župnijski arhiv Idrija, rojstne knjige.

Urbar, Idrija.

Arhiv R.T.

Spodnja Gasa po letu 1900

13 veličastnih

devetdeseta skozi film

Klemen PUST

PRIČUJOČI TEKST JE POSKUS ANALIZE NEKATERIH VZGIBOV IN POSLEDIC ZADNJEGA DESETLETJA (IN MALO ČEZ), KJER SKOZI POPOLNOMA OSEBNO IZBIRO REFERENČNIH TOČK (V TEM PRIMERU SO TO FILMI), DO IZRAZA PRIDEJO DOLOČENE ZAKONITOSTI POP KULTURE KOT "TREND-SETTERJA" NAŠE DOBE.

DIVJI V SRCU (Wild at Heart, 1990, David Lynch, ZDA)

■■■ VSEBINA: *Sailor*, kaznjeneц na pogojnem izpustu, se skupaj s svojo izvoljenko poda na beg pred njeno bolešno obsesivno materjo in tolpo hladnokrvnih morilcev, ki jih je le-ta najela. Zlata palma v Cannesu! ■■■ RECENZIJA: Eden najbizarnejših režiserjev zadnjih petdesetih let je v devetdesetih dokončno izrazil svojo "shizofreno naravo" znotraj že sicer neortodoksnega položaja v sodobni ameriški filmski produkciji. Začel je izjemno, s cannsko zlato palmo za *Divje v srcu*, še pred tem je izvedel navdihujoč ekskurz na področje magičnega in mističnega s serijo *Twin Peaks* ter nato tozadevno do filma *Twin Peaks: Ogenj hodi z menoj* (*Twin Peaks: Fire Walk With Me*, 1991). Tu pa se je

zgodba o uspehu prelomila v svoje nasprotje, film je bil popolni krah, izkušnja travmatična in kaznen ustrezna – Lynch je svoj naslednji film posnel šele pet let kasneje, ko je s sicer problematično, na trenutke nedomiselno izgubljeno cesto (*The Lost Highway*, 1996) ponovno pridobil nekaj starega šarma. Zatem se je lotil zanj nenavadnega projekta, neustrezno poslovenjenega kot Resnična zgodba (*The Straight Story*, 1999), kjer spremlja ostarelega Alvina Straighta na njegovi poti čez Ameriko. Rad bi namreč obiskal bolnega brata, ki živi na drugem koncu celine; na pot se odpravi s kosilnico-mini-tractorjem. Očitna je torej težnja sedaj že priletnega režiserja, da bi našel samega sebe preden Matilda najde njega. Ta pogojno rečeno degenerativni proces se dokončno izrazi v njegovem zadnjem projektu *Mulholland Drive* (2001), kjer dobimo servirane vse njegove obsesije v neokusnem golažu stereotipov. ■ Če se posvetimo zgolj *Divjim v srcu*, hitro ugotovimo, kakšen je bil Lynchev kreativni proces na začetku devetdesetih. Na eni strani se še vedno poslužuje svojih starejših obrazcev, znanih že vsaj iz osemdesetih, kjer v izrazito hermetičnih odnosih glavnih karakterjev razvija svoj univerzum psihopatološkega ozadja ameriškega sna, pri tem pa razvija tudi barvito ikonografijo ameriškega urbanega in podeželskega življenja – seveda vidnega skozi iztanjšano optiko svoje umetniške senzitivnosti. Na drugi strani se vendarle že začenja pojavljati neke vrste liberalizacija strogo večpomenskih arhetipov, s tem v zvezi pa se krepi tudi v njegovih delih latentna komercializacija. Ob *Divjim v srcu* je potrebno omeniti, da gre za tipično lynchevsko formo: psihotriler. Tu dodamo še pekoče začimbe kot je na primer "kralj" Elvis ter spervtirani ameriški jug s svojimi "gotškimi" nazori in dobimo najlepše posvetilo resnični ljubezni. Škoda, da je kasneje David zavrgel tu vzpostavljeno pot do nove filmske izraz-

nosti z neuspešnimi, pretencioznimi natolcevanji. Ali bo našel pravo pot izražanja svojega umetniškega potenciala ali pa se bo utopil v povprečju, je zaenkrat še prezgodaj napovedovati.

NOČ NA ZEMLJI

(*A Night on Earth*, 1991, Jim Jarmusch, ZDA)

■■■ VSEBINA: *Omnibus petih zgodb. Vseh pet se odvije v okviru iste noči na petih različnih lokacijah: v Los Angelesu, New Yorku, Parizu, Rimu in Helsinkih. V vseh primerih je dogajanje posredno ali neposredno povezano s taksiji in taksisti.* ■■■ RECENZIJA: Naš stari znanec, car neodvisnih, nizkopračunskih mojstrov, je v devetdesetih nedvomno prišel na svoj račun. Čeprav ni naredil veliko v smislu kvantitete, je kvaliteten nivo nedvomno med najvišjimi v sodobni ameriški produkciji. Ob tu analiziranem filmu je potrebno omeniti še vsaj virtuoznega Mrtveca (*Dead Man*, 1995), ki predstavlja ultimativen antivestern z razčlenjenimi, sprevrženimi nosilci tega nekoč tako cenjenega žanra. Tam briljirajo Johnny Depp, Meat Loaf ter Lance Henriksen, ob tem pa je med glavnimi protagonisti nedvomno tudi glasbena podlaga, delo hipijaško-rockerske legende Neila Younga. Pri Noči imamo prav tako opravka z impresivno glasbeno opremo, saj je le-ta delo samega Toma Waitsa, ki prav rad sodeluje pri najrazličnejših filmskih projektih, za kamero ali pred njo. V bistvu gre tu za omnibus, oziroma za najrazvpitejši tovrstni poizkus zadnjega desetletja ali več, s čimer je omnibusom vrnil dobro ime. Pravzaprav še več kot to. Včasih so to obliko filmske prezentacije uporabljali v kinematografih, v stilu "več za ceno enega", sedaj pa se tudi prek več povezanih zgodb

ustvarja umetniški presežek. Ker si je Jarmusch že ustvaril izjemno zvoneče ime, je tudi ta film natrpan z zvezdami, ki želijo same sebi dokazati, da so pravi igralci in celo umetniki. V zgodbi o Los Angelesu blesti ljubka Winona Ryder v vlogi neizkušene taksistke. V newyorški zgodbi je zares odličen predvsem nemški in evropski veteran Armin Muehler - Stahl kot izgubljeni vzhodnonemški begunec na začasnem delu za volanom taksija (namesto Brooklyn vztrajno ponavlja Brookland). V rimski zgodbi imamo bravuroznega, sedaj tudi pri nas znanega italijanskega "klovna" Roberta Benignija (Življenje je lepo), sicer standardnega igralca v Jarmuschevih filmih, ki s svojim gobcanjem inducira masivni srčni infarkt nič hudega slutečega duhovnika. V pariški zgodbi ni presežka (če ne izpostavimo samotnih pariških ulic), pri zgodbi o Helsinkih pa je zelo zanimivo opazovati stalno igralsko garnituro kultnega finskega režiserja Akija Kaurismaekija (sicer velikega Jarmuschevega vzornika), ki se kot pijanska družina prevaža po zasneženih, malce depresivnih trgih in ulicah. ■ Ironija in samoironija, ki sta tako pogosti spremljevalki ameriškega neodvisnega filma, sta tu z neko blago distanco mojstrsko vkomponirani v poetične pejsaže bolj ali manj hrupnih urbanih džungel, kjer se posamezniki izgublajo med silhuetami arhitekturnih kulis in kjer je komunikacija prej izjema kot pravilo, kar nas spomni med drugim tudi na Jarmuschevega režiserskega kolega Hala Hartleya. Jarmusch je znan tudi kot igralec, saj se pojavlja v mnogih, predvsem epizodnih vlogah, spomnimo se na film *Moder v obraz* (*Blue in the Face*, 1994, Wayne Wang in Paul Auster). Vpliv filma je segel tudi v naše kraje, saj je mlada pisateljica Polona Glavan idejo za svoj pred kratkim izšli prvenec dobila po ogledu filma in roman tudi nasloвила *Noč v Evropi*. Pa naj še kdo reče, da se literatura in film izključujeta.

TRI BARVE. MODRA

(Trois Couleurs. Bleu, 1993, Krzysztof Kieslowski, Poljska/Francija)

■■■ VSEBINA: *Mlada ženska v avtomobilski nesreči izgubi moža, znanega skladatelja, ki je hotel spisati simfonijo za združeno Evropo, skupaj z njim pa umre tudi njuna hčerka. Tako ostane sama, svobodna, na pogorišču prejšnjega življenja. Zavrže vse, kar bi jo utegnilo spominjati na preteklost, in razmišlja o samomoru. Nazaj v življenje jo nepopustljivo vleče možev mladi asistent z željo, da skupaj dokončata Koncert za Evropo. Konec filma pomeni zmagovalje na osebni in ustvarjalni ravni ... Zlati lev v Benetkah!* ■■■ RECENZIJA: Kultni poljski režiser Kieslowski je pustil enega najmočnejših pečatov v filmu zadnjega četrt stoletja. Tik pred iztekom svojega življenja je posnel morda celo najbolj odmevno trilogijo v zgodovini sedme umetnosti. Govorim seveda o Treh barvah, avtorskem projektu, ki naj bi prek filmske poetike in estetike analiziral ter ponovno formuliral znamenita gesla francoske revolucije: "Svoboda, enakost, bratstvo". S to premiso je povezal še simboliko barv francoske nacionalne zastave, ki, mimogrede, tudi izvira iz časov okrog 1789. Prva zgodba torej ponazarja tandem modra-svoboda, druga je Bela (*Blanc*, 1994), seveda figurira kot bela-enakost, zadnja pa je Rdeča (*Rouge*, 1994), v pomenu rdeča-bratstvo. V vsaki od treh mojstrov in igra druga glavna igralka, vse tri pa so v vrhu francoskega igralskega panteona: začne Juliette Binoche, povzame Julie Delpy, konča pa Irene Jacob. Skozi tako dojeto celoto se z izjemno sugestivno glasbo prikrade še en veliki poljski ustvarjalec, skladatelj Zbigniew Preisner, dolgoletni

sodelavec Kieslowskega. ■ Atmosfera filma nas tenkočutno popelje med silnice človeške duševnosti, kjer z uporabo modrikastega tona fotografije (v drugih dveh delih seveda prevladujeta beli oziroma rdeči odtenek) in prefinjenim chiaroscuroom osnovno, zunanjo realnost transponira v neko novo, čustveno, a hkrati tudi poduhovljeno raven. Pojav takega kreativca nikoli ni naključen, v tem primeru pa še toliko manj. Poljski film ima izjemno tradicijo, v evropskem merilu gotovo rangira med prvimi petimi. Kdo ne pozna imen, kot so Andrzej Wajda, Roman Polanski, Jerzy Kawalerowicz, Andrzej Munk, Krzysztof Zanussi... Seznam se nadaljuje praktično v neskončnost. Nacionalna tradicija Poljakov in nasploh vzhodnoevropskih umetnikov je, da zaradi svoje ustvarjalne brezkompromisnosti, predvsem pa neugodnih gospodarsko-političnih razmer v domovini, velikokrat odidejo s trebuhom za kruhom v tujino. Največkrat je zanje končna postaja Francija, katera ima še posebno močne stike z nekaterimi manjšimi vzhodnimi narodi. Tako so se skozi stoletja medsebojno oplajale diametralno nasprotne kulture, rezultat pa je bil vedno navdušujoč. V našem času je (do svoje smrti) zelo uspešno nadaljeval to tradicijo tudi Krzysztof Kieslowski.

MALA ODESA

(Little Odessa, 1994, James Gray, ZDA)

■■■ VSEBINA: *Joshua je hladnokrvni poklicni morilec, ki se vrne v svoj rodni Brighton Beach, zanemaren predel New Yorka. Obisk je predvsem služben, saj mora tudi tukaj opraviti določen "posel". Ko se sreča z umirajočo materjo, nasilnim očetom in mlajšim*

bratom, za katerega je največji junak pod soncem, ga začnejo razjedati spomini. Stvari se zapletejo, ubit je njegov mali brat in Joshua to občuti kot kazen za svoje grehe. ■■■ RECENZIJA: Vsekakor je mladi Gray eno največjih presenečenj devetdesetih. Samo zaradi tega filma ga kritiki postavljajo na čelo plejade "mlajših" (po desetih letih ustvarjanja spada danes večina seveda že v srednjo generacijo) ameriških kreativcev. In kakšna imena so to! Najprej moramo omeniti Jamesa Mangolda, ki je slavil na Sundanceu s svojim prvencem *Težko* (Heavy, 1995) ter do zdaj posnel še dva zanimiva filma – *Policaje* (Cop Land, 1997 – izkazalo se je, da Silvo Stallone zna celo igrati), nazadnje pa še *Nore in svobodne* (Girl Interrupted, 1999 – odlični vlogi Winone Ryder in Angeline Jolie), oba lepo sprejeta med širšim občinstvom. Zelo originalen in svež je tudi Darren Aronofsky, saj je njegova rahlo bizarna črno-bela izštevanka *Pi* (1997) postala kulturna takoj po prvih projekcijah, nato pa je občutje še stopnjeval z izjemnim *Rekviemom za sanje* (Requiem for a Dream, 2000), v katerem skozi vse kroge osebnega pekla intenzivno zaznavamo destruktivnost vseh vrst odvisnosti. Kot tretjega bi omenil največjega posebeža med naštetimi, Harmonyja Korina. S svojim brezkompromisnim scenarijem za Mularijo (Kids, 1995, Larry Clark je režiral) je že postavil smernice za naprej. Nato je udaril še enkrat in nastal je *Gummo* (1997), serija na videz nepovezanih epizod, ki pa imajo nekaj skupnega: prikazujejo neolepšano, groteskno podobo "white trasha", "redneckov", torej lumpenproletariata obubožanega južnega dela ZDA (predvsem Alabame). Krog se je sklonil z *Julien Donkey-boy* (1999), študijo shizofrenega mladeniča in njegove disfunkcionalne družine, pri čemer očeta igra "nori" nemški režiser Werner Herzog (najljubši sodelavec Klausja Kinskega). Sledijo

Paul Thomas Anderson (predvsem *Magnolija*, 1999 – očitno se je zgledoval po Jarmuschu in Altmanu); Sam Mendes (sicer po rodu Anglež), zaslovel je z *Lepoto* po ameriško (*American Beauty*, 1999); Todd Solondz s *Srečo* (*Happiness*, 1999), moteče odkrito analizo ameriških predmestij; Kevin Smith, predvsem je odjeknil njegov prvenec *Uradniki* (*Clerks*, 1994); pogojno bi lahko sem vtaknili tudi Davida Fincherja, pri čemer mislim na njegov film *Sedem* (*Seven*, 1995), ultimativen psihotriler o absolutnem zlu, in *Klub golih pesti* (*Fight Club*, 1999), uničujočo kritiko ameriškega vele mestnega "japijevstva". ■ Če se po tem ekskurzu povrnemo na tu obravnavani film, ugotovimo, da je zgoraj izrečena hvala Grayu očitni znak njegovega talenta. Po nekaj letih je posnel še en film, v imenu pravice (*The Yards*, 2000), katerega prvi del je na dokaj visokem nivoju, zaključek pa popolnoma razvođenel in po vsej sili skuša spominjati na *Botra*. Mala Odesa se najbolj odlikuje po iskreni, subtilni, intimistični atmosferi, kot kontrapost pa imamo mogočno, bleščečo fotografijo zasneženih ravnin in urbane "džungle". Čez psihološko prepričljivo upodobitev človeške drame se preliva mistična glasba enega največjih sodobnih skladateljev, Estonca Arva Paerta. Končni učinek je že skorajda hipnotična avdio-vizualna izkušnja, prek katere se dotaknemo bistvenih duhovnih vprašanj naše dobe, dobe postpostmoderne. V končni fazi je razveseljivo, da v Ameriki še obstaja tudi filmska produkcija, ki se navdihuje pri Johnu Saylesu, Johnu Watersu, Amosu Kolleku in nekdanjih stvaritvah Spika Leeja.

LOM VALOV

(Breaking the Waves, 1996, Lars von Trier, Danska/Švedska/Francija)

■■■ VSEBINA: *Beth je preprosto, otročje naivno dekle v strogo protestantski vaški skupnosti nekje na severu Škotske. Zaljubi se v delavca na naftni ploščadi, kar pa ni preveč pogodu njeni družini, saj roboti, a dobrodušni orjak nekako ne spada v njihov zaprti socialni krog. Ko se njenemu ljubemu na naftni ploščadi primeri nesreča, Beth zavestno žrtvuje svoje življenje v zameno za njegovo. Kot zvemo na koncu, nebesa sprejmejo njeno daritev... Velika nagrada žirije v Cannesu!* ■■■ RECENZIJA: Razvpiti danski "kraljevič" v svetu filma, Lars von (aristokratski dodatek si je omislil kasneje) Trier, je ravno s tem delom kot strela butnil v svetovne kinematografe in nemudoma razdelil tako kritike kot občinstvo na dva nepomirljiva tabora. Za prve je največji genij po Eisensteinu (!), za druge pa zgolj nevrotični, egocentrični grandiomani, ki še ni prebolel Ojdipovega kompleksa. Kakorkoli že, dejstvo je, da je njegovo ime med največkrat omenjanimi, kadar govorimo o mejnikih filma v zadnjem desetletju. V njegovih filmih imamo vedno opraviti z ženskimi figurami (spomnite se Kieslowskega!). Te so trpeče, ranljive, obenem pa močne, manipulativne, nedostopne. Nič novega bi lahko rekli, vendar če to potezo njegovega ustvarjanja združimo z drugo, to je z izjemnim občutkom in zanimanjem za nove, inovativne tehnično-narativne postopke, dobimo izrecno osebno, morda celo malce preveč eksplicitno umetniško delo: eksplozivno čustvena igra (odlična je predvsem Emily Watson kot Beth), grobozrnata fotografija spranih barv, nemirna kamera (večina pri-

zorov je posnetih "iz roke") ter abruptna montaža pri gledalcu ustvarjajo vtis emotivnega oceana, na katerega površini divja vihar, spočet v najtemnejših globinah človekove psihe (ali duše, če hočete). ■ Z njegovim opusom je najtesneje povezan poseben manifest, imenovan Dogma '95, ki ga je z nekaterimi svojimi sodelavci iz kraljevine Danske von Trier domislil kot nekakšen izziv filmu v prihodnosti. V sklopu tega manifesta so mladi ustvarjalci opravili t. i. "zaobljubo nedolžnosti", ki v bistvu pravi, da naj bodo filmi čimbolj asketski, primarnega značaja (snemanje na kraju dogajanja samem, prepovedano sekundarno nasnemavanje zvoka, kamera "iz roke", prepoved režiserjevega podpisa itd.). Vse skupaj izgleda kot še ena von Trierjeva potegavščina, kljub temu pa imamo nekaj filmov, ki bolj ali manj upoštevajo ta pravila: Idioti (Idioterne, 1998, L. von Trier), Praznovanje (Festen, 1998, Thomas Vinterberg), Italijanščina za začetnike (Italiensk for begyndare, 2000, Lone Scherfig) itd. Podobna pravila že leta povsem spontano upoštevajo mojstri iranskega filma, aktualna so bila tudi že v času francoskega novega vala. Bomo videli, kaj nam bo na tej fronti prineslo 21. stoletje.

MATI IN SIN

(Mat' in syn, 1997, Aleksandr Sokurov, Rusija)

■■■ VSEBINA: *Mati se počasi poslavlja od življenja, pri tem pa ji ob strani stoji njen sin. Zgodba se odvija sredi neizmerne ruske tajge...* ■■■ RECENZIJA: Do pred kratkim je bil ta ruski "čudežni režiser" širšemu občinstvu precej neznan. Danes velja za edinega pravega naslednika genialnega Andreja Tarkovske-

ga, kar že samo po sebi pove vse. Dokončno ga je povzdignil kvazihistorični Vladar (Moloch, 1999), temačna raziskava mita Hitlerja v luči njegovega zasebnega življenja, ki pa resnici na ljubo pomeni najnižjo točko v njegovem opusu. Za ustvarjalni postopek Aleksandra Sokurova velja, da je izrazito počasen, kontemplativen, barvna lestvica je pri tu obravnavanem filmu topla, barvni odtenki so tudi značilno "razmazani", "megleni", ustvarja se občutek vseobsegajočega sfumata. Naracija poteka v skoraj realnem tempu zunanjega okolja, prek tovrstnega postopka se namreč gledalec z neke vrste empatijo vživi v dogajanje na platnu ter podoživlja svoje videnje zgodbe, katera pravzaprav evocira vsakokratne "realne" medčloveške odnose ter stanja družbe. Prav ta so pri njem najvišjega pomena. Vedno je v ozadju prisotna ideja vseobsegajoče Zgodovine, katera si prilašča zasebno sfero posameznika, ga na eni strani poveleča, na drugi pa zasužnji. Nikjer ni to bolj razvidno kot v njegovi Leningrajski retrospektivi (Leningradskaja retrospektiva, 1991), kar trinajst ur dolgi vojni reportaži iz Kavkaza, da ne omenjamo Duhovnih glasov (Duchovnye golosa, 1995), 327 minut dolgega poročila o življenju vojakov ruskega bataljona na meji med Afganistanom in Tadžikistanom. ■ Vojna je za Sokurova surov poseg v "človekovo organsko harmonijo". V njegovem filmu Osamljeni glas človeka (Odinokij golos človeka, 1979/80) skušata tako zaljubljenca iz ruševin vojne ponovno vzpostaviti stanje prvotne, možne sreče, ki se kot svetel spomin spušča s požganih streh. Toda Sokurovov komentar vojne se tu tudi zaključí, prisotna je kal razkroja, neizogibna groza, katera znotraj navidez brezmejnega univerzuma počasi a vztrajno zasleduje posameznika, ki pogubi ne more uteči. To pretresljivo spoznanje začuda ni eksponirano v ospredje režiserjevega zanimanja, v

njegovih filmih ni izjemnih in avtonomnih scen, le apatično opazovanje komaj spreminjajočega se sveta (kar se z novejšimi, bolj "komercialnimi" projekti počasi spreminja). Ostane samo pretanjeno niansiranje ničnih, neznatnih trenutkov. V vsakem kadru, v vsakem filmskem pogledu pa je ozaveščena tudi posebna, trdovratno lirična vizija realnosti kot apriorne danosti. Zatorej bi se moj nasvet glasil: vsakdo si mora film preprosto ogledati sam, da bi ga zares razumel.

OKUS ČEŠNJE

(Ta'm-e guilass, 1997, Abbas Kiarostami, Iran)

■■■ VSEBINA: *Moški v srednjih letih, gospod Badii, se s svojim terencem vozi po Teheranu. Vsake toliko časa se ustavi ter prosi mimoidoče za uslugo, a ga vsi zavračajo. Sčasoma izvemo, kakšna pravzaprav je ta usluga: obupno si želi umreti, potrebuje pa nekoga, ki bi ob dogovorjenem času prišel preverit, če je res mrtev. Po daljšem času se ga usmili starec, saj potrebuje denar za bolno hčerko ... Zlata palma v Cannesu!* ■■■ RECENZIJA: Zadnje desetletje je v nezaustavljivem vzponu t. i. "svetovni film", torej kinematografije iz bolj odmaknjenih, eksotičnih dežel, ki imajo močne produkcije ter tudi dovolj zgodb za dobre filme. V tem sklopu je poglavje zase nedvomno prav Iran, do devetdesetih praktično neodkrita "izgubljena dežela", dandanes pa s slovesom največjega "proizvajalca" festivalskih nagradencev. Če sedaj še zožimo perspektivo, pridemo do glavnega predstavnika iranske kinematografije, seveda mislim ravno na tu obravnavanega Abbasa Kiarostamija. Njegovo ime je veliko povsod po

svetu, precej oboževalcev pa ima tudi v Sloveniji, predvsem med kinotečno publiko. Okus češnje sicer predstavlja njegov kvaliteten vrhunec, moramo pa pripomniti, da so vse njegove stvaritve varianta enega in istega filma, za katerega Kiarostami sam pravi, da ga še ni posnel. Za osnovo bi si lahko vzeli Cioranovo misel: "Če ne bi bilo možnosti samomora, bi se že zdavnaj ubil." Da ne bo pomote, govorimo o optimistični viziji sveta, o humanistični tradiciji Zahoda, oplemeniteni z dediščino bogate perzijske kulture. ■ Že vsaj od Popotnika (Mosafer, 1974), izredne mojstrovine iranske kinematografije iz časov pred muslimansko revolucijo, si Kiarostami gradi svoj univerzum subtilnih estetskih podob, etičnih premis ter novih pristopov k filmski naraciji. Pri tem je iranska ustvarjalnost vendarle imela precejšnje težave z domačo cenzuro, najsi bo v času šaha Reze Pahlavija ali dandanes, v času islamske morale in šeriatskega prava. Posledično so se iranski režiserji usmerili predvsem v moč filmske podobe in zakrili svoje sporočilo, pretanjeno kritiko sistema, s sklicevanjem na pedagoško funkcijo filma – v Iranu morda ne posnamejo največ otroških filmov na svetu, vsekakor pa so le-ti najboljši v svojem žanru. Nehumanost obstoječih političnih sistemov se tako sublimira v "Visoko pesem" človeške želje po življenju in lepoti. Poleg Kiarostamija naj omenim vsaj še Mohsena Makhmalbafa in njegov Naj živi kino (Salaam Cinema, 1995), v zadnjem času pa srca gledalcev po svetu osvaja tudi njegova hčerka Samira, katere prvenec Jabolko (Sib, 1998) smo videli tudi v Sloveniji. Ob njiju kraljuje še Kiarostamijev protežiranec ter njegov nekdanji asistent Jafer Panahi s Krogom (Dayereh, 2000), dobitnikom Zlatega leva v Benetkah. Če imate priložnost, si vsekakor oglejte kakšen dober iranski film!

OGNIJEMET**(Hana-bi, 1997, Takeshi Kitano, Japonska)**

■■■ VSEBINA: *Zloglasni jakuza (japonski ekvivalent amerškemu mafijcu) resno poškoduje nekaj policajev, tesnih prijateljev kriminalista Nishija. Ta se v želji, da bi prijateljem pomagal, zateče po denarno pomoč h kriminalcem (zopet jakuze), nato pa še oropa banko. Z umirajočo ženo se odpravita na podeželje, kjer Nishi obračuna z mafijskimi oderuhi, ki so prišli terjat svoj denar. Na koncu filma se Nishi odloči za edini izhod, ki je še mogoč – ustreliti ženo in sebe ... Zlati lev v Benetkah!*

■■■ RECENZIJ: Takeshi "Beat" Kitano, "mož kamnatega obraza", velja za največjega japonskega filmskega ustvarjalca vse od časov legendarnega Akira Kurosawe. Ob tem čudi dejstvo, da ga na Japonskem poznajo predvsem kot TV voditelja in komika (poznate oddajo Takeshijev dvorec?), čeprav je na festivalih po vsem svetu nad vse cenjen gost. Temu botruje že pregovorna japonska zagledanost v plehke televizijske interaktivne programe predvsem najnižje razvedrilne vrste, tako pa se iz udarnih terminov počasi izrinja resnične uspehe domače, v tem primeru japonske produkcije. Kitano v njegovih delih uspe pričarati neponovljivo mešanico eksplisitnega, skorajda že estetsko-sublimirajočega silja ter pristnega, toplega humorja. Ključ do razumevanja njegovega kreativnega postopka je v prvi vrsti montaža. "Beat" (njegov TV nadimek) Takeshi si namreč pridržuje pravico, da poleg scenarija, režije in glavne vloge poskrbi tudi za postprodukcijo, kjer je glavna prav montaža. Prizori si sledijo z izrednim občutkom za tempiranje, hitrost rezov lahko ustvari celo občutek eliptičnega minimalizma, na trenutke pa je naracija popolnoma upočasnjena, enaka "realnemu"

času – novodobni hollywoodski producerski gurui bi morali videti vsaj en Takeshijev film, morda bi bilo potem manj brezveznih, razvlečenih romantičnih komedij po kinodvoranah. ■ Sam je veliko prevzel od legendarnih hongkonških "hard boiled" akcionerjev, kjer velja zakon pištole in pesti – ne nujno v tem vrstnem redu, če se samo spomnimo virtuozne Sonatine (Sonatine, 1993). S tem je združeno tudi pojmovanje moškega kot bojvnika, čemur predvsem v zadnjih letih parira pojavljanje novih ženskih junakinj, pač v skladu z razvojem emancipiranosti nekoč zapostavljene družbene sredine. Glavna premisa njegove umetnosti izvira iz stare japonske kulture, kjer je smisel za subtilno združen s potrebo po praktičnosti, občutek za red pa z eruptivno domišljijo. Njegovi filmi ne prenesejo nepotrebne navlake, saj so do skrajnosti izčiščeni, kot redek dragulj, ki bi ga kakršnakoli dodatna, nepotrebna poteza za vedno uničila. Taka "samurajska" logika je očitno privlačna tudi za vsemogočne jakuze, saj so Takeshija sprejeli medse kot neke vrste zunanega člana, čeprav si tega on sam ni nikoli želel. Upajmo, da bo še mnogo let pod njihovo zaščito!

REKA**(He-liu, 1997, Tsai Ming-liang, Tajvan)**

■■■ VSEBINA: *Mlad stažist sodeluje pri snemanju filma. Pri eni od scen naj bi posneli utopljeno truplo, vendar pa režiserki nikakor ne ustreza lutka, ki nado-mešča "pravo stvar". Mladenič se "prostovoljno" prijavi za to nenavadno nalogo, toda po koncu snemanja nenadoma začuti pekočo bolečino v zatilju. Od tu gre vse samo še navzdol ...*

■■■ RECENZIJ: Daljni

vzhod velja za meko sodobne filmske umetnosti, pri čemer je področje Jugovzhodne Azije med najbolj izpostavljenimi. Kar naštejmo: Japonska, Kitajska s Hong Kongom, Tajska, Vietnam, Južna Koreja in pa seveda Tajvan. Katerikoli film že pride od tam, ima zagotovljeno vsaj poznavalsko občinstvo, če že ne takojšnjih festivalskih nagrad. Imen je preveč in jih na tem mestu ne moremo niti začeti naštevati. Omenili bi res samo "najboljše med najboljšimi". Kitana že poznamo, pri Japoncih pa omenimo še izkušenega Shoheija Imamuro s cannnskimi zmagovalcem Jeguljo (Eel, 1997) ter mladega Hirokaza Kore-eda s Temno svetlobo (Maborosi ..., 1995), predvsem pa s filmom Med življenjem in smrtjo (After Life, 1998). Od Kitajcev si prvo omembo zasluži najbankabilnejši režiser Zhang Yimou, saj ne moremo mimo prelomnega Dvigni rdečo svetilko (Da hong deng long gao gao gua, 1992), ob tem pa fascinira še dvojček istega režiserja iz leta 1999: Niti eden manj (Yi ge dou bu neng shao) in Pot domov (Wo de fu qin mu qin). V Hong Kongu ustvarja zanimivi Wong Kar-wai: Razpoložena za ljubezen (In the mood for love, 2000 – favorit slovenskih filmskih kritikov). Zadnji iz vrste velikih je Tajvan. Po pomenu bi bil lahko tudi prvi, saj od tam prihaja Edward Yang z izjemnim En, dva (Yi, yi, 2000), Ang Lee s Svatbo (The Wedding, 1992 – aktualni oskarjevec s Prežečim tigrom), Hou Hsiao-hsien z Mojstrom lutk (The Puppet Master, 1993) ter končno še Tsai Ming-liang. ■ Za slednjega bi rekel, da je glavni "jack" v mestu. Kot drugod po svetu, je tudi v Sloveniji med poznavalci že dolgo kulten (morda pri nas še najbolj). Duhove burijo njegove depresivne, mrakobne, a obenem lirične podobe tajvanskih velemest, predvsem glavnega mesta Tajpeha, kamor je ponavadi vpeta drama njihovih odtujenih prebivalcev. Njegov zaščitni znak je dež, ogromno dežja

ali pa neskončni azijski veletoki. Drugo značilnost predstavlja izredno počasna naracija (med enim in drugim prizorom bi si lahko privoščili kavico, pa ne bi nič zamudili), vse je upočasnjeno, igralci se čez platno pomikajo kot roboti, včasih traja celo pol filma, da med seboj prvič spregovorijo. Ponavadi se vsaj glavnih igralcev loteva kakšna bolezen, kar je najbolj očitno v Luknji (Dong, 1998), kjer puštoši posebne vrste bolezen, imenovana "tajvanska vročica", ki ljudi prisili, da se obnašajo kot insekti (izogibajo se svetlobi, odprtim prostorom, predvsem pa drugim ljudem). Ta film je bil narejen za kabelski televizijski program Arte. Njegov razvpiti projekt v počastitev leta 2000, v sklopu katerega je nastalo veliko dobrih filmov priznanih režiserjev, se je imenoval Leto 2000, kot ga vidijo ... Gre nasploh za malce nenavaden izdelek. Sterilne podobe vsesplošne mazohistične frenzije prebijajo kičasti, živobarvni varietejski nastopi, ki se odvijajo na balnanih, vsakdanjih mestih, kot so veže, dvigala in podobno. ■ To je morebiti nakazovalo spremembo Ming-liangove estetike, kar pa se ni potrdilo v njegovem zadnjem filmu Koliko je tam ura (Ni nei pien chi tien, 2001). Vendarle tudi tu pride do spremembe, saj je del dogajanja postavljen v Pariz (v pomenu urbane evropske sodobnosti), kar do sedaj ni bilo običajno. Glavne premise njegovega ustvarjanja se torej počasi transformirajo, umikajo pa se smernice, ki so očitne že v Upornikih neonskega boga (Ch'ing shaonien na cha, 1992): hladni, klinični univerzum, kjer se na videz nepovezljive usode skozi celoten film logično razhajajo, "da bi se na koncu povsem nezavedno med seboj (pogojno) združile", kar vemo le mi gledalci, filmski protagonisti pa ostajajo na isti točki kot na začetku filma. Posebej je spervtirana podoba družine, saj je ta pri Ming-liangu vir vsega zla, dokončno je razbita

ogledalo harmonije in razumevanja. Podobno linijo zasleduje tudi Živela ljubezen (Aiqing wansui, 1995), s katerim si je prislužil zlatega leva v Benetkah. Reka je torej kronološko nastala v najkreativnejšem obdobju Ming-liangovega ustvarjanja, obenem pa že pomeni labodji spev tovrstne "trde" poetike. Vse bolj se kaže nov, kljub vsemu tudi svež pristop "mehčanja", kar vodi v trenutno še neznane filmske galaksije.

ČLOVEŠTVO

(L'humanite, 1999, Bruno Dumont, Francija)

■■■ VSEBINA: *Nekega dne na polju posilijo in umorijo enajstletno dekle, zločin pa kot pomočnik lokalne policije raziskuje Pharaon de Winter, mirni, naivni, malce bebavi vnuk slavnega slikarja z istim imenom. Pharaonova prijateljica sta Domino in Joseph, sicer par. Z njima se občasno družijo, čeprav mu gre Joseph nasploh na živce in je zaljubljen v Domino. Velika nagrada žirije v Cannesu!* ■■■ RECENZIJA: Že če ste prebrali kratek oris fabule tega filma, ste verjetno začutili, za kakšen film gre. Naj še dodam, da je v svoji francoski domovini Dumont že s prvo projekcijo povzročil pravi vihar, ki se morda lahko primerja zgolj s šokom ob izidu Houellebecqove knjige Osnovni delci. Brezkompromisna, naturalistična študija brezdušnega dolgočasja province pač ni ravno prijetna na prvi ogled. Počasen, ruralno težak ritem naracije se ne ozira na dobro počutje gledalca, temveč vztrajno plete samosvojo mrežo pomenskih referenc, prek katerih dobimo kot britev ostro analizo trenutnega duševnega stanja "grand nation", kar pa ne velja zgolj za Francijo, temveč bolj ali manj

za celo Evropo. Ta filmska mojstrovina seveda ni zgolj osamljena lastovka, ampak spada v kontekst t. i. novega novega francoskega vala oziroma bridkega galskega realizma, kot ga tudi poimenujejo. Brutalno koncizne, neprikrivajoče freske življenja tu in zdaj so dale nekaj zelo pomembnih umetnin, vendar bi jih zaradi pomanjkanja prostora omenil le nekaj: Sovrašstvo (La haine, 1995, Mathieu Kassovitz), Sam proti vsem (Seul contre tous, 1998, Gaspar Noe), Življenje kot ga sanjajo angeli (La vie revee des anges, 1998, Eric Zonca), Človeška koža, živalsko srce (Peau d'homme, coeur de bete, 1999, Helene Angel), ne smemo pa pozabiti niti Romance (Romance, 1998/9, Catherine Breillat), ki je izmed vseh najbolj razvpita. Pri tem moramo omeniti tudi Belgijce, saj so ti na vsaj enakem kvalitetenem nivoju: Zgodilo se je čisto blizu vas (C'est arrivez pres de chez vous, 1992, Remy Belvaux, Andre Bonzel, Benoit Poelvoorde) je ena najbolj obešenjskih in obenem smešnih filmskih stvaritev, kar sem jih do sedaj imel priložnost videti. Čista "gverila". Rosetta (1999, Luc & Jean-Pierre Dardenne) kot dobitnica zlate palme v Cannesu za leto 1999 pa verjetno pomeni vrhunec njihovega tovrstnega ustvarjanja. ■ Dumontov prvenec torej predstavlja neke vrste "vzorno" ponazoritev francoskega filmskega ustvarjanja zadnjih let. Morda lahko celo rečemo, da je prav njegov film šel najdlje, kar potrjuje tudi, za nekatere nadvse problematično, kazanje genitalij v velikem planu. Že pred Človeštvom je Dumont posnel Jezusovo življenje, veristični vpogled v francosko severno "provincio", kjer si vaški fantje (med njimi tudi mladi epileptik Jezus, ki pa nima nič skupnega z znano zgodovinsko osebo) dolgočasje preganjajo z motornimi dirkami ter priložnostnim seksom. Zaplete se, ko Jezusu punco prevzame mlad Arabec, saj je to žalitev nacionalnega po-

nosa. Na plano privrejo vse zatajevane frustracije, od razizma do socialnega upornišva. Na koncu je Arabec mrtev, Jezus pa v ječi (in vse skupaj precej spominja na Camusovega Tujca). Ta prvenec je nasploh postal paradigmatičen za tu obravnavanega režiserja, zato predstavlja pomemben gradbeni element razumevanja njegovega filozofskega pogleda na svet. Vsekakor ta ni emocionalen, celo nasprotno, z neprizadeto distanco in znanstveno objektivnostjo motri objekt svoje racionalne raziskave. Glede na trenutno stanje nacionalnih kinematografij po Evropi lahko rečemo, da je Francija (ponovno!) daleč na prvem mestu.

ROSETTA

(1999, Luc in Jean-Pierre Dardenne, Belgija)

■■■ VSEBINA: *Rosetta je osemnajstletnica, ki z zapito materjo živi v prikoličarskem naselju na robu mesta. Manično si prizadeva, da bi si našla stalno službo, v želji po varni eksistenci celo izda fanta, ki je edini pokazal zanimanje zanjo. Ko postane življenje pretežko, odpre plinski ventil, ravno tedaj pa okoli vogala prinese njenega prevaranega snubca ... Zlata palma v Cannesu.* ■■■ RECENZIJA: Brata Dardenne sta vsekakor zvezdi stalnici na evropskem filmskem nebu. S svojim predhodnim filmom *Obljuba* (*La Promesse*, 1996) sta zasekala živo rano v belgijsko razvpito buržujsko filistrstvo (vsakršna povezava s Slovenijo je seveda zgolj naključna!), vse skupaj pa še zabelila z dejstvom, da je bila večina igralcev naturščikov, pobranih dobesedno s samega dna družbe. Zgodba o fantu, ki mora očetu pomagati pri socialno-psihološkem izkoriš-

čanju ilegalnih pribežnikov in se na koncu le-temu (torej avtoriteti) upre, v večinoma katoliški Belgiji ni naletela na posebno razumevanje. Vse skupaj na srečo ni pustilo večjih posledic. Brata sta udarila še enkrat, a tokrat je bil rezultat precej bolj brutalen. Mislim, da v prepolni dvorani, v kateri sem si film ogledal, ni bilo gledalke oziroma gledalca, ki bi po koncu takoj "skočil" iz dvorane, saj je šok uzrtja čistokrvne človeške drame težko legel na dušo vse kaj drugega pričakujoče množice. ■ Resnično je že začetek te zgodbe o uspehu nekaj posebnega: cannski festival je imel tisto leto močnega favorita. Vsi so pričakovali, da bo zlato palmo osvojil sicer odlični Vse o moji materi (*Todo sobre mi madre*, 1999, Pedro Almodovar), toda obrnilo se je drugače, menda na vztrajanje vodje žirije, kultnega kanadskega režiserja Davida Cronenberga (omenimo samo nekaj njegovih uspehov: *Videodrom*, *Muha*, *Steklina*, *Trk ...*), od katerega bi to najmanj pričakovali. Rosetta gradi svojo totalnost na glavni igralki, katero kamera "zasleduje" povsod, zabeleži vsak njen gib, vso njeno izraznost, porojeno iz odziva na zunanje impulze. Skoraj neverjetno se zdi, da je glavo vlogo odigrala naturščica brez stalne zaposlitve, Emilie Dequenne, ki se je v svojo vlogo tako vživela, da dobimo občutek, kot da sploh ne igra, kot bi živela svoje resnično, vsakdanje življenje. ■ Podoben princip uporablja Francoz Benoit Jacquot. Omenil bi predvsem njegovo *Samotno dekle* (*La fille seule*, 1995), kjer pa imamo opravka z velezvezdniško lepoticco Virginie Ledoyen v vlogi hotelske sobarice z neresnim fantom. Vsekakor gre za enega najbolj spregledanih filmov devetdesetih. Pri Rosetti nam nasprotje med krhko protagonistko in surovim socialnim okoljem, v katerem se je ta znašla, zbudi nelagodni občutek preganjane živali v poslednjem krču hlantanja za življenjem. Bolj

kot karkoli drugega si želi, da bi živela normalno življenje, imela normalno družino, rešitev za vse to pa vidi v stalni zaposlitvi. Kot nezaposlena, socialno problematična v družbenem tkivu pravzaprav ne obstaja. Ustvari si vrsto vsakdanjih ritualov, ki ji dajejo občutek varnosti: lovljenje rib na črno, iskanje službe, prerekanje z materjo; druga opravila pa imajo negativno konotacijo: tako si redno s fenom greje boleča prebavila in rodila, v čemer zaslutimo zloveščo napoved bolezni in umiranja. Enako/socialno-kritično angažiran je pri Francozih predvsem Laurent Cantet, najbolj s prvencem Človeški zakladi (Ressources humaines, 1999), ki je že prav odkrito marksističen, pa tudi z Izkoristkom časa (L'emploi du temps, 2001), enim boljših filmov zadnjih let.

PESMI IZ DRUGEGA NADSTROPJA (Saenger fraen andra vaeningen, 2000, Roy Andersson, Švedska)

■■■ ZGODBA: *Film je skupek bolj ali manj povezanih vinjet z zgolj eno skupno točko, debelim Karlom, ki umazan od saj blodi po univerzumu Stockholma. Dogajajo se nenavadne reči: čarovniku ne uspe trik z žaganjem človeka ..., nekega uradnika po tridesetih letih službe poniževalno odpustijo, mali podjetnik pred nastopom novega tisočletja kani prodajati razpela ... V središču dogajanja je Karl, ki je zaradi zavarovalnine ravnokar požgal svojo prodajalno ter se skozi prometni infarkt prebija proti domu ... Nagrada žirije v Cannesu.* ■■■ RECENZIJA: Roy Andersson velja za popolnega čudaka, čeprav je le-teh v filmskem poslu še precej več kot v drugih branžah. Ker

se njegova prva dva filma nista najbolje prodajala, se je zaprl v svoj titanski studio, snemal kratke filme, pri tem pa snoval in tuhtal, kako bo posnel svoj naslednji celovečerec. Čakal in mencial je četrto stoletja, zdaj pa je ta bizarni, konfuzni, eklektični labirint postavljen pred kritično oko javnosti. Pravzaprav je o tem filmu težko napisati karkoli pametnega, saj je možnih razlag nešteto. Gre za pravo filmsko rubikovo kocko, a ne na način, kakršnega je v Hrustaljov, moj avto (Hrustaljov, mašinu, 1998) udejanjil ruski "ikonoklast" Aleksej German (torej frenetična, razbita, hipertrofirana narativna "štala", brez jasnega pripovednega vodila), temveč gre za njegovo nasprotje. Kamera je skoraj povsem statična, ni hitrih gibov, ni zoomov (razen enega kadra), konstitutivni element so kadri-sekvence, ki trajajo od pet do sedem minut, kar pomeni, da film vsebuje približno štirideset rezov (Hollywood se očitno nahaja v neki drugi dimenziji), vsi detajli so strogo domišljeni, igralci igrajo v maniri groteske: ali se gibljejo počasneje kot navadni ljudje ali pa hitreje. Zlasti pa bode v oči z gledovanje po nemškem slikarskem ekspresionizmu (predvsem čas Weimarske republike). Tu mislim na Beckmanna, Dixaa in Grosza. Ena značilnosti le-teh so karikaturne lastnosti oseb, njihova "pretirana preprostost", kar se znotraj filma kaže v trivialnih dialogih in asketskih interierjih. Druga značilnost so pretirano beli obrazi, saj je Karlov prsteno bel, celo bolj kot tisti ruskega obešenca, ki ga pride strašiti. Tak način snemanja je seveda možen samo, če so pod nadzorom vsi pogoji snemanja, kar je zopet povezano z denarjem, časom, spretnostjo in drugimi materialnimi pogoji. Na srečo je Andersson vse te probleme uspešno rešil, kupil velik studio in začel snemati, samo snemanje pa je trajalo kar štiri leta. Večina prizorov je bila posneta v njegovem studiu, vključno s prometnim kaosom, ki ga povzročijo kesajoči, samokaznjujoči se poslovneži,

ki romajo po mestu. ■ Znotraj tega dogajanja sem opazil še hommage ameriškemu slikarju Edwardu Hopperju, katerega slika Nočne ptice (Nighthawks, 1942) ima identično scenografijo in barvno lestvico kot prizor, kjer se Karl v gostilni sreča s svojim zapitim sinom. Pomenov je tu več. Predvsem gre za gostilno, ki obiskovalce loči od ponorelega sveta, obenem pa jih ovije s hladom mrtve interkomunikacije, postanejo zgolj mrtvi ovoji brez prave iskre življenja. Izmed ostalih prizorov je vredno omeniti bizarno-morbidno žrtvovanje nedolžne deklice (pahnejo jo s pečine), z namenom pomiriti bogove in svet spet postaviti nazaj na tečaje, pri čemer dejanju prisostvuje vsa svetovna elita, od cerkovníkov do predsednikov. Gre seveda za črnohumorno navezavo na prazgodovinske mite rodnosti in čaščenje primarnih naravnih sil – človek je žival z možgani. ■ Na koncu bi omenil še enega najbolj "odbitih" aluzij na križev pot, kar sem jih do sedaj videl. Mali podjetnik se odloči, da bo "na debelo" prodajal razpela vseh vrst (pač ob prihajajočem milenijumu), vendar se mu posel ne posreči, zato jih je prisiljen odvreči na odpad. Vsakega posebej (od najmanjšega do tistih v naravni velikosti) mora od avta prenesti na kup in ga zalučati. To počne ravno pred Karlom, ki se je tudi znašel tam. Ko opravi, se hitro pobere in spregleda, da so iz tal začeli vstajati umrli in se približevati razpelom – bizarni motiv vstajenja. ■ Film je nemogoče adekvatno predstaviti, saj vpliva predvsem na avdiovizualnih nivojih, s kopicami skritih pomenov.

NEZNANA KODA

(Code inconnu, 2000, Michael Haneke, Francija)

■ ■ ■ ZGODBA: Gre za zbirko na prvi pogled nepovezanih, nedokončanih epizod, ki imajo opravka z nasiljem, nestrpnostjo, sovraštvom. Nekje vmes se nahaja Anna (Juliette Binoche), filmska igralka, ki v Parizu bolj ali manj čaka na svojega večno odsotnega fanta, vojnega fotografa. Anna je hkrati povezana z večino konfliktov: njen nečak sproži incident s temnopoltim mladeničem, zaradi katerega policisti legitimirajo romunsko ilegalko in jo izženejo; njen fant spoznava grozote kosovske tragedije; sama skozi zidove stanovanja sliši krike družinskega nasilja in nazadnje postane žrtev psihološkega nasilja na metroju. ■ ■ ■ RECENZIJA: Avstrijec Michael Haneke, brezkompromisni vivisektor nasilnih pojavov v sodobni alienirani družbi, velja za nasprotni pol predhodno omenjenemu Larsu von Trierju. Če je ta pompozni atraktor predimenzioniranih emocij, deluje Haneke na bolj sofisticiranem, v resnici pa veliko bolj učinkovitem nivoju. Pred oči nam postavi zgolj dandanes že običajne brutalnosti, ki eksistirajo povsod okoli nas, najsibo družinsko nasilje, rasne spore, duševne bolezni ali pa socialne pretrese in to izredno marljivo "zlepi" v kolaž, matriko "zeitgeista", kot bi rekli Nemci, misleč pri tem na duha časa. Ima poseben talent, da nam distorzirano podobo realnosti predstavi kot povsem normalno, po domače bi lahko rekli, da nam njegova srhljiva vizija "zleze pod kožo". Upošteva simptomatično pomanjkanje emocij, čustveno distanco, kot tudi drugo stran kovanca, ki jo predstavljajo agresija, brutalnost in izničenje bolečine skozi uničevanje, s čimer napadalec izživi zatajevane strasti ter kompenzira svoj občutek

manjvrednosti, izločenosti. Sprane barve, moreče okolje, grozljiva hladnost akterjev so stalnica večine njegovih filmov. Civilizacija zahodne hemisfere je bolna, a ne samo ona. Bolna je človeška družba kot taka (Dane Zajc je v pesmih izrazil tisto, kar Haneke poskuša v filmih). Pod vprašaj se postavlja biološko-mentalna podstat človeštva. Vprašanje se glasi: smo zveri ali zgolj običajni borci za obstanek? Je to svet, "ki so ga bogovi zapustili" (kot se je nekoč vprašal Lukacs), ali le prehodna postaja? ■ Neznana koda je skupek epizod, ki so ostro ločene med seboj. Na koncu vsake epizode sledi zatemnitev in to med epizodami, ki se medsebojno vsebinsko prepletajo in v katerih igrajo isti igralci – vsekakor pogumna poteza človeka, kateremu je svet le njegov umetniški angažma. Dodane glasbe ni, tišino in zamolke prekinjajo samo afriški tam-tam bobni, na katere igrajo gluhi otroci v šoli za priseljence. Vendarle njihov ritem preraste v mogočen crescendo, ki zaobjema cel zadnji del filma, kar nas sicer predrami, za ušesa pa to ni najbolje. Haneke pod svojo lupo postavi predvsem medije. Medije, ki kreirajo ne samo javno mnenje, temveč tudi naš celotni kolektivni imaginarij. V interesu dobička se vedno znova vdajajo nasilnim prizorom, ti pa ponovno vplivajo na občinstvo. Občutljiva simbioza sega v bistvo problema: prepoved nasilja v medijih ali zgolj določitev pravil? Haneke se je kontroverzno odločil za drugo možnost, za avtorsko integralnost. ■ O nasilju v medijih sicer najbolj neposredno spregovori Bennyjev video (*Benny's Video*, 1991), v katerem mladega fanta "rajcajo" prizori televizijskega nasilja. Na videokaseti ima posneto klanje prašiča, ki si ga vedno znova poželjivo ogleduje. Omisli si celo pnevmatsko pištolo, s katero ubije prijateljico, ker pa ta ni takoj mrtva, mora dejanje ponavljati (princip repetitije, značilen za medijske konstrukte). Podoben je scena-

rij v Smešnih igrah (*Funny Games*, 1997), zgodbi o dveh vzornih mladeničih, ki se pod pretvezo povabita v počitniške hiše višjega sloja na nekem samotnem otoku. Kmalu začneta gostitelje ustrahovati, na koncu pa jih vse pobijeta (z otroki vred). To se ponavlja vedno znova, če pa gre kaj narobe, vzameta daljinski upravljalca, dogajanje preprosto previjeta nazaj na mesto, kjer se jima je zalomilo, in začneta še enkrat. Meja med fikcijo in realnostjo se zabriše. Hanekejev zadnji film *Pianistka* (*La pianiste*, 2001) govori o sado-mazohističnem odnosu med učiteljico klavirja v srednjih letih in mladeničem, ki se vanjo zaljubi. Ona ima izrazito moteno duševnost, s psihopatološkimi problemi v spolnosti, katero nadomešča z brutalnimi "samoposegi" na svojem telesu. Mladenič je sprva brezupno zaljubljen vanjo, ko pa spozna, da z njo ni vse v redu, jo kruto zavrne, saj je v njem zbudila njegovo latentno sadističnost. ■ Na koncu bi spregovoril še o Hanekejevem nepreženenem prvencu, *Sedmem kontinentu* (*Der siebente Kontinent*, 1988), na katerega tu obravnavani film še najbolj spominja. Gre za duhamorno, depresivno fabulo o dveh zakoncih z malim otrokom, ki se odločita umreti. Živeti v moderni realnosti jima je v breme, želita si odrešitve. To izvemo šele, ko se zbarikadirata v hišo in vsi izpijejo strup, nato pa se pogreznejo v spanec, iz katerega ni več prebujenja. Film je nastal po resničnih dogodkih ter predstavlja enega najprepričljivejših poskusov vpogleda v duševnost sodobnega človeka in družbe. Michael Haneke danes velja za enega stebrov filmske umetnosti, je kult kultov. Zanj še kako velja izrek "Nemo propheta in patria" (Nihče ni prerok na domačih tleh), saj ga v Avstriji širša javnost sploh ne pozna in se tudi sam nima za Avstrijca. Če pa v Franciji koga vprašate o "tistem avstrijskem režiserju", bo vsak takoj vedel, za koga gre.

Robert JEREB

Pisatelj in kulturni delavec Damir Feigel

Slovstveno ustvarjanje naših primorskih zamejcev v matični domovini ni prav posebno znano in tudi pisatelj, urednik ter kulturni delavec Damir Feigel ni nikakršna izjema. Literarna zgodovina mu namenja kaj malo pozornosti, tako da Andrej Budal meni, da se je Feigel v tistih zgodovinskih pregledih, kjer ni omenjen, sam zlahka našel v poglavjih o sodobnikih velikih pisateljev, ki se končajo s kraticami idr. V šesti knjigi Zgodovine slovenskega slovstva Slovenske matice, ki mu namenja cel odstavek, bremo, da je njegovo pisanje bolj zabavno kakor humoristično in da sodi v lahko zvrst, ki ji kritiki (Izidor Cankar, Joža Glonar) nika- kor niso bili naklonjeni. Mnogo več simpatij si je pridobil med bralstvom, saj France Bevk (1949: 917) piše, da v času med obema vojnama »v Slovenskem Primorju ni bilo hiše, ki je spoštovala slovensko tiskano besedo in bi v svoji knjižni omari ne imela tudi Feiglovih knjig« (naklade so znašale preko 20.000 izvodov), kajti za Primorce pod fašizmom so imela njegova dela posebno ceno. Andrej Budal ga poleg Murnika, Alešovca in Milčinskega uvršča med naše največje humoriste.

Damir (Kajetan) Feigel se je rodil v Idriji 18. julija 1879 očetu Ivanu (Janezu), gozdnemu svetniku, in materi Julijani Premierstein. Njegov stric je bil znan skladatelj Danilo Fajgelj (priimek si je poslovenil). Osnovno šolo je dokončal še v Idriji, gimnazijo je obiskoval že v Gorici v letih 1890-1900, nato pa je vpisal pravo na Dunaju, ki ga ni dokončal. Čeprav po rodu Idrijčan, je vse svoje ustvarjalno in delovno obdobje preživel v Gorici, kjer je opravil precejšnje kulturniško in narodnozavedno delo. Poleg Franceta Bevka je bil najvidnejši književnik v okupirani Primorski, vendar po 2. svet. vojni nekako pozabljen, čeprav politično nikakor ni bil sporen – ravno nasprotno. Še v visoki starosti se je po sodiščih boril za pravico slovenskih zamejcev.

V Gorici je Feigel stanoval na Placuti št. 5, njegovo priljubljeno mesto pa je bila miza v gostilni Pri črnem orlu, kjer se godi tudi namišljeni intervju s Feiglom, ki ga je pod psevdonimom Leopold Keber napisal kar sam in v katerem izvemo marsikatero zanimivost iz njegovega življenja. Zlasti sta opazni vedrina in hudomušnost tega zapisa – v Feiglovem stilu pač –, kar se kaže že pri samem opisu zunanjosti: »Dolgi nazaj počesani lasje. Ni ga kodrčka, ki bi se drznil zapustiti z žepnim glavnikom izorane brazde. Modre (po barvi) oči mu gledajo izmed ohlapno visečih kožnih blazin. Nos je grški, a ni popolnoma klasičen, marveč se mu poznajo kva-reče primesi obmejnih narečij. Brki so bolj revolucionarno navdahnjeni. Leva polovica ne ve nikdar,

če in v katero smer je navihana desna. Dve jamici v licih bi napravili njegov obraz vsekakor mikavnejši. Brada je švedska; tako je nosil Gustav Adolf, ko se je pretepal z Rusi in Poljaki. Ovratnica se sentimentalno nagiba na levo, kakor bi jo privlačeval k sebi veliki rumeni svinčnik, ki štrli iz gornjega žepa na telovniku. Včasih pobobna njegova desnica s svojima prstnima storžema precej neritmično po mizi« (Feigel 1960: 162). Zapis je l. 1927 (20. februar) izšel v tržaški Edinosti, ko je pisatelj še nosil brado in brke, kar je v kasnejših letih opustil. Andrej Budal (1939: 8) dodaja: »Feigel [je] visoke, ravne postave in, zlasti na ulici, precej hitre hoje. Ramena so široka in se lepo uveljavljajo v kotu „Pri črnem orlu“ ali drugod pred četrtjo vipavca. Glas je jasen in prijeten, navadno navidezno resen, a nikoli zbadljiv, pravo nasprotje osastega Cankarjevega glasu.«

Dijaška in študentska leta

Izza šolskih klopi je pisatelj sam zapisal nekaj prigod, ki jih najdemo v zbirki kratkih zgodb *Ob obratu stoletja* (1931); tudi v njegovem prvencu *Pol litra vipavca* (1911) je prvi del posvečen dijaškim dogodivščinam. Črtice v prvencu so neredko avtobiografske, saj je Feigel črpal predvsem iz lastnih izkušenj, katere je vedno znal humorno obdelati. Dogodkov, ko je še živel v Idriji, ne opisuje, pač pa se

mu je zapisal marsikateri idrijski izraz, npr.: »Tako ga namajim, da ...« (Kacin: 1972: 25). V prvencu so dijaške razigranosti opisane v razdelku *Gaudeamus igitur*. Že prva zgodbica *Minerva* nas popelje v bližnjo okolico med Solkanom in Pevmo, na t. i. Olimp, kjer se je zbirala družina prvošolčkov (gimnazije) in kamor je pisatelj še kasneje redno zahajal na svojih sprehodih. Kraj je ponovno opisal v *Super-vitalinu* (1939). Prav zanimiva je naslednja zgodbica z naslovom *Prvi krok*, v kateri je popisano prvo resno srečanje z opojno pijačo. Zvečer prvega dne zasluženih počitnic se je družina zbrala pri Ognjegascu. Da je bila to prav posebna izkušnja, govorijo naslednje vrstice:

»Krok! Mistična megla te obdaja vsem onim, ki te ne poznajo, ki se še niso podali na ono morje brezskrbnih, ponočnih uric, po katerem se razlegajo veseli, ubrani glasovi, ki se pa izpremene s časom v ljut orkan tuleče pesmi – bele, čiste pene šumljajočih valčkov plzenskega piva izginevajo in pred tabo zija črni prepad pogubonosnih kavarnskih šnopsov – ti pa krmiš svoj čoln, ne čoln več, barko, velikanško barko ob zori, ko tavajo le še Cankarjevi blede junaki po blatnih stezah, proti mirnemu pristanišču svoje postelje, pod katero se zgrudiš – utrujen mornar.

Krok! Kako željno hrepene po tebi vsi oni, ki ne poznajo še tebe in ne tebi posvečenih ptic – krokarjev, ki sovražijo celo nedolžni mesec, ko zasije izza hišnega vogla pod brado policijskih čuvajev nočnega miru.

In zahrepenelo je trideset mladih src po tebi, po zvestem spremljevalcu najvažnejših dogodkov v človekovem življenju.«

Jasno je, kakšni so bili rezultati po nekaj kozarčih »špirituozne godlje, ki je bila krščena na ime: pristni Rulandec«. Glede na zgornji odlomek ni prav nič nenavadno, da so kritiki Feigla napadali, da s svojimi knjigami dela propagando alkoholu in s tem kvarno vpliva na mladino.

Najverjetneje pristne dogodke iz dijaškega in študentskega življenja Feigel popisuje v *Ob obratu stoletja*, ki nakazuje na leto zaključka gimnazije. Najbolj znana je gotovo prigoda pri uri nemščine iz zgodbe *Učenjaki v zadregi*, ki pripoveduje o mukah profesorja, ki je po vseh mogočih slovarjih, pri kolegih in celo pri znanem nemškem filologu iskal besedo *Prädalen*. Feigel je namreč v svoji nalogi napisal »in den Prädalen der Weltgeschichte« tj. v *predalih* svetovne zgodovine. Profesor, Nemeč, seveda ni znal slovensko, Feigel pa je trdil, in z njim vsi sošolci, slovenski, italijanski in nemški, da je beseda nemška. Muzanje razreda je končal sošolec – Slovenec, ki zaradi ljubezni do materinščine – tako pisatelj – ni dovolil, da bi se Nemci polastili »naših lepih predalov«.

Študentsko življenje je popisal v zgodbah *Torte, knezi in norci*, *Razpršeni glasovi* ter *Predpotopna požrešnost*. Študij je opustil predvsem zaradi denarnih težav. Za svojo dunajsko »sobičico« pravi, da so jo lastniki zmerjali s »prijaznim kabinetom za solidnega gospoda« in doda, da se ne spominja, da bi mu noge visele skozi okno na dvorišče, »zato je pa tudi bila taka gneča v sobi«, katero je z dvema cigaretama »precej dobro ugrel«. Z učenjem trgovskega prava je imel precej težav, kar je popolnoma razumljivo, saj kot je zapisal: »Učiti se tako kapitalističnega predmeta s komaj tremi kronami v žepu, seveda ni moglo iti.« Zakoni in paragrafi pa mu

tudi sicer niso preveč dišali, kar je na duhovit način izpovedal v Predpotopni požrešnosti, ko mu je dinozaver, izlegel se je iz jajca, za katerega je domneval da je kamen, zelo primeren za obtežitev lističev z zapiski s predavanj, požrl vse njegove juridične knjige. Feigla je vleklo v literarne in uredniške vode. Brez knjig seveda ni mogel nadaljevati študija, zato je maja 1904 sprejel urednikovanje pri goriškem strokovnem zdravstvenem listu Knajpovec, mesečniku »za negovanje zdravja po Kneipovem sestavu, za pouk, vzgojo otrok in zabavo«, ki ga je urejal do leta 1906.

V namišljenem intervjuju, ki po njegovih besedah razkriva resnične dogodke, je Feigel opisal prva srečanja, sicer posredna, s slovensko književnostjo. Tako je, pravi, nervozne jeseni leta 1900 (Gorica je bila v pričakovanju obiska cesarja Franca Jožefa) spravil iz zapore Ivana Prijatelja, kamor je bil poslan kot tujec zaradi poostrene varnosti, in ga rešil slovenski književnosti in literarni zgodovini. Na Dunaju, v študentskih letih, pa se je srečal s Cankarjem, kar je bil zanj velik dogodek – slavni pisatelj je v Feiglovih očeh že tedaj zavzemal najvišje mesto na slovenskem Parnasu. V precej prazni kavarni ju je predstavil dr. Izidor Reja. Feigel pripoveduje, da ga je tedaj »zasrbela nesrečna žilica« in znil je: »Cankar? Cankar? Kje neki sem že slišal ta priimek? Tako znan se mi zdi!«. Feigel priznava, da mu Cankarjev tedanji pogled ni šel več iz spomina.

V letih do konca prve svetovne vojne je objavljajl še v raznih glasilih: v Ježu (1902-1909), Osi (1905-1906), urednik je bil Rado Murnik, praškem Domačem prijatelju (1904), ki ga je takrat urejala Zofka Kveder, in Kurentu (1918-1919) ter sodeloval pri različnih podjetjih goriškega založnika in tiskarja

Andreja Gabrščka (nekako od l. 1904 naprej). Delal je še v uredništvu liberalnega političnega časnika Soča (1904-1906), bil aktiven pri akademskem ferilnem društvu Adria ter opravljal funkcijo tajnika napredne zveze narodnih kulturnih društev (1909-1910). Tu velja omeniti, da je bila Gorica takrat kulturno zelo razgibana in dejavna, slovensko državno gimnazijo je dobila že l. 1913, ter je bila na tem področju gotovo takoj za Ljubljano, k čemur je obilno pripomogel prav Gabršček s svojim neutrudnim delom, saj je v 15 letih izdal več kot 200 knjig.

Pol litra vipavca

Feigel se je večkrat mudil v Gabrščkovi tiskarni, tam pa ga je po naključju doletela korektura zadnje pole uglednega mesečnika Veda, saj ni bilo nobenega od odgovornih, da bi opravil delo. Ta dogodek je bil, kot je zapisal v namišljenem intervjuju, prvi neposredni stik s slovensko literaturo. Metteur en pages, stavec, ki je Feigla poznal še iz časa, ko je bil v uredništvu Soče in urednik Knajpovca – tako da je verjetno mislil, da mora biti tudi v uredništvu Vede –, mu je dal nalogo črtati 30 vrst stavka, saj je bilo besedila preveč. To opravilo je postalo anekdota o Feiglovi rešitvi pred prezgodnjo literarno smrtjo. Dr. Joža Glonar je med literarnimi kritikami pod drobnogled vzel tudi Feiglovega *Pol litra vipavca*. Kritika je bila uničujoča, pogubna, a pisatelj ni prav dolgo omahoval in amputiral ji je trideset najbolj strupenih vrstic. Svojo potezo je opravičeval s tem, da ga Glonar s kritiko ubije in tako postane ubijalec, sam pa ga na ta način reši tega strašnega zločina. Sploh pa piše, da je bil edino

Glomarjev članek sposoben prenesti kakšno »več-jo operacijo in amputacijo«, druge bi s črtanjem povsem pokvaril. Seveda je Feigel menil, da je svoje delo odlično opravil, kritik pa menda posega sploh ni opazil. Obenem pisatelj priznava, da so bile vse kritike njegovega prvenca neugodne. V tistih nekaj preostalih vrsticah Glomarjeve kritike piše, da se že prvi »oddelek „Gaudeamus igitur“ bere kakor medla in nevkusna kopija« snovi Murnikovih *Navihancev*. Čudno je, da je Feigel pustil te vrstice: »Pomanjkanje izvirnosti, posiljeno in prisiljeno dovtipkarstvo in atmosfera krokarskega omizja, vse to je nekak glavni ton, ki vlada v tej knjigi«. No, na koncu Glomar le nakaže, kaj ga najbolj muči: »Danes gremo z mogočnimi koraki naprej in isto smemo zahtevati tudi od naših piscev; v naši literaturi ni mesta niti za mediokritete krokarske perspektive« (Glomar 1911: 438). V teh besedah odzvanja razumevanje literature kot sopotnice in spodbujevalke splošnega napredka slovenskega življa, katerega se ne sme kvariti z lahkim berilom. V podkrepitev velja navesti stališče dr. Josipa Tominška (1911: 187), prav tako iz ocene Feiglovega prvenca: »Kakor sem rekel: še pred desetimi leti bi taka knjiga bila pri nas nemogoča; slovstvo tedaj sicer ni bilo več „sveta“ stvar, kakor še 20 let prej, a njegov potni list je bila neizogibna, absolutna umetnost. Med štirimi stenami in v ožjem intimnem krogu pa si je tudi kaljen umetnik včasih zavihal rokave in je govoril z vso širino svojih ust; vse to pa je ostalo prikrito, ker je v slovstvu imelo pristop le kaj „vzvišenega“, bodisi po samem sebi ali vsaj po namenu.«

Druge kritike niso kaj bolj prizanesljive, predvsem se spotikajo ob Feiglovo dovtipnost in malo manj posrečen humor. Izidor Cankar (1911: 197) tako

razlaga, kako bralec »čuti, da je v marsikateri kupici njegovega [Feiglovega] vipavca včasih nekaj puste dežnice«. Fran Albrecht (1911: 388) pa je očitno prav razburjen, saj poleg razglašanja, da »je v knjigi malo humorja, umetnosti nič« in da »banalnost izključuje čar originalnosti, na koncu pribije: »Zakaj, za božjo voljo, je pač odel pisatelj to svoje blago s firmo vipavca? Vi vsi, ki poznate ta fini sok, to iskreno, penečo se kapljico – čemu, čemu ne protestirate?!«. Kritiki marsikaj tudi spregledajo, vendar ko gre za vino, so neizprosni. Naslov nudi še primereno iztočnico za vinske hvalospeve dr. Ivana Laha (1911: 2): »Vipavec je važen kulturni in gospodarski faktor v našem narodnem življenju, – prav tako kakor njegov brat dolenski cviček – in zakaj bi se enkrat ne imenovala knjiga po njem, posebno, ako je že s tolikimi njenimi deli v žlahti« in »[Z]akaj bi mi pod vinskim naslovom ne izdajali knjig naši za domače vino tako vneti javnosti«. Dodaja še, in to razumemo kot izrazito pozitivno mnenje, da je bolje kupiti pol litra vipavca v knjigi namesto v steklenici, kajti »dobre volje bi bili po čitanju prav tako kakor po pijači«. Lah zaključi kritiko prav pohvalno, saj piše, da je v Feiglovih humoreskah mnogo dobrega in zdravega, »[n]jih šale so vredne pol litra vipavca njih smeh pa še več«. Josip Tominšek *Pol litra vipavca* sicer negativno vrednoti, a pisatelju priznava obilno zalogo domislic, ki pa bi jih moral bolje razviti. Vsekakor ve, da se bodo bralci dobro zabavali. In tako je tudi bilo. Celozaložnika Kleinmayer in Bamberg sta se, kot piše Feigel, ob koncu pogajanja za honorar pošalila, da »tako velike vsote še nobeden ni dobil za tako majhno merico vina«. Andrej Budal (1960: 174) pa zapiše: »Njegov vipavec ni sladkobna pijača, bolj rezen je, a zelo piten in dobrodejen«.

Hudomušnosti Feiglu ni manjkalo (npr. srečanje s Cankarjem), o čemer priča tudi posvetilo v *Pol litra vipavca*, kjer piše: »Svojim upnikom posvetil pisatelj«, kar razloži na koncu knjige, na mestu popravkov: »Tiskarski skrat ni prizanesel tej knjigi. Že koj po prvem požirku vipavca, t. j. na drugi strani, mi je napravil lumparijo, ki sem jo žalibog prepozno opazil. Postavil je ‚posvetil‘ namesto ‚posvetil‘. Ker bi moji p. n. upniki lahko napačno tolmačili, da sem jim namreč posvetil (heimgeleuchtet) in ne posvetil (gewidmet), jih prosim tem pótem, naj blagovole sami popraviti to napako.« Da gre z upniki zares, sprevidimo tudi v zgodbi *Na severnem tečaju*, kjer se po spletu okoliščin znajde Feigel, a tudi njegov krojač, kateremu je pisatelj dolžan, ki prileti na zrakoplovu skupaj z grofom Zeppelinom.

Večkrat se omenja Feiglov humor kot *amerikanski* (J. Tominšek, F. Albrecht), pri čemer je to zbirni pojem za humor, ki ga ne »označuje psihična finost ali duhovita prebrisanost, ampak zunanja virtuoznost v zavijanju« (Tominšek 1911: 187). Lahko bi rekli, da gre predvsem za situacijski in besedni humor, včasih tudi slogovni. Vsekakor so hudomušne domisljice in dovtipi glavno Feiglovo orožje, ki kdaj pa kdaj zaide v gostobesednost in dolgozezenje, tako da se ponavadi zelo dobra ideja besedila zasiči z zastranitvami. Slog je dokaj preprost, kritiki ga večkrat označijo za feljtonskega, kramlajočega, posamezni dogodki pa so vsakomur razumljivi in knjige so hitro našle svoje občinstvo; nenazadnje je Feigel veliko pisal za časnike in jih urejeval, zato je dobro vedel, kakšna besedila ljudje radi berejo. Feiglov svojevrstni humor ponavadi pripišejo blagodejni in mili goriški pokrajini, nekateri pa njegov izvor iščejo v vplivu: »Šegavost in sočen izraz je dobil doma,

kajti Idrijčani so znani kot veseli ljudje, ki si tudi preko hudih časov pomagajo s poskočno pesmijo in domačo, dostikrat krepko opoprano šalo.«

Pri »amerikanskih« zadevah se bomo ustavili malo dlje. *Pol litra vipavca* prinaša kratko dramo *Kanarček*, ki so jo kritiki spregledali, kajti, vsaj zdi se tako, z njo niso imeli kaj početi; edino F. Albrecht omeni, da je polna »neduhovito-konfuznih, grotesknh scen«. Naše stališče je, da je drama preveč izstopala iz okvirja ustaljene slovenske dramske ustvarjalnosti, kajti je moderna, preveč moderna, mestoma absurdna. Struktura ni običajna, večkrat bi jo lahko primerjali z montypythonskimi prizori. Podnaslov drame je *Najmodernejša ameriška drama v samo petih kratkih, a tem usodepolnejših dejanjih*. Stvari se odvijajo dokaj hitro. Še pred prvim dejanjem se junak Frank Carriage ustreli in potem umira celo dejanje (31 kratkih replik) in ob tem navaja razloge za samomor. Kot gledališki igralec ve, da mu bo žena v drugem dejanju nezvesta, zato bo moral nje-nega ljubimca v tretjem izzvati »pótem ameriškega dvoboja«. Četrtega dejanja se sploh ni naučil in ne bi mogel prenesti blamaže, v petem se pa tako ali tako mora ubiti, ker je potegnil »črno kroglo pri ameriškem dvoboju«. Svoje umiranje, med katerim srkne še par kozarčkov, je kot prvi Američan posnel na gramofonsko ploščo, ki jo bo lahko njegova vdova prodala za 10.000 dolarjev. Dogajanje lahko razumemo kot rahlo travestijo usodnih ljubezenskih tem s tragičnim koncem.

Drugo dejanje nadaljuje v istem slogu. Luis, sin samoustrelenega iz prvega zakona, pride domov z avtom prej kot brezžična brzojavka, kar »gledališčni« sluga Nehls razloži takole: »Da brzojavili ste

sicer brezzično, toda imeli ste smolo, ker se nahajajo med potjo žice. Ko je prišla brezzična brzojavka k žicam, je morala nadaljevati počasneje svojo pot kakor pa po zraku in vsled tega se je zakasnila toliko, da ste jo prehiteli s svojim avtomobilom.« Tedaj pride Clair, hči Carriagove druge žene in doktorica prava, ki Louisa prvič vidi. Louis ji v tretji repliki pove, da jo ljubi in jo prosi, če bi postala njegova žena. Isto je imela v mislih Clair. Vendar prihodnost ni roznata, saj se Louis boji, da ga bo iskala policija. Na poti do očetove hiše namreč ni nobenega povozil, kar je »v nasprotju z navadami ameriških avtomobilistov«. Ker je Clair strah, da bo prav ona zapisnikarica na razpravi, raje umre z njim:

Louis: Prav, pa umriva, sediva na avtomobil, ki naju popelje pod mojo spretno roko v prvi vogal.

Clair (se joče od samega veselja): Torej moderna smrt naju čaka! Imenitno, dragi Louis, zdaj pa le v avtomobil.

Louis (jo pritisne k sebi): Živela moderna smrt! (oba izgineta skozi duri. Sliši se še tef-tef-tef, iz daljine močan ropot in klice: »Ubila sta se!«).

V tretjem dejanju se pogovarjata Nehls in sobarica Alice, ki replicira z natančnimi naslovi raznih podjetij. Sluga je prinesel kuharici Sarah obvestilo o loterijskem zadetku (tri in pol milijona dolarjev) in ji na vse pretege dvori, češ da jo ljubi že cela dva meseca, čeprav je stara že 77 let. Njeno staro srce ne more preživeti take dvojne, ljubezenske in denarne sreče, zato umre, loterijski listič pa podari Niehlsu, ki mora obljubiti, da ne bo nikdar ljubil druge. Zanimivo je, kako ostarela kuharica umira: »Sarah (umira na divanu): Hvala ti! Umiram! Benjamin Franklin in Washington, pomagajta mi! Oh ... oh

... oh!«, in kaj se zgodi nato: »Nehls: Umrla je stara coprnica. Vederemo, kaj poreče Alice.« Sobarica je seveda zadovoljna in izkaže se, da se globoko ljubita. Vsa srečna radostno pijeta »tri, pet, deset steklenic [...] dokler se ne zastrupita z alkoholom in padeta mrtva na tla«.

Težave ima v četrtem dejanju predvsem režiser, ki jadikuje nad svojo usodo, saj so se mu pobili vsi igralci in še kanarček je crknil. Skrbi ga za službo, kajti časopisi ga bodo razmesarili. Za propad predstave okrivi šepetalca, ki da je slabo šepetal, ta pa se ne da in na odru si tiščita pištoli pod nos. Seveda se ustrelita, kakor tudi celotna družina Cotton iz tretje lože na desni, ki to stori »deloma iz nervoznosti, deloma iz nenervoznosti«.

Peto dejanje je monolog gasilca, ki razglablja o lastnostih pravega Američana. Gledališče prične goreti, zagrinjalo ne pade, ker so ga požrli plameni, publika pa se lahko reši samo z ameriško hladnokrvnostjo, ki se edina more upreti ognju.

Kratka drama *Kanarček* nima posebnih umetniških pretenzij, je pa dober indikator vrednotenja literature, saj so nekateri prijemi, ki jih Feigel uporablja, postali sprejemljivi v sodobnejših tokovih dramatike: mehanično, avtomatsko odgovarjanje služkinje z nepotrebniimi, odvečnimi podatki; junak Carriage, ki ve za svojo usodo in se ustrelji, druge nesmiselne smrti (karambol, pitje do smrti); ohlapna struktura drame, ki na koncu sama sebe povsem razstavi, nepričakovani, skrajno absurdni dogodki, kot npr. samomor družine. Humor je tu vse prej kot površinski, npr. ko umirajoča kuharica kliče državnika namesto boga, naj ji pomagata, kar je lahko namig na resnično vero Američanov, ki se skriva pod t. i. civilno religijo, ki je seveda samo zunanja podoba.

Anton Kacin (1972: 26) piše, da *Pol litra vipavca*, izkazuje tri osnovne poteze Feiglovega pisateljstva: lahko vesele zgodbe, motive iz irealnega prostora četrte dimenzije in satiro. France Bevk je nekoliko bolj natančen, saj pod povsem »feiglovskim naslovom« razbere vsebinsko bolj določene najvažnejše elemente pisateljstva: dijaške, časnikarske, detektivske in pustolovske zgodbe, nova odkritja in novi izumi (1949: 917), ki so vsebovani v razdelkih *Gaudeamus igitur*, *Uredniške tajnosti*, *Holmes in njegova smrt* ter *Iz četrte dimenzije*. Podobno meni tudi Andrej Budal (1948: 313; 1960: 174), ki v zadnji skupini črtic, kamor sodi *Kanarček*, *Iz četrte dimenzije*, najde »čuda znanstvenega sveta« oz. znanstveno fantastiko, kot bi rekli danes. Slednje, resnici na ljubo, v Feiglovem prvencu ni. Nekoliko se ji približa v zgodbi *Na severnem tečaju*, ki sodi v razdelek o skupnih dogodivščinah Sherlocka Holmesa in Damirja Feigla z naslovom *Holmes in njegova smrt*. Ta žanr je v daljših besedilih pri njem postal prevladujoč, medtem ko so kratke zgodbe, kar se tiče literarnih vrst, ostajale zelo raznorodne.

Kulturno in narodnozavedno delovanje

Že v času pred prvo vojno je bil Feigel pomemben kulturni delavec, kalil se je kot tajnik napredne zveze narodnih kulturnih društev. Skorajda v celoti se je posvetil narodnozavednemu delovanju, skrbi za slovensko tiskano besedo in kasneje, kljub obilici drugega dela, vedno bolj tudi pisateljstvu – vsa svoja daljša dela je objavil med obema vojnoma: *Pasja dlaka!* (1926), *Na skrivnostnih tleh* (1929), *Faraon v fraku* (1930), *Čudežno oko* (1930), *Brezen* (1931), *Ko-*

lumb (1932), *Čarovnik brez dovoljenja* (1933), *Okoli sveta/8* (1935), *Supervitalin* (1939). Poleg tega pa še zbirke krajših besedil *Tik za fronto* (1921), *Po strani klobuk* (1923), *Domače živali* (1924) in *Ob obratu stoletja* (1931). Gorice ni več zapuščal, edinole ko ga je l. 1916 v begunsko taborišče v štajersko Lipnico pregnala vihra prve svetovne vojne. Tam je tudi uredil *Slovenski begunski koledar* za l. 1917. Naslednje leto je bil v italijanskem ujetništvu v Krminu skupaj z Andrejem Budalom, ki je zapisal Feiglovo bistveno značajsko potezo, in sicer da je »šegavost njegovega duha zdrava in nenadomestljiva dobrina, ki ji neprilike in leta ne bodo mogle do živenga« (Budal 1954: 134). Še pred koncem vojne se je vrnil v Gorico – o vzdušju mesta za časa vojne je napisal zbirko kratkih zgodb *Tik za fronto*, ki je kljub vsej tragiki, čisto po feiglovsko, bolj kot ne humorno obarvana –, kjer je po njej postal tajnik Zveze narodnih društev (okrog 150 društev), tajnik Županske zveze, ustanovljene l. 1918 z namenom pospešitve obnove razdejane dežele, in odbornik Goriške Matice. Sodeloval je tudi pri periodičnih publikacijah (Goriška straža, *Edinost*, *Mladika*, *Glas mladih*), bil sourednik pri zadnji številki tržaškega *Našega glasu* ter pri izdajah tržaške Književne družine Luč ter Biblioteke za pouk in zabavo. Med drugim je Feigel sodeloval tudi pri Čuku na palici.

France Bevk je za Matico, katere predsednik je bil od leta 1926, snoval romane in povesti, Feigel pa je bil njen tajnik, pisal humoristično prozo ter urejal njen koledarski del. Tako sta vzdrževala tisto kontinuiteto slovenskega kulturnega življenja, ki je tudi fašizem ni mogel uničiti. Matica je imela sprva sicer širši odbor, a po spletu okoliščin je polagoma nanoslo, da sta morala z Bevkom sama skrbeti za knjižni program. Preživetje Slovencev je viselo na nitki in razmere za

književno produkcijo so bile sila neugodne. Fašistično raznarodovanje se je kazalo tudi pri objavi knjig, ki so morale nositi naslove v italijanščini, Feigel pa je izdajal knjige eno za drugo, kar je zahtevalo nemalo poguma. Povesti so se smele goditi kjerkoli, samo v domačih krajih ne. Tako tudi lažje razumemo Feiglove literarne izlete v daljne dežele: Afriko: *Pasja dlaka!* (1926), *Na skrivnostnih tleh* (1929), *Faraon v fraku* (1930) in Azijo *Okoli sveta/8* (1935). *Na skrivnostnih tleh* namiguje celo na potovanje v preteklost. Naslova zadnje knjige, *Supervitalin*, pa mu seveda ni bilo treba prevajati. Bevka so fašisti pogosto gonili po policijskih uradih, sodiščih in metali v ječo, pošiljali v taborišča, tako da je moral večkrat vse delo in odgovornost pri Matici Feigel prevzeti na lastna ramena. Skrbel je tudi za dnevno blagajno, sprejemal naročila in razpošiljal knjige. Bevkovo pričevanje je zelo pomenljivo: »Neredko je ure in ure pretičal v temnem skladišču in, marljiv kot čebela, opravljal delo za dva. Ne pretiravam, če rečem, da je težaško delo pri Goriški matici ležalo na njegovih plečih. To ve le malokdo in je prav, da povem na tem mestu.« (1959: 7) in še: »Njegovo življenje pod fašizmom ni bilo lagodno niti v moralnem niti v materialnem smislu. Povedal bom samo resnico, ako zapišem, da sem ga pogosto videl v pomanjkanju.« (1949: 918). Obenem priznava, da je iz njegovega nasmejanega optimizma tudi sam pogosto črpal moči za vztrajanje. Feigel ni maral žalosti niti v literaturi, saj je, kot piše Bevk, pogosto nad njim zmajeval z glavo, ker je toliko junakov svojih povesti obsodi na smrt.

Feigel je prevzel tudi funkcijo predsednika Matice, saj je Bevkovo predsednikovanje za njen obstoj postalo preveč tvegano. Delitev dela je ostala ista, le da je zdaj fašistična oblast imela Feigla nenehno na muhi, budno spremljala vsak njegov korak in ga za vsako

malenkost klicala na kvesturo. Kakšni so bili ti zapleti, priča tudi naslednja dogodivščina. Feigel je povedal, da so ga obiskali funkcionarji finančne oblasti in hoteli pri njem odkriti, razkrinkati in zapreti nekega čarovnika brez dovoljenja, ki očitno dela na črno. Zaplet je povzročil prevod naslova nove Feiglove knjige *Čarovnik brez dovoljenja*, »Lo stregone senza la licenza«, za potrebe fašistične oblasti, ki je prežala na vsako malenkost, ki bi bila lahko povod za aretacijo odgovornih pri Matici in njeno ukinitvev. Režim je pregledoval tudi zasebna Feiglova pisma in v njih videl zarotniške namene. Pismo dr. Bogumilu Vošnjaku, poslano v Beograd v začetku decembra 1938, v katerem mu Feigel naznanja izid knjig Goriške Mohorjeve družbe, je bilo povod, da so ga zasliševali kot glavnega razpečevalca njenih knjig po Jugoslaviji.

Prav zavedanje odgovornosti za preživetje Matice in s tem produkcije slovenske literature na Primorskem med obema vojnama je gotovo eden izmed razlogov za Feiglovo samoomejitev na lahkotnejšo in humorno pisateljstvo. V primeru podobne usode, kot jo je doživljal Bevk, bi delovanje Matice gotovo usahnilo, saj je Feigel sam opravljal večino potrebnega dela za nemoteno poslovanje družbe. Kljub temu je, sicer še pred delom pri Matici, napisal nekaj ostrih besedil, katere pa je ovil v podobo pravljic z nedoločenima prostorom in časom. V razdelku *Pravljice* so že v knjigi *Po strani klobuk* izšle nekatere kratke zgodbe z izrazito družbenokritično noto, kakršnih si kasneje ni mogel več privoščiti: *Ljudstvu svobodo!*, *Zakaj pa ne?*, *Zadeva „Seljak“* in *Odškodnina*. Slednja je dejansko univerzalna in nadčasovna, saj govori o popotresni obnovi porušene vasi. Država je zgradila vse mogoče javne bleščeče objekte, na domove vaščanov pa so pozabili in jih pustili pomreti..

Sodeloval je tudi v domoljubni odporiški organizaciji TIGR, kar je malo znano, in sicer kot član prvega vodilnega odbora v Gorici (Cenčič 1997: 135). Pomagal je pri delovanju celic na širšem goriškem območju. Vodja celice v Renčah, David Arčon, tudi poverjenik Goriške matice, je bil v neposrednem stiku z Bevkom, Feiglom idr., ustanovitelj celice v Vrtojbi pa je prisegel v Feiglovi pisarni pred Zorkom Jeliničem in Feiglom (Cenčič 1997: 114-116). V začetku druge svetovne vojne je za tri tedne tudi sam okusil gostoljubnost goriških zaporov, kjer je, po njegovih lastnih besedah, z vso marljivostjo pobijal stenice; sojetniki so jih že drugi dan našteali 700. Med osvobodilnim bojem je pošiljal v partizane Bevku ter drugim tovarišem knjige in ostali material, potreben za utemeljevanje narodnih zahtev.

Po drugi svetovni vojni je štiri leta urejal koledar Gregorčičeve založbe, za katero je priredil tudi knjižico *Nekaj ruskih humoresk*, med letoma 1947 in 1951 pa je bil odgovorni urednik obnovljene Soče, glasila Demokratične fronte Slovencev v Italiji, kasneje pa njen neutrudni sodelavec. V Soči je urejeval tudi rubriko Strelovod, kamor je lovil visokonapetostne iskre prenapetih italijanskih nacionalistov. Večkrat je bil tudi na zatožni klopi. Leta 1948 je bil obsojen na leto dni ječe kot odgovorni urednik Soče, v kateri je bilo objavljeno poročilo o izdaji številnih članov Slovenske demokratske zveze, ki so v odločilnih časih političnega boja za zaokrožitev ozemlja slovenske Primorske v okviru Jugoslavije delovali protislovensko in stopili na stran italijanskih nacionalistov, v katerih je še močno gorel fašizem. Sedemdesetletnemu Feiglu ni bilo treba v zapor, pač pa so mu naložili pravično visoko globo, tudi po zaslugi nekaterih »pravih« Slovencev, ki so l. 1939 na praznovanju pisateljve 60-letnice v Grljanu pri Tr-

stu sedeli med Feiglovimi častilci in mu nazdravljali. Naslednje leto, 10. decembra, je Feigel spet objavil sporen članek Dovolj je hlapčevanja, ki mu je ponovno prinesel obtožbo z obrazložitvijo »da je imel omenjeni članek namen uničiti državljansko zavest italijanskih državljanov slovenskega pokolenja«. V članku med drugim piše, da so si slovenski starši, ki so svoje otroke vpisali v italijanske šole, sami vtisnili pečat suženjstva. Andrej Budal pa je v novoletni številki Soče objavil članek, v katerem obsoja ravnanje oblasti nasproti slovenskemu življu. Družno s Feiglom sta se morala zagovarjati pred sodiščem

Z Viljemom Nanutom je l. 1950 izdal knjigo *Beneška Slovenija*, medtem ko je leposlovno delo sklenil s spisom *Strašne sanje* v Goriškem koledarju za leto 1946, v Soči pa je še objavljaval razmišljanja, največkrat v obliki feljtonov. Umril je l. 1959 v osemdesetem letu na Gradišču pri Prvačini, kamor se je iz Gorice umaknil zaradi bolezni.

Viri in literatura

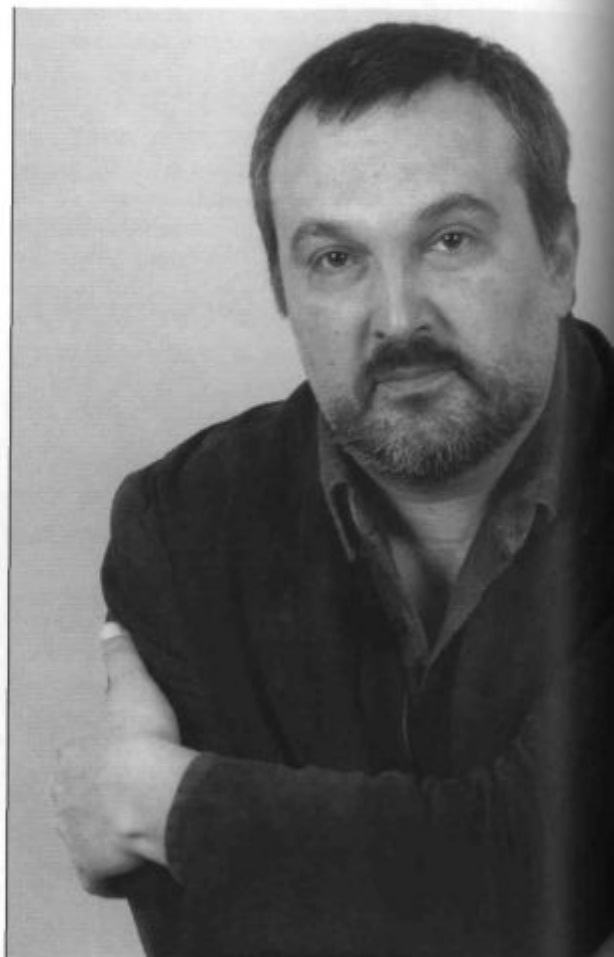
- Fran Albrecht: Damir Feigel – Pol litra vipavca. *LZ XXXI/7* (1911). 387-388.
- Rado Bednarik: Ob smrti pisatelja Feigla. *Novi list* 7. maj 1959. 7.
- France Bevku: Damir Feigel: Tik za fronto. *Mladika II/15-16* (1921). 254.
- V obrambo resnice in svobode tiska. *Ljudska pravica IX/216* (8. september 1948). 2.
- Damir Feigel – sedemdesetletnik. *Novi svet IV/9* (1949). 917-918.
- 1879-1959. *Delo I* (7. junij 1959). 7.
- Andrej Budal: Damir Feigel: Damir Feigel: Ob 60-letnici goriškega humorista. *LZ LIX/7-8* (1939). 410-412.
- Damir Feigel. *Razgledi (Trst) III/7* (1948). 311-315.
- Damir Feigel si je naložil osmi križ: 70 veselih in neveselih let slovenskega humorista. *Soča III/101* (16. julij 1949). 3.

- Damir Feigel – sedemdesetletnik. *Koledar osvobodilne fronte slovenskega naroda za Tržaško ozemlje* (1949). 62-63.
- Z vedrih vidikov: Ob 75-letnici Damirja Feigla. *Bori, jesen* (1954). 134-135.
- Ob smrti Damirja Feigla. *Primorski dnevnik* XV/105 (3. maj 1959). 2.
- Nekaj spominskih besed o Damirju Feiglu. *Naša sodobnost* VII/7 (1959b). 641-643.
- Damir Feigel – šestdesetletnik. *Supervitalin*. Gorica: Unione Editoriale Gorizia, 1939. 5-20.
- Humorist Damir Feigel. *Ob Obratu stoletja: Humoreske*. Koper: Lipa, 1960. 169-187.
- Izidor Cankar: Damir Feigel: Pol litra vipavca. *DiS* XXIV/5 (1911). 197.
- Mira Cenčič: *TIGR: Slovenci pod Italijo in TIGR na okopih v boju za narodni obstoj. Kras in Vipavska dolina*. Ljubljana: MK, 1997.
- Lavo Čermelj: Goriška Mohorjeva družba: v luči italijanskih uradnih spisov. *Koledar Družbe Sv. Mohorja za navadno leto 1955*. Celje: Družba Sv. Mohorja, 1954.
- Marjan Drobež: Humorist Damir Feigel: Portreti. *Ljudska pravica* 7. december 1957. 6.
- D. Feigel: *Pol litra vipavca*. Ljubljana: Ig. pl. Kleinmayr & Bamberg, 1911.
 - *Po strani klobuk*. Gorica: Narodna knjigarna, 1923.
 - *Ob obratu stoletja: Spomini iz dijaških let in drugi spisi*. Trst: Tipografia Consorziale, 1931.
 - *Ob obratu stoletja*. Koper: Lipa, 1960.
 - *Pol litra vipavca*. Trst: ZTT, 1978.
- Joža Glonar: Pregledi in referati: Kultura: Slovensko slovstvo. Ur. dr. Ivan Prijatelj. *Veda* (1911). 498-503.
- Helga Glušič: *Sto slovenskih pripovednikov*. Ljubljana: Prešernova družba, 1996.
- Stanko Janež: Zapiski o rodni pokrajini: Poskus socialne in kulturne podobe notranjske. *Obzornik* 1983, št. 12. 893-894.
- Anton Kacin: Damir Feigel (humorist). *Mladika* (Trst) XVI/2 (1972). 25-27.
- Jože Kosovel: Damir Feigel: Sedemdesetletnik. *Ljudski tednik* IV/175 (22. julij 1949). 12.
- I. F. L.: Pol litra vipavca. *Soča* XLI/43 (1911). Pril.
- Andrijan Lah: *Mali pregled lahke književnosti*. Ljubljana: Rokus, 1997.
- Andrijan Lah: Sherlock Holmes govori slovensko. *Delo* 19. avgust 1999.
- Ivan Lah: Pol litra vipavca: Mali listek. *Jutra* 9. april 1911. 2.
- I. M.: Damir Feigel – petinsemdesetletnik. *Jadranski koledar* (Trst) (1954). 52-53.
- Anica Munda: Damir Feigel. *Idrijski razgledi* IV/2 (1959). 47.
- M. N.: Damir Feigel – šestdesetletnik. *Slovenec* 18. julij 1939. 8.
- Lado Premru: Na današnji dan pred stotimi leti se je rodil pisatelj Damir Feigel: Pisana življenjska pot slovenskega humorista. *Primorski dnevnik* 19. julij 1979. 5.
- Radivoj Rehar: Damir Feigel – petdesetletnik: Feiglovo življenje in delovanje. – Feigel kot humorist in satirik. *Mariborski večernik Jutra* 22. julij 1929. 3.
- Aleksandra Saksida: Kip Damirju Feiglu: Odkrili so ga v ljudski knjižnici v Gorici, ki nosi njegovo ime. *Primorske novice* 15. december 1989. 14.
- Šlibarjev Polde (Lavo Čermelj): Damirju Feiglu ob 75-letnici. *Primorski dnevnik* X/169 (18. julij 1954. 2.
- Josip Tomišek: Damir Feigel: Pol litra vipavca. *Slovan* (1911). 187-188.
- Marko Waltritsch: Vnovič odkrit humor Damirja Feigla: Pogovor s pisateljevo nečakinjo
- Pavilino Komelovo. *Primorski dnevnik* 15. februar 1986. 9.
- Rudi Zidarič: Spomin na pisatelja Damirja Feigla. *Primorski dnevnik* 23. december 1978. 4.
- Damir Feigel zopet pred sodiščem: Po prvi oprostilni sodbi je državni tožilec pripravil že drugo obtožbo. *Soča* IV/128 (21. januar 1950). 1.
- Damir Feigel – 75 letnik: Jubilej slovenskega humorista. *Soča* VIII/31 (31. julij 1954). 3.
- Damir Feigel. *Primorske novice* 7. maj 1959. 7.
- Damir Feigel – goriški humorist in kulturni delavec: S smehom in vedrilom je šel skozi življenje in trpljenje. *Soča* 9. maj 1959. 3.
- Damir Feigel položen k večnemu počitku. *Primorski dnevnik* 3. maj 1959.
- Damir Feigel: Pisatelj. *Delo* 18. julij 1990.
- Humorist Damir Feigel 70-letnik. *Tovariš* V/29 (1949). 493.
- Naš odgovorni urednik zopet na zatožni klopi. *Soča* IV/127 (14. januar 1950). 1.
- Pisatelja Damirja Feigla so položili k večnemu počitku. *Soča* 9. maj 1959. 2.
- Umrli pisatelj Damir Feigel. *Ljubljanski dnevnik* 4. maj 1959. 2.
- Uspel literarni večer v Gorici. *Soča* VIII/31 (31. julij 1954). 2.
- Leksikon Književnika Jugoslavije*, str. 110.
- Primorski biografski leksikon
- Slovenski biografski leksikon* I. Ljubljana: Zadržna gospodarska banka, 1925. 173.
- Zgodovina slovenskega slovstva: V ekspresionizmu in novi realizem*. Ur. Lino Legiša. Ljubljana: Slovenska matica, 1969.

Dimitar ANAKIEV Dim

Boljša je laž kot vojna

Dimitar Anakiev Dim, pesnik in satirik. Največ se ukvarja s kratkimi formami, kot sta aforizem in haiku. Je avtor številnih knjig, objavljenih v različnih jezikih: slovenščini, srbščini, bolgarščini, češčini in angleščini. Leta 1999 je bil za svoje delo nagrajen z Evropsko medaljo Franza Kafke. Živi in dela v Tolminu.

1. Kdor ima domovino, ne potrebuje drugih skrbi.
2. Čim večja je domovina, manj jo ljubimo.
3. Boljše je domovino prodati za mercedes kot za yugota.
4. Šele v svobodni deželi lahko zaživi suženjska preteklost.
5. Težko je izbrati svojo pot, ko pa nobena ni dovolj dobra.
6. Ne gre za lipicance, temveč za navadne osle.
7. Šli so po demokratični poti, potem se niso mogli več ustaviti.
8. Tudi duhovniki delajo po direktivi – da nas pokopljejo.
9. Civilizirani narodi izbrišejo nezaželene prebivalce. Barbari se za to pravico šele bojujejo.
10. Dovolj imamo herojev, čas je, da tudi strahopetcem postavimo spomenike.
11. Bili so vizionarji. Potem so uvedli vize.
12. Zgodovina Slovcem ni prizanašala. Napisali bomo novo.
13. Naša izbira so Nemci. Enkrat bodo pa ja zmagali.
14. Moram biti človekoljuben. Nisem dovolj bogat za egoizem.
15. Samo milijon nas je. Zaradi inflacije.
16. V dolini Šentflorjanski je vse v najlepšem redu. Lahko se vnovič povzpne na Triglav.
17. Ni treba več iskati dela v tujini. Gastarbajterji bomo postali tudi doma.

18. Človekoljubje je najvišja oblika nacionalizma.
19. Nacionalisti so človekoljubi, ki so obstali na svojem pragu.
20. Obstajajo tudi zmerni nacionalisti. Zaradi zgleda.
21. Nacionalisti potrebujejo narod, bolj kot narod nacionaliste.
22. Ko veste, da vsi lažejo, lahko najdete resnico.
23. Boljša je laž kot vojna.
24. Bog nas je sprva hotel ustvariti iz prahu, potem je naenkrat začel uporabljati laži.
25. Laž je najboljše čistilno sredstvo.
26. Če ne bi bilo laži, tudi tako majhna država, kot je naša, ne bi bila ustvarjena.
27. Samo moralisti lahko nosijo največje laži.
28. Laž je vrlina, čeprav le redki to dojamejo.
29. Bog, blagoslovi naše laži, tako kot si to delal do sedaj.
30. Največ lažejo tisti, ki govorijo resnico.
31. Lažite, drugače boste umrli, ne da bi vas razumeli.
32. Samo mrtev poštenjak je dober poštenjak, razen če ne vstane od mrtvih.
33. Laži so se motorizirale, kratke noge jih ne motijo.
34. Niti laži niso vsemogočne. Včasih jih prekosijo polresnice.

35. Tisti, ki so jih ujeli pri laži, so se že zbali, da govorijo resnico.
36. Kadar lažete, ne bodite zmerni, ljudstvo vam bo hvaležno.
37. Vsak človek je zmožen navadnih laži, ampak samo sveti ljudje lahko govorijo svete laži.
38. Nekateri vojni zločini imajo omejen pomen, drugi so dobrobit celega človeštva.
39. Očetnjava je šla v materino.
40. Odhajamo v Evropo. Za nami bo ostala neizpolnjena praznina.
41. Kozmopoliti so k nam prišli z Marsa.
42. Ustvarili smo si domovino. Zdaž smo si še bolj tuji.
43. Poklic satiričen, družbeni položaj kritičen.
44. Vedno ubogaj pametnejše od sebe, če hočeš postati bedak.
45. Vrline so težki invalidi: ljubezen je slepa, prijateljstvo je gluho in nemo.
46. Naš bog je najboljši. Zato smo ateisti.
47. Domovinska vzgoja je nujna. Vse manj je tistih, ki vzljubijo domovino na prvi pogled.
48. Politiki so divji vozniki: ko nakažejo levo, zavijejo desno.
49. Od vseh uspehov našega naroda tukaj poudarjamo samo tega: da je ustvarjen.
50. Satirik vedno zabije največ golov v lastno mrežo.
51. Sem zdravnik brez licence – satirik.

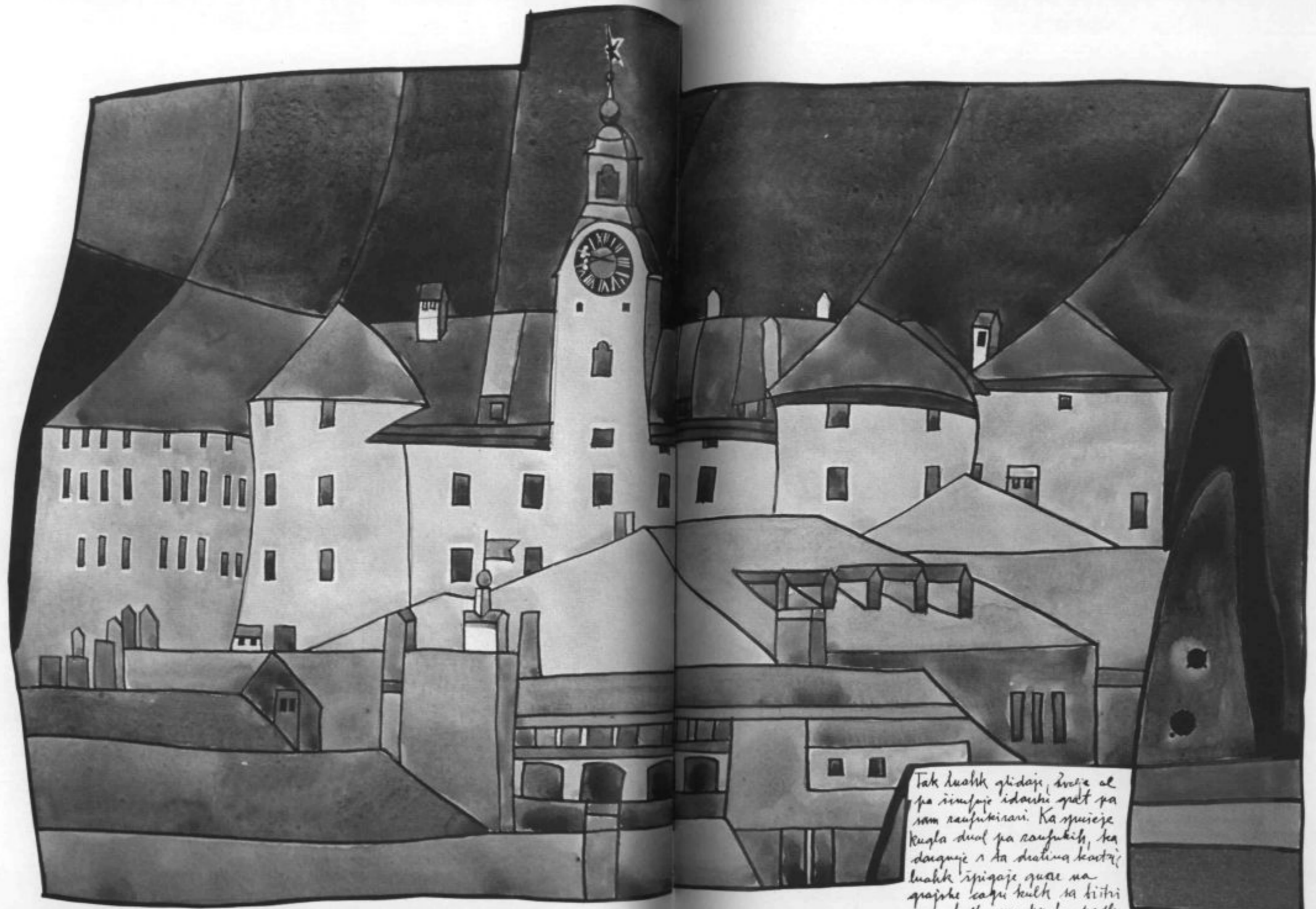
Nande Rupnik

Uspomina na leto 1917. godine, kada je
u kraljevstvu austrijsko-ugarskom
izbio rat. U to vreme, kao i u svim
drugim delovima sveta, bilo je
teško živeti. U ovom delu, pokušao
sam da prikazem ono što je bilo
u to vreme. U ovom delu, pokušao
sam da prikazem ono što je bilo
u to vreme. U ovom delu, pokušao
sam da prikazem ono što je bilo
u to vreme.

Nande Rupnik 1977

Tak luahk qidaj, žveje al
pa iimfaj idauhi pat pa
sam saufukinani. Ka spucije
kugla dual pa saufukih, ka
dauqije i ta dautina kartaj,
luahk ipigaje quae na
grafike saqi kulh sa biitri
mja kulh cunenka lu padlu
u ariet.

Vande Pijunk 1996

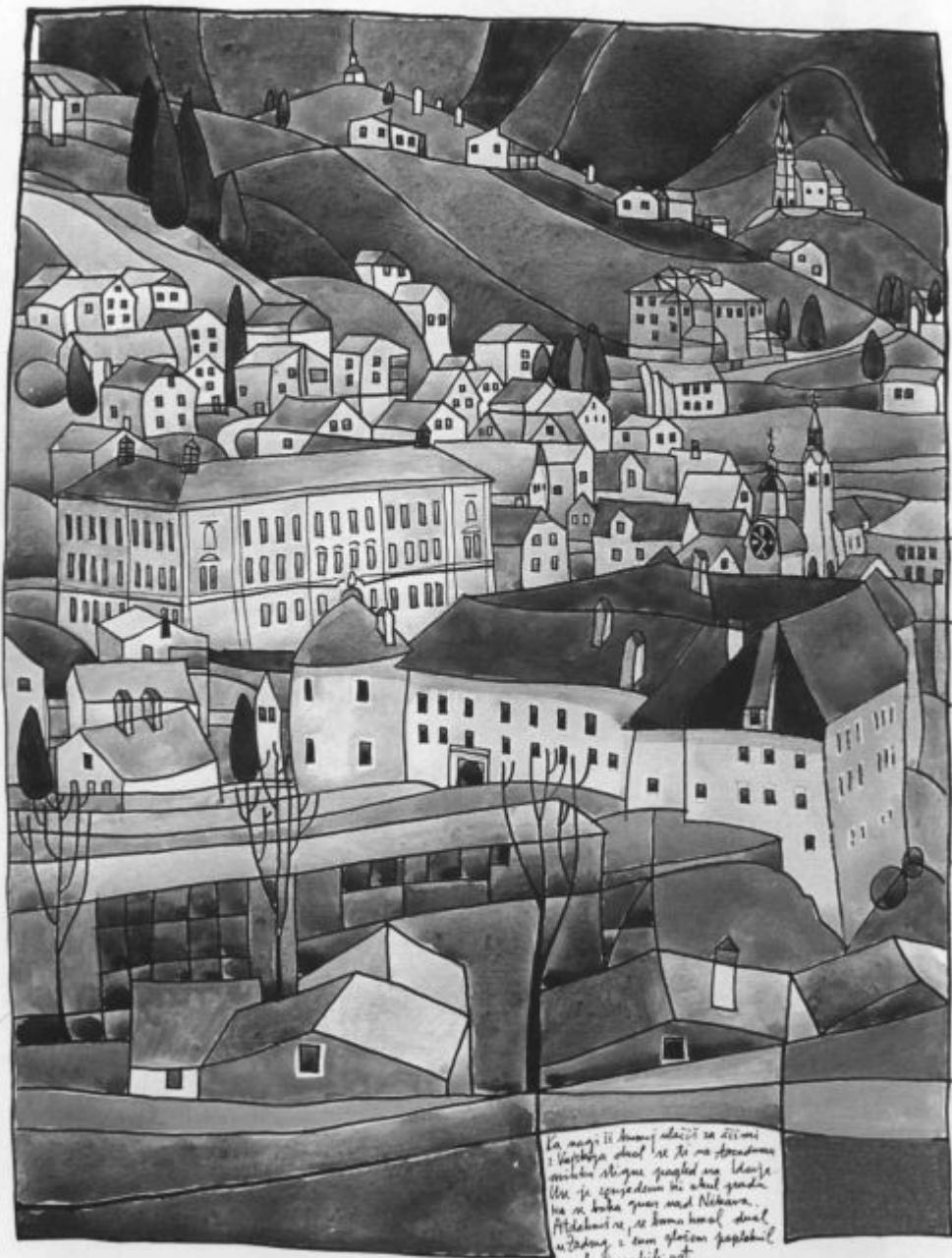
L'aveu d'un grand secret a l'homme
 est le commencement de la sagesse. Il est
 plus difficile de se faire entendre que
 de se faire comprendre. Il est plus
 facile de se faire entendre que de se
 faire comprendre. Il est plus facile
 de se faire entendre que de se faire
 comprendre. Il est plus facile de se
 faire entendre que de se faire comprendre.

Jean de La Fontaine 1668

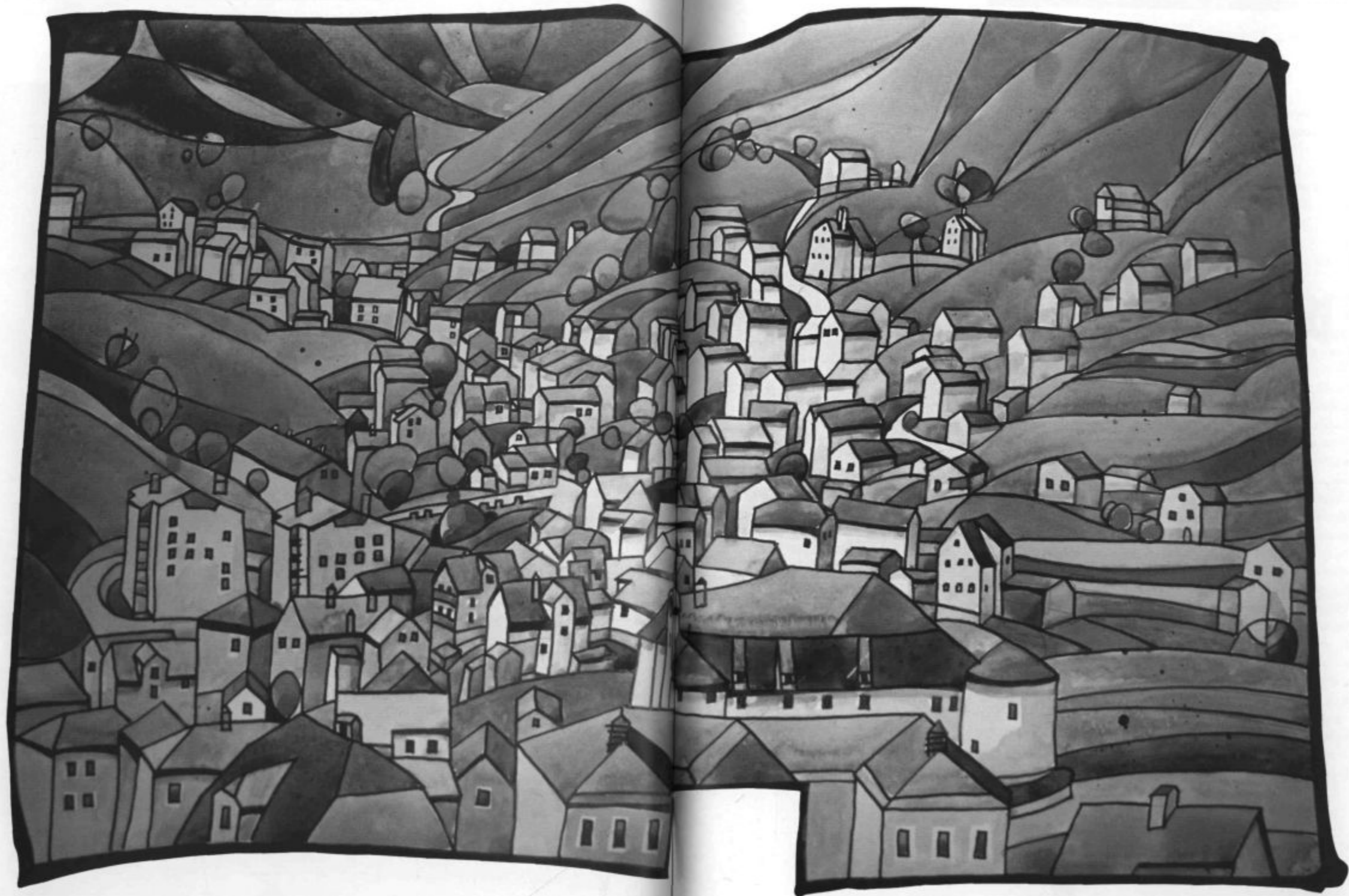
L'homme est un animal qui se
 distingue de tous les autres par
 son intelligence. Il est capable
 de penser, de raisonner, de
 sentir, de vouloir, de croire, de
 espérer, de mourir.

René Descartes 1641

Ina mogoče domovi odločijo se zbirati
 v vsakihih dneh ter se na obrednem
 verskih obredih gledajo na leto
 ki je spoznavno in ahal greda
 na vsi boke greda vseh Nika
 Atleharje, se domo hvali dval
 v dnevni s tem glavnim gredahil
 post je njihovo art.

Nande Rupnik 1996

Janez KAVČIČ

Pomniki časov pod Gradiščem

Nad Spodnjo Idrijo, po domače Faro, se skoraj sedemsto metrov dviga gmota masivnega Gradišča (998 m), na katerem so pred leti postavili televizijski pretnornik. V kotlino razširjena dolina Idrijce se proti severovzhodu vzpenja v strmih in grape, dokler ne doseže Kladnika, in se nato preko Ledinske planote prevesi na položnejšo žirovsko stran. Zakraseli svet omogoča neugnano pretakanje podzemnih voda in kadar dovolj časa močnejše dežuje, je moč s Poklona občudovati prav veličasten slap pod Stajami. Po stari pripovedi naj bi se v davni preteklosti z Gradišča odtrgal velik del pobočja in kot razsežna »kopa« pristal v dolini.

Plečato in kopasto Gradišče privlači poglede mimoidočih, domoznanskim raziskovalcem pa vznemirja vedoželjnost, buri domišljijo in odpira vrsto ugank. Razgledna gora, mejnik dveh porečij in stražar prehoda s Primorske na Gorenjsko, je bila od nekdaj nedvomno pomembna strateška točka. Zastavlja se vprašanje, če ni morda ta naravna »trdnjava« v davni igrala važnejše vloge, kot si danes predstavljamo.

Ustno izročilo, še ohranjeno med najstarejšimi domačini, zmore o Gradišču povedati marsikaj. Ime gore naj bi po splošnem prepričanju prihajalo od »gradišča«, torej od nekakšnega gradu – utrdbe, ki da je nekoč stala na tem

markantnem mestu. Arheologi in zgodovinarji bi seveda pomislili na poznoantično, antično ali celo prazgodovinsko »gradišče« – utrjeno naselbino, kakršne so postavljali davno preminuli naseljenci v naši širši soseščini. Ljubiteljski kronist Ledin zatrjuje dobesedno takole: »Na gori je v sivi davnini stal nekakšen grad, ob naselitvi pa so stari Slovani tu častili svoje bogove in prirejali obrede.« Citirani stavek se bo kritičnemu bralcu najbrž zdel naiven ali celo neresen, pa vendar zasluži strpen in preudaren komentar. Znani škofjeloški zgodovinar dr. Pavle Blaznik se je dolga leta sistematično ukvarjal s preučevanjem pisnih in drugih virov, ki se nanašajo med drugim tudi na Ledinsko planoto. V svojem obširnem in tehtnem delu Škofja Loka in loško gospostvo (1973) je na strani 6 zapisal: »Gradišče pri Ledinah je bila ena izmed utrjenih postojank iz časov zatona rimske antike in burnih dogodkov ob preseljevanju ljudstev.«

Začetni podatki o srednjeveški kolonizaciji tega prostora so iz 11. stoletja. Prva omemba Ledin je bila zabeležena davnega leta 1063. Dokument presenetljive starosti je objavil dr. Franc Kos leta 1911, nanj pa je leta 1993 v Idrijskih razgledih opozoril naš sodelavec Miha Naglič iz Žirov. Po navedbi v Krajevem leksikonu Slovenije (1968) se je prvotno naselje imenovalo Linta in je menda stalo pod Gradiščem, precej višje od današnje vasi.

Poudariti velja, da je treba Gradišče in njegov sosednji okoliš vključevati v kontekst širših zgodovinskih dogajanj. Ledinsko ozemlje z okolico je bilo vseskozi izrazito prehodno območje, ležeče na zgodovinskem prepihu med severom in jugom, med Gorenjsko in Primorsko, med srednjo Evropo in Mediteranom. Geografsko ločnico dodatno za-

znamuje razvodnica med Posavjem in Posočjem. Danes si čez Ledinsko planoto podajata roke idrijska in žirovska občina, v preteklosti pa je ravno čez ta svet vedno znova potekala neka razmejitev, pomembna celo v evropskem merilu. Italijani so po prvi svetovni vojni premaknili državno mejo s takratno Jugoslavijo krepko čez razvodnico na žirovska stran. Znano je, kako je po teh krajih dve desetletji cvetel kontrabant velikih razsežnosti.

Bistveno drugače od rapalske je bila začrtana večstoletna meja, veljavna od srednjega veka do novejših časov, pravzaprav do srede 19. stoletja. Potekala je po obrobju planote nad dolino Idrije. To je bila meja med Habsburžani in Benečani ter posledično med škofjeloškim (freisinškim) in tolminskim gospostvom. Razmejitev se je vlekla približno od Koprivnika in Mrzlega Vrha čez Kladnik, Gradišče, Pečnik, Idršek, Cajnarjev vrh in naprej v smeri Veharš. Prehodno ozemlje, strateško občutljivo za obe veliki evropski sili 16. stoletja, je postalo prizorišče dramatičnih spopadov v času habsburško-beneške vojne v letih 1508–1516. Dr. Blaznik v prej navedeni knjigi piše, da so takrat Benečani v Ledinah opustošili vseh šest obstoječih kmetij. Napredovanje jim je onemogočila avstrijska obramba, ki jih je zaustavila pred Ledinskimi Krnicami. Vse kaže, da izhaja iz tistih časov tudi poimenovanje cerkvice v Ledinskih Krnicah po svetem Ahaciju; omenjeni svetnik je bil namreč po avstrijski zasedbi Idrije v rudarskem naselju že zelo popularen (Ahacijev jašek, Ahacijeva družba). Po Maksimiljanovi zmagi nad Benečani je ustaljena, zgoraj skicirana črta ločevala tolminsko in loško gospostvo še slabih sto let. Ko je bilo leta 1607 idrijsko deželnoknežje (kameralno) gospostvo izločeno izpod Tolminske in podrejeno rudniškemu upravitelju, je tradicionalna meja delila idrijske in loške pod-

Nekdaj imenitni »ta gornji« pečniški mlin se je v pol stoletja spremenil v razvaline.

Zgornjo fotografijo je posnel Rafko Terpin leta 1981, desno pa Cvetko Svetlik avgusta 2002.

ložnike vse do zemljiške odveze v času revolucije leta 1848. Pod idrijsko pristojnost (urbarialne dajatve v gradu) so spadale kmetije v Zgornjih in Spodnjih Plestenicah, v Zgornjem in Spodnjem Kamniku ter Kladnik in Ledinsko Razpotje, Pečnik pa ne več. To seveda pomeni, da je domala vsa Ledinska planota proti severu in vzhodu pripadala Škofji Loki.

Zanimivo je, da je Kanomlja, v novejšem času zmanjšana pretežno na dolino Kanomljice, некоč z vseh strani objemala Spodnjo Idrijo. Raztezala se je celo na okolico Idrije, sploh pa segala visoko na pobočja Gradišča. Kmetije v Trnju, Kacjanovšu in pri Špehu ter višje stoječe domačije Kladnik, Tešar na Sivki in Šnit so nosile kanomeljske številke.

Iz doslej povedanega sledi, da je prostrano ledinsko območje s sosednjimi zaselki kot jugozahodno obrobje loškega gospostva spadalo pod pristojnost žirovske župe. Loški urbarji so od 13. do 18. stoletja postopoma in vse bolj temeljito popisovali Ledine, Gorenji in Dolenji Vrsnik, Korita, Log - Žirovnico, Pečnik, Ledinske Krnice, Srnjak, Govejk, Idršek in Mrzli Vrh.

Pečnik pod Gradiščem, na katerega se pretežno nanaša pričujoči zapis, se je v loškem urbarju prvič pojavil leta 1318, medtem ko so bila starejša selišča po Ledinski planoti pod pisno evidenco že od leta 1291. Po podatkih iz leta 1318 so bile v Pečniku dajatvam v Loko podvržene štiri cele kmetije – grunti. Očitno je, da so že do takrat izrabili domala vsa za obdelavo primerna zemljišča, saj se potem stanje več kot 400 let (!) ni spremenilo in vsi urbarialni sezname navajajo le štiri posestva. Šele leta 1754 se v zabeležkah pojavi dodatna tretjina grunta in en gostač. Kmetje so redili od 10 do 20 glav goveje ži-

vine in precej drobnice. Tako so na primer urbarji v letih 1501 in 1630 v Pečniku zabeležili tudi podatke za sirnico, saj se je dalo s sirom poravnati del obveznosti v loškem gradu. Leta 1817 je v Pečniku na petih domačijah živelo 39 ljudi, do leta 1889 pa je število domačinov naraslo na 53.

Planotast svet Pečnika je izrazito zakrasel, zato je občutil pomanjkanje površinske vode. Toliko dragocenejši je prav zato postal močan kraški izvir pod naseljem, saj je omogočil napeljavo vodovoda na Ledinsko Razpotje. Dobrodošel izvir pa je prevzel vidno vlogo tudi v življenju celotne Ledinske planote. Ob njem so se dolga desetletja vrteli znameniti »Pečniški malni«.

Ledinska planota je skozi dolga obdobja ohranjala razmeroma samozadostno gospodarstvo, ki so ga sestavljali poljedelstvo, živinoreja in številne domače obrti. V dolinah, na primer v idrijskem rudniku, so se Ledinci začeli zaposlovati šele od 19. stoletja naprej, delo v industriji na Idrijskem in v Žireh pa je postalo aktualno šele v desetletjih po drugi svetovni vojni. Še rod ali dva nazaj so dajali Ledinam in soseščini pečat nekateri premožni in samozavestni kmečki gospodarji.

Največje kmetije so ob dobrih letinah pridelovale tudi po 200 mernikov pšenice, veliko ovsa, rži, ječmena in včasih ajde. V starih časih so žito mlatili ročno s cepci ali s pomočjo živine, mlinov pa zaradi pomanjkanja vode ni bilo mogoče uporabljati. Dolgoročno rešitev so končno prinesli mlini pod Pečnikom, ki so s svojo zmogljivostjo zadoščali za potrebe celotne planote. Prevzeli so mletje žita zlasti z območij Ledin, Ledinskih Krnic, Mrzlega Vrha, Korit in Vrsnika.

*Pečniški malni: zgornji mlin Pri Likarju,
spredaj srednji mlin. 27.3.1981.*

Foto Rafko Terpin.

Z vrha navzdol so si sledili kar trije mlini, imenovani po priimkih prvih gospodarjev: Mohoričev, Seljakov in Cornov mlin. Največji in najpomembnejši je bil prvi mlin (tudi Balantov, pozneje Likarjev), ki so mu ponavadi pravili preprosto »ta gornji«. Mline so v 19. stoletju postavili trije prej omenjeni veliki kmetje v Pečniku. Sprva so jih rabili predvsem za lastne potrebe, kmalu pa so se za mletje v njih zanimali tudi bližnji in daljni sosedje. Izkazalo se je, da bodo mlini lahko obratovali takorekoč noč in dan, zato so jih povečali in vanje namestili stalne poklicne mlinarje. Slednji so nekaj časa plačevali gospodarjem najemnine, pozneje pa so mline odkupili in poslovali kot samostojni obrtniki.

Največ dela je imel ves čas zgornji mlin, ki je bil s planote najlaže dostopen. Prevoz žita z vozovi je bil mogoč le do konca kolovoza, navzdol pa je bilo treba po strmi in ozki poti znositi vse polne vreče in mehove, oprtane na ramenih ali v koših. Po stari navadi je pri napornem prenašanju bremen navzdol in navzgor pomagala tudi mlinarjeva družina.

Zgornji mlin je obratoval noč in dan, vse dni v tednu, razen ob nedeljah in večjih cerkvenih praznikih. Mlelo se je tako na način direktnega kot tudi jermenskega prenosa (na primer ječmen – ješprenj). Kamnito mlinsko kolo je moralo biti stalno primerno hrapavo (zrnato), zato ga je bilo treba dvakrat ali trikrat na teden »poklepat« s priostrenimi (nazobčanimi) kladivi. Klepanje in uravnavanje kamnov (zgornjega in spodnjega) je veljalo za mojstrsko spretnost, ki je morala biti opravljena tako, da kamen zrnja ni prijemal ne preveč in ne premalo. Na tako imenovanem »belem« kamnu so mleli finejšo moko za peko in kuho, na »črnem« pa bolj grobo za krmila živalim. Težave so ponavadi

nastopile v času suše, ko so mlinci delali počasneje. Zaloge žita so se nakopičile in vesti o moki ni bilo vse dotlej, dokler je niso na kmetijo sporočili mlinarjevi otroci. V obratu je bilo dovolj opravil za vso družino, ki je v mlinu tudi stanovala. Tesni prostori, zidani iz kamenja, so bili ob stalni vodi žal zelo vlažni.

Pečniški mlinarji so najbolje shajali v letih pred prvo svetovno vojno. Njihovo tradicionalno plačilo je bila »merica«, ki je navadno znašala osem od stotih kilogramov žita. Če je bila na Ledinski planoti žitna letina obilna in so se mlinski kamni redno vrteli, potem ni bilo skrbi za kruh. Precej moke je lahko ostalo za prodajo kmetom ali kupcem iz doline. Gospodar gornjega mlina je redil tudi kakšno govedo in prašiča ter obdeloval bližnjo njivo. Izdeloval je kmečko orodje in škafe, precej je mizaril in včasih po naročilu izdelal kose pohištva ali lesena okna.

Nezadržan tok gospodarskih, socialnih, političnih in nasploh družbenih sprememb v 20. stoletju mlinom seveda ni bil naklonjen. Dolgoročno so bili obsojeni na neizbežen propad.

Prva resna nevarnost je Pečniškim mlinom zapretila že okrog leta 1900, ko je idrijski rudnik nameraval speljati vso vodo v svojo prvo elektrarno v Peklu pod Pečnikom. Če bi se to zgodilo, bi vsi trije mlinci ostali brez pogona. Takrat je interese mlinarjev in nasploh Ledincev uspešno zastopal njihov župnik Janez Jelenc. Dosegel je, da je rudniška uprava odkupila samo spodnji (Cornov) mlin, oba zgornja pa sta naprej služila svojemu namenu. Lastnik odkupljenega mlina je odtlej skrbel za zapore in od rudnika prejemal mesečno plačo.

Leta 1926, ko je elektrarno pod Pečnikom prizadejala katastrofalna povodenj, so mu napeljali elektriko in telefon. V sklopu sabotažnih akcij proti Nemcem, medvojnim upravljalcem rudnika, so partizani leta 1944 razstrelili pečniške vodne cisterne, ki so bile po vojni znova postavljene šele leta 1951.

V italijanskem obdobju med obema vojnama je postajalo delo mlinarjev vse težje. Privatni mlinci so bili resda dovoljeni, vendar jih je oblast strogo nadzorovala. Mlinar je moral voditi natančno knjigovodstvo in tekoče zapisovati, kdo, kdaj in koliko žita je prinesel v mlin. Inšpektorji so izvajali nenapovedane kontrole vsaj enkrat na mesec. Poleg tega je država pobirala visoke takse. Zanimivo je, da so od razpada Italije do leta 1945 prinašale mlet žito tudi partizanske enote, kadar so se zadrževale na Ledinski planoti.

Po drugi svetovni vojni je delo v Pečniških mlinih postopno zastalo, saj je bilo posla vedno manj, zanesljivejši zaslužek pa so prinašale redne službe v dolini. V začetku petdesetih let so se mlinska kolesa dokončno ustavila, saj preživetje po starem ni bilo več mogoče. Po letu 1951 so začeli kmetje tudi z Ledinskega prevažati žito v električne mline (Most na Soči), ki so delali hitreje in bolje. V naslednjem obdobju pa je tradicionalno sejanje žit kmalu začela nadomeščati donosnejša živinoreja. Nakup živil – tudi moke – v trgovinah, ki bi nekoč veljal za sila nedopustno početje, je postal na podeželju povsem običajno dnevno ali vsaj tedensko opravilo.

Nekdaj imenitni »ta gornji« pečniški mlin se je v pol stoletja spremenil v samotne in skoraj strašljive razvaline. Srednji in spodnji mlin, zasilno in

začasno spremenjena v počitniški hiši, tudi počasi propadata. Zobovje časa je neusmiljeno razgrizlo nekdanji inventar, tudi veliko mlinsko kolo. Še pred kakimi tridesetimi leti so bila pobočja okrog »malnov« porasla s travo in dobro vidna iz doline, zlasti s serpentin nad Špehovo grapo, danes pa jih je povsem zagrnila neustavljiva rast goščave. Še neko resnično izživetvo zgodbo si je prilastila zgodovina.

In zdaj k pomniku preteklosti, ki za razliko od mlinov preseneti obiskovalca v praznji novi preobleki.

Ob stezi s Kacjanovša proti Pečniku, levo pod mlini, kakih deset minut »grizenja kolen« do osamele, a vzdrževane domačije Žorgovše, stoji sredi gozda nenavadno velika in prav ambiciozno oblikovana kapela. Postavljena je med dvema košatima lipama, na majhnem naravnem platoju, ki ga s spodnje in zgornje strani obdajajo strma pobočja. Nekaj korakov ravnice se – bogve od kdaj – ponuja zadihanemu gorniku kot prijetno počivališče in kot priložnost za pogovor s tovariši ali za meditativen dialog s samim sabo.

Kapela je, kot pove vpadljiv čelni napis, namenjena čaščenju Device Marije, katero se obenem prosi za pomoč. Po pripovedovanju naj bi jo pred kakimi sto leti ali še prej zgradil domačin, in sicer v zahvalo za srečno vrnitev iz dolgotrajne in nevarne vojaške službe. Omenjeno pripoved je treba nedvomno nadgraditi z opozorilom na vsesplošni in globlji pomen, ki ga je imel Marijin kult v Spodnji Idriji in okolici. Farna zavetnica Devica Marija Vnebovzeta je z župnijsko cerkvijo pri Mariji na Skalci predstavljala tisto sakralno in romarsko središče, h kateremu so krajanji in okoličani prihajali z vseh strani. Na primernih mestih, kjer se je odprl prvi pogled ali lep razgled k Mariji na Skalci, so se ji navadno poklonili in postavljali znamenja – kapelice. Takih »poklonov« ni težko opaziti ob poteh iz idrijske, cerkljanske, kanomeljske in tudi iz ledinske smeri. Kapela pod Žorgovšem je bila torej osrednji ledinski »poklon« Mariji. Mimo nje je vodila najkrajša pešpot v Spodnjo Idrijo, pravzaprav glavna povezava med krajema, davno pred-

Marijina kapela pod Gradiščem leta 1970 (foto Janez Jeram) in po prenovi leta 2000 (foto Cvetko Svetlik, avgust 2002).

no so odprli cesto čez Razpotje. Podobno funkcijo in »strateško« lokacijo ima manjše in skromnejše znamenje na prevalu ob robu Šnitove senožeti. To je bil »poklon« tistih Marijinih častilcev, ki so k Fari prihajali s Kladnika.

Zanimivo je, da navezanosti Ledincev na Spodnjo Idrijo ni zmanjševalo dejstvo, da so do leta 1864 spadali pod žirovsko župnijo, potem pa dobili lastno faro. Med razloge za ledinsko naklonjenost pr'farski patroni je treba uvrstiti huda neurja, ki so pobrala vso letino. V trpkem spominu je ostalo leto 1840, ko je na planoti kar sedemkrat neusmiljeno klestila toča in povzročila velikansko škodo. Takrat so se vaščani zaobljubili Mariji in pričeli z rednimi romanji k njej, da bi jih v prihodnje obvarovala pred podobno nesrečo. Če si zamislimo, da so romarji hodili skozi Žorgovše, potem je pomen kapele povsem razumljiv.

Žorgovška kapela je bila še pred nekaj leti zanemarjena, večkrat tudi žrtev vandalskih početij. Na lastno pobudo jo je temeljito in strokovno neoporečno prenovil gospodar Marijan Peternelj, ki stalno živi v Žireh, prihaja pa občasno domov v Žorgovše. Pri podvigu ga je spodbujala žena Milka. Peternelj je sam poskrbel za ves material ter ga z velikimi naporei prenesel in zvlekel po strmini od domačije do kapele. Kot spreten mojster je sam opravil tudi večino del. Velik in eleganten kip Marije Lurške je kupil celo v Rimu in ga po preudarnem in spravljenem pogovoru s cariniki srečno prepeljal čez mejo. Od velikega šmarna leta 2000, ko jo je spodnjeidrijski župnik blagoslovil, je kapela privlačen cilj sprehalcev. Dejanje Marijana Peternelja je lahko zgled za podobne akcije, ki bi jih bilo treba v Spodnji Idriji še izpeljati.

Za konec še nekaj vprašanj, na katera pa je težko odgovoriti. Kdaj je bila pod Žorgovšem postavljena prvotna kapelica, predhodnica sedanje? Po nekaterih simbolih bi lahko sklepali, da je neko znamenje stalo na tem mestu že davno prej. Pozornost pritegne znak na timpanu, izpeljanka omege, zadnje črke grške abecede. Smisel zvite kače pod nogami Device Marije je splošno znan, zagonetno pa ostaja sporočilo velikega templarskega križa smaragdno zelene barve. Ali ni malce nenavadna tudi pozicija kapele – stoji namreč na ravni zračni črti med cerkvama v Ledinah in Spodnji Idriji?

Vsega ne bomo izvedeli nikdar.

Literatura

- Albert Struna: Vodni pogoni na Slovenskem. Tehniški muzej Slovenije. Ljubljana, 1955.
- Dr. Pavle Blaznik: Škofja Loka in loško gospodarstvo. Muzejsko društvo Škofja Loka. Škofja Loka, 1973.
- Janez Kavčič: Spodnja Idrija. Založba Bogataj. Idrija, 1996.
- Vračanje v dediščino – raziskovalni etnološki tabor Ledine 1998. Zbornik uredila Maruška Markovčič. Sklad za razvoj malega gospodarstva občin Idrija in Cerklona. Lokalni podjetniški center, 1998.
- Cvetko Svetlik: Kanomlja – domoznanski oris. Samozaložba. Spodnja Kanomlja, 1999.
- Katarina Walland: Žorgajška kapela – plakat. Osnovna šola Spodnja Idrija. Spodnja Idrija, 2000.

Jože ČAR

Slapovi v grapi Zapoške

Povabilo na graparjenje

Da, zdi se mi, da mali narodi bolj ali vsaj drugače ljubimo svojo domovino, kakor jo ljubijo veliki. Majhna je ... in ker ne moremo opevati njene prostranosti, opevamo in povečujemo njene koticke, ki pa so polni lepote, kajti lepota je podobna resnici; resnica ne potrebuje debele knjige, da se nam razjasni, lepota ne širnega brezmejnega prostora, da se razmahne, razbohoti in razcvete. Naj prostranost bobni in poje svojo mogočno pesem, resnična lepota tiho žari.

Ciril Kosmač, Pomladni dan

Prav v dneih, ko sem se loteval pisanja o slapovih v grapi Zapoške, je bil v magazinu Dela in Slovenskih novic »polet« (1. avgust 2002) objavljen obsežen članek o spuščanju z vrvmi in drugimi alpinističnimi pripomočki čez slapove in pohodih skozi soteske. Temu početju pravijo soteskanje. Domnevam pa, da pomeni prečudovit izraz »kanjoning« – tako piše na vhodu v grapo Gačnika v Dolenji Trebuši – prav isto. V prispevku pišejo o spuščanju čez slapove Mlinarice, Mostnice, Globoškega potoka, Fratarce ... Kljub izjemni lepoti slapov in sotesk pa soteskarjev naravne moštrovine in lepote ne zanimajo. Ukvarjajo se sami s sabo, medtem ko so jim enkratne naravne lepote deseta briga. Tako doživijo »obleganja, obrede in sladostrastne dražljaje«. Grape postanejo »fatalke, babe, prostitutke«, slapovi pa so »nič adrenalinski, adrenalinski, veliko adrenalinski«. Nadejamo se lahko, da so medtem odkriti tudi že »ful adrenalinske« slapove.

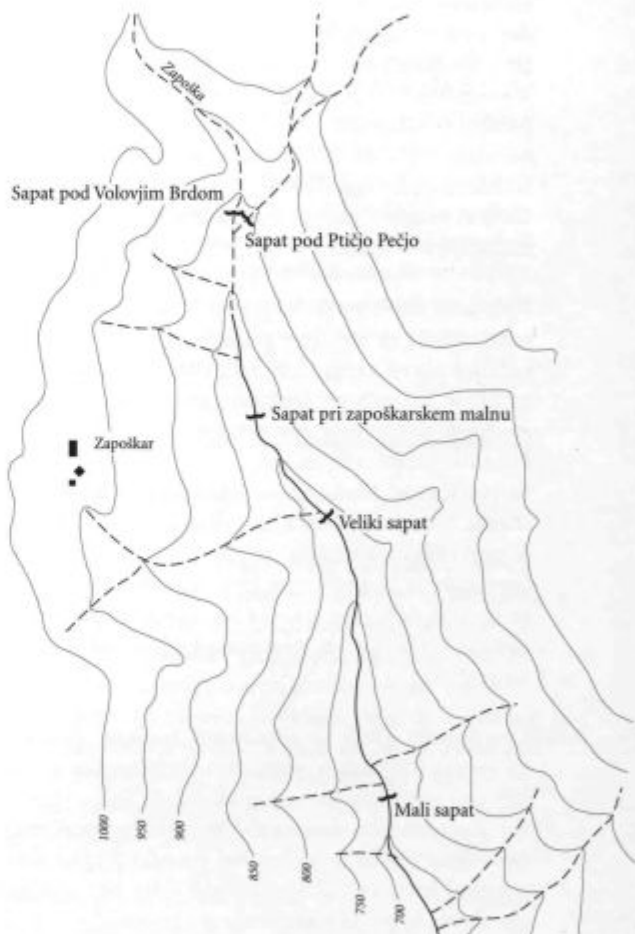
Ob tem sem se spomnil na pohode in dneve, ki sem jih preživel s prijateljema Rafaelom Terpinom in Rafaelom Podobnikom - Jekom v grapah in soteskah na Idrijskem in Cerkljanskem. Nepozabni so spomini na vznemirljive pohode v Gačnik, Zgornjo Idrijco, še posebej Kramaršco, Suho Idrijco, Bedrovo grapo, Zakojško grapo ... kdo bi se vsega spomnil. Naša želja je bila odkrivanje

in ogled neverjetno lepih, redko videlih koticov. V naših grapah je res vse nekako »v malem«, vendar ta lepota »tiho žari«, kot je zapisal Ciril Kosmač. Začuden smo postajali ob globokih zamolkih tolmunih in zelenih kotlicah, zavutih vodnih drsnicah in spustih, preskokih, slapičih, slapovih, tankih, tankih kamnitih pragovih, komaj prehodnih tesnih, nenadnih prevojih ... z zbranoostjo smo prislunili padajočim kapljam preko sten, zvencemu curljanju vode skozi mahovne zavese in neverjetno glasnim, meditativnim graparškim tišinam ... razveselili smo se bogastva rož, pisanega proda in skalnih sten, nenavadno oblikovanih korenin, srečanja s tropom gamsov ali gadom itd. Naši pohodi torej niso bili adrenalinskega značaja, kot je to očitno soteskanje ali kanjoniranje. Povsem nekaj drugega so bili. Morda neuporabna romantika? Ne! Želeli smo opazovati, občudovati, raziskati, opisati, skicirati, fotografirati ... Vendar o poimenovanju tega, kar smo počeli, takrat nismo razmišljali. Morda pa bi »neadrenalinsko«, radovedno, spoštljivo in sproščujoče pohajkovanje po »navadnih« grapah in soteskah poimenovali graparjenje? Zakaj ne? Pa še v stilu s sodobnimi »trendi« je.

Slapove v grapi potoka Zapoške sem ponovno obiskal leta 2000 na pobudo Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Nove Gorice (Čar, 2000). Vabim vas torej na graparjenje po Zapoški.

Zapoška

Potok Zapoška zbira svoje vode visoko na južnih pobočjih Porezna (1630 m), med Otavnikom (1309 m) na zahodu ter grebenoma Vrh Šaš (1351 m) in

Položaj slapov v grapi Zapoške

Medrce (1410 m) na vzhodni strani. Vode se zbirajo na dveh strmih in razvejanih povirjih. V zahodnejšem delu – desni krak Zapoške – najdemo močila že na višini 1400 m. Skromna vodica se preceja po neizraziti grapi in pogosto izgine v nasutju. Tudi dve stranski grapi, ki se pridružita osrednji približno na višini 1000 metrov, ne prispevata bistveno k vodnatosti Zapoške. Ko sem se junija leta 2000 potikal po Zapoški, sta se iz desnih povirnih grap nacejala le slaba 2 litra vode na sekundo, toliko, da so bili manjši zaprodeni tolmeni in redke skromne kotlice, viseče v plitvih neizrazitih strmih strugah, napolnjene z vodo.

Tudi levo zbirno zaledje izpod Medrc je bogato s neizrazitimi in strmimi grapami. Kar pet jih je. V začetku plitvo vrezane in zelo slabo vodnate se na različnih višinah pridružujejo osrednji, ki postaja postopno izrazitejša. Ob položni poti iz Poč proti Poreznu ležijo trije odlični izviri V lomu, V repu in Na ščavju. Vsekakor je najiminenitnejši tisti Na ščavju. Studenček izvira na višini okrog 1200 m in je pravi blagoslov za žejne popotnike, ki sredi vročega poletja rinejo proti vrhu Porezna. Postopno se iz stranskih grap nabere kar precej vode. Junija 2000 je po levi grapi pretakalo vsaj 12 litrov vode na sekundo.

Obe izvorni grapi se združita v tesnem, globoko vrezanem tolmenu s prodiščem na višini 880 m, kakih 100 višinskih metrov pod zadnjo (najsevernejšo) Zapoškarsko senošetjo (kmetija je opuščena). Do višine 560 m teče Zapoška po ozki grapi z zelo strmimi bregovi. Tako s otavniške kot tudi počenske strani se vanjo stekajo manjši pritoki. Še največ vode prispeva Kladnik, ki ima imeniten izvir visoko v senošetih Saša. Precej vode pa se nabere tudi z desne strani v dnu grape na mestu, kjer se začenja

strma steza proti Zapoškarju. Pod Počami se Zapoška izvije iz ozke grape. Vse do sotočja s Cerknico v Cerknem se nato pretaka po globoko vrezani strugi, vendar po odprtem in sončnem pobočju.

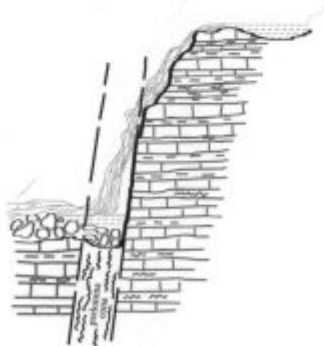
Geološke osnove za nastanek slapov v Zapoški

Južno pobočje Porezna, v katerega je Zapoška izdolbla svojo imenitno grapo, ima pestro geološko zgradbo. Najstarejše kamnine – mehki glinavci, meljevci, različni peščenjaki in grebenški apnenci – so srednje in delno zgornjetriasne starosti. Gradijo prijazna pobočja tja do Poč in Gorij (do višine ca 650 m). Vzrok za hitro zožitev grape pod Počami je seveda v spremembi kamninske podlage. Zapoška se tu pretaka čez trden zgornjetriasni baški dolomit, imenovan po lepih izdankih v Baški grapi. Više v grapi prehaja baški dolomit postopno v pisane jurske kamnine. Menjavajo se trši črni plastnati apnenci in mehkejši laporasti apnenci, nad njimi pa manj odporni glinavci, laporovci, roženci (tanke plasti kremenca) in apnenci (Čar, 1972). Jurske plasti se zaključujejo z debelim horizontom kompaktnih apnenčevih breč, peščenjaka in plastmi rdeče in zeleno obarvanega roženca (Rožič, 2000). Nad jurskimi slede kredne kamnine, ki so v tem delu Cerkljanske najmlajše plasti. Sledimo jim lahko prav do vrha Porezna. Tudi kredne plasti so kamninsko (litološko) bogato razvite. Menjavajo se glinavci, laporovci, peščenjaki ter beli in črni apnenci (Čar, 1972).

Pozorni bralec bo iz zgornjega, sicer zelo kratkega, opisa kamnin že lahko razbral prvi vzrok za nastanek slapov in preskokov na Zapoški. To je menjava-

A

B

Skici geoloških osnov za nastanek slapov

nje trših (apnenci, apnenčeve breče, apnenčevi peščenjaki) in mehkejših (glinavci, meljevci, laporovci in tanko plastnati roženci) kamnin. Voda mehkejše hitro drobi in odnaša, vmesne, trše pa postopno izstopijo iz okolice in ustvarjajo police in pragove. Pod tršimi plastmi se ponavadi ponovno nahajajo mehkejše kamnine. V njih ustvari padajoča voda spodmole in podnožne tolmune (skica A). S pomočjo tektonike pa lahko nastajajo slapovi tudi v enako trdnih in vodo odpornih kamninah. V tem primeru seka kamnine prelom. Zaradi premikanja se ob prelomih oblikujejo različno široke prelomne cone, ki so zapolnjene z bolj ali manj pretrtimi kamninami. Tektonsko pretрте kamnine so nekompaktne in vodna erozija nima posebno težkega dela. Postopno se oblikuje polica, ki jo voda premaguje v obliko slapu (skica B).

O imenih slapov

Z imeni slapov je bilo kar nekaj težav. Saj vemo zakaj. Ljudje odhajajo, osamljene kmetije in bajtarije se podirajo in izginjajo, ledinska imena pa pozabljajo. Po priporočilu pridnih lovcev, ki so junija 2000 kosili hitro zaraščajoče se strme senožeti okrog Zapoškarja, sem se oglasil pri g. Ivanu Močniku, Zapoškarjevem Jankotu, v Počah 15. Prijazno mi je pripovedoval o zapoškarjskih skrivnostih in seveda tudi o slapovih. Pristrčno se mu zahvaljujem za prijaznost.

Domačini imenujejo vodne preskoke v Zapoški s starejšim, danes malo uporabljanim, vendar še živim in dokaj pogostnim izrazom »sopot«, po domače seveda »sapat«. Po Slovarju slovenskega

Mali Sapat

knjižnega jezika je prvi pomen besede »sopot« šumenje, šum, drugi pa zelo ozka dolina z rečno, hudourniško strugo. Soglasno s tem so slapovi v dolini Zapoške »šumniki«, torej Mali sapat – Mali šumnik. Seveda pa ni dvoma, da moramo za zapoškarske slapove ohraniti pristna cerkljanska imena.

Opis slapov

Mali sapat

Prvi zapoškarski slap Mali sapat je med Cerkljani zelo znan, da ne rečem kar popularen. Temu se ni čuditi, saj vodi do njega dobra (verjetno predobra) traktorska cesta in je zato lahko dostopen.

Slap Mali sapat se nahaja na višini 710 metrov. Po približni oceni je visok od 8 do 9 metrov. V okolici slapu so opazni srednje do tanko plastnati apnenci z medplastnimi vložki črnih laporovcev in skrilavcev ter rožencev spodnjejurske starosti. Slapišče se je prvotno oblikovalo v kar močni in široki prelomni coni (skica B). Danes pa je zaradi erozijskega glodanja in odnašanja kamnin slapišče že oblikovano v plastnatih nepretrtih jurskih kamninah. Ker je Zapoška v tem delu ob srednji in visokih vodah precej vodnata in se voda v širokem loku preliva v podslapni tolmun, je slap prav imeniten in ogleda vreden.

Pred nekaj leti so po desnem bregu Zapoške mimo slapu širili gozdno cesto z velikimi useki. Prej stisnjen in zaprt teren je danes svetel in široko odprt. Pri tem so grapo in podnožje slapu prav nemarno nasuli z velikimi bloki. Slap je zato precej izgubil na svoji prvotni prijazni lepoti.

Veliki Sapat

Veliki sapat

Kolovoz nad Malim sapatom prečka grapo, strmina pa se umiri le za nekaj metrov. Ponovno se prevesi v klanec in ko zagledamo veliko vertikalno gladko prelomno apnenčasto steno, izpod katere se cedi kar precej vode, že zaslišimo šum padajoče vode naslednjega »šumnika«. Po strmi zaraščeni drčasti stezi smo kar hitro pod njegovim vznožjem. Podnožni amfiteater je sorazmerno majhen in z običajnim fotoaparatom slapu skorajda ni mogoče zajeti v celoti.

Drugi slap na potoku, imenovan Veliki sapat, leži na višini ca. 780 metrov. Voda pada v zelo lepem in atraktivnem preskoku okrog 12 metrov globoko. Zgornji del slapišča je oblikovan v apnenčevi breči jurske starosti, spodnji pa v mehkejših skrilavih kamninah. Zaradi opisanega kamninskega zaporedja je voda v zgornjem delu zarezala v apnenčevo brečo in oblikovala ozek in globok dotočni žleb. V spodnjem delu slapu, v skrilavcu, pa se je oblikoval spodmol tako, da voda prosto pada v manjši tolmun (skica A). K oblikovanju slapu in krajše soteske pod njim je pripomogel tudi prelom v smeri SZ-JV s spremljajočo široko razpoklinsko cono. Slap se pokaže v vsej svoji lepoti po deževju, ko se v sicer temačno in vlažno grapo prebijejo opoldanski sončni žarki.

Sapat pri zapoškarskem malnu

Nadaljevanje poti po grapi ni mogoče. Vertikalne in previsne stene v trdi apnenčevi breči so prezahtevna ovira. Potrebno se je povzpeli več deset višinskih metrov v levo ali desno zelo strmo pobočje. Sam sem se odločil za bolj odprto desno brežino, sledil gamsji stezi in se zapezal v krušljivi steni. Zato pri prečkanju apnenčeve pregrade priporočam premislek in veliko previdnost.

V nadaljevanju grapa ni posebno strma, je pa težje prehodna zaradi velikih kamninskih blokov, tolmunov in gnijočega vejevja. Kar hitro smo pri naslednjem preskoku. Najprej zagledamo razvaline nekdanjega zapoškarskega mlina, nato pa bel penast trak, ki vijuga čez apnenčeve plasti. Je to slap ali ni? Z Zapoškarjevim Jankotom sva kar dolgo razpravljala, kako in kaj. Nikakor se ni mogel spomniti, da bi bil pri njihovem mlinu slap. Mislim, da ga tudi nisem prepričal, da tam v resnici je slap. Poglejmo, zakaj.

Sapat pri zapoškarskem malnu je razdeljen v dva dela. Zgornji poševni preskok, nagnjen pod kotom približno 45° , je visok približno 5 m. Voda se zaustavi in pomenca v globokem tolmunu, nato pa se prelije pod kotom okrog 65° preko ca. 4 m dolge stene. Skupna višina preskoka je torej približno 9 m. Slap se je oblikoval v prvemu vložku tako imenovanega »biancone« apnenca kredne starosti. Spodaj ležijo rdečkasti in zelenkasti laporovci z apnenci in številnimi lečami in plastmi roženca, zgoraj pa črni do temno rjavi skrilavci in glinavci. Slap se nahaja na višini 810 metrov. Slap se je oblikoval tako, kot kaže skica A.

Sedaj pa k odgovoru, zakaj se g. Janko ni spomnil slapu. Ko je mlin še deloval, so praktično vso vodo ulovili nad slapiščem v leseno korito in ga vodili po desni strani grape do »malna«. Grapa je bila takrat brez vode in slapu seveda »ni bilo«. In še nekaj: slapišče ni vertikalno, ampak je bolj podobno strmi vodni drči.

Od ostankov zapoškarskega mlina je nekoč vodila dobra steza do kmetije Zapoškar. V spodnjem delu danes ni več vidna. Zasuta je s podornim gruščem,

Sapat pri zapoškarskem malnu

preostali del pa je še lepo ohranjen. Pot nas zlagoma pripelje do Zapoškarja.

Po hudi bitki s tolmunčki, ki so zahrbtno pokriti z listjem, nagnitimi vejami in preperelimi debli, ki prepletajo grapo po celi širini, pridemo do manjšega preskoka. Slapič je visok od 3 do 4 metre in ima v podnožju lep zaokrožen tolmun. Od tu je še kakih 150 metrov do naslednjih dveh »šumnikov«.

Sapat pod Volovjim Brdom in Sapat pod Ptičjo Pečjo

Slapova se nahajata na višini 880 metrov in sta prostorsko in po nastanku povezana. Tu se obe izvirni grapi – prva s pobočja Otavnika in druga izpod Medrc – združita v skupno strugo. Sotočje je nenavadno zato, ker se obe vodi združita v podnožju dveh slapov. Slapova padata iz dveh različnih smeri skoraj na isto mesto. Podslapišči sta oddaljeni le nekaj metrov.

Sapat pod Volovjim Brdom (desni – zahodnejši slap) dobiva vodo z območja Na jami, z osrednjega dela južnega pobočja Porezna. Potok je slabo vodnat. Ob ogledu junija je imel pretok le okrog 2,5 l/s. Nasprotno pa je Sapat pod Ptičjo Pečjo (levi – vzhodnejši slap), ki priteka iz smeri Saša, bogat z vodo. Čez slapišče je teklo vsaj 12 l vode na sekundo. Oba slapova sta nastala ob prelomni coni (skica A), ki prečka enega izmed debelejših apnenčevih horizontov že omenjenega »biancone« apnenca kredne starosti.

Ker je teren zelo zahteven, smo slapove ocenjevali le iz podnožja, zato so pri oceni višin možne večje napake. Višino Slapu pod Volovjim Brdom ocenjujemo na 25 do 30 metrov. Voda se v zgornjem delu

Manjši slapič, visok 3–4 m, srečamo v grapi Zapoške na višini okrog 830 m.

spusti za okrog 15 m, zaokroži v večjem tolmunu in se nato po steni s kotom približno 70° spusti v podnožje slapišča. Pri Slapu pod Ptičjo Pečjo se voda spušča v manjših stopnjah enakomerno preko stene pod povprečnim kotom ca. 65°. Celoten padec ocenjujemo na ca. 35 do 40 metrov.

Po pripovedovanju je višje pod Ptičjo Pečjo še en precej visok preskok, ki pa je največkrat brez vode ali slabo vodnat. Tudi po nekaterih stranskih grapah opazujemo dolge, zelo strme vodne drsnice in preskoke, vendar jih zaradi slabe vodnatosti grap nisem prištel med slapove.

Področje slapov na Zapoški, posebno zgornji del, je zahtevno, zato priporočam ogled v skupini ali vsaj v dvoje.

Pisni viri

- Čar, J., 1972: Detajlna rokopisna geološka karta južnega pobočja Porezna 1 : 10 000, osebni arhiv.
- Čar, J., 2000: Geološka dediščina cerkljanske občine. Zavod za zaščito naravne in kulturne dediščine iz Nove Gorice, Idrija.
- Rožič, B., 2000: Sedimentološke raziskave srednje in zgornjejurskih kamnin Slovenskega jarka v profilu Zapoškar. Diplomsko delo, Oddelek za geologijo, Naravoslovnotehniška fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana.

Urška BAJEC

Etnološka stavbna dediščina na Črnovrški planoti

Pričujoči prispevek je nastal na podlagi terenskega dela, ki sem ga opravljala poleti in jeseni 2001, ter s pomočjo že izdelanih inventarjev nepremične etnološke dediščine za Črnovrško planoto, ki jih je leta 1980 izdelal Zavod za spomeniško varstvo Nova Gorica. V pomoč mi je bila tudi izbrana literatura na to temo.

*Tominčeva
domačija, Zadlog 26.
Enonadstropna hiša z
notranjskim tlorisom,
na stranski fasadi sta
vidni freski in sončna
ura.*

Foto: U. Bajec

Črnovrško planoto sestavlja več naselij in zaselkov: Črni Vrh, Zadlog, Lome, Trebče, Predgrize, Idrijski Log, Mrzli Log, Strmec, Javornik, Mala Gora in še nekateri manjši. Leži na območju, kjer se mešajo sredozemski in celinski podnebni vplivi. Preko planote je včasih tekla pomembna cestna povezava med Vipavsko dolino, Idrijo, Tolminsko in Notranjsko. Vse to je vplivalo tudi na obliko stavbarstva. Pojavljata se idrijsko-cerkljanski in notranjski tip hiše, najdemo pa tudi značilnosti stavbarstva sredozemskega območja. Glede na etnološko regionalizacijo je območje uvrščeno v idrijsko-predalpsko kulturno območje. Tu najdemo domačijo kot celoto, ki ji poleg stanovanjskega objekta pripada še vrsta gospodarskih poslopij, kot so seniki, kozolci, opuščene kovačije, silosi, kašče. Nekaj je tudi stanovanjskih objektov, ki so grajeni nekoliko ambicioznejše in kažejo na višji socialni status lastnikov, ki so jih gradili. Veliko je kapelic in znamenj, ki so kamnita ali lesena.

Črni Vrh je največje naselje na planoti. Je gručasta vas s središčem, ki ga predstavlja trg – plac, kjer se odvijajo prireditve, okrog njega pa so trgovine, gostilni, pošta in banka. Lepo podobo daje kraju urejen park, na katerem sta postavljena spomenika znamenitima rojakoma dr. Francišku Lampetu in Mateju Cigaletu. V središču je cerkev z zvonikom, hiše pa so nanizane ob njej. Center kraja kaže karakteristike alpskega, idrijsko-cerkljanskega in vipavskega arhitekturnega regionalnega oblikovanja. Stavbe so večinoma iz 18. in 19. stoletja in v glavnem obnovljene. Tudi obnovljene so ohranile originalne portale in sporočeno podobo. Pogost tip tega območja iz 18. in 19. stoletja je stanovanjska hiša z notranjskim tlorisom. Stavba je nadstropna in ima izmaknjeno vhodno ploskev, streha je dvokap-

na, okna so majhna. Take tlorise imajo hiše: Črni Vrh 53, Črni Vrh 91, Zadlog 26 in Zadlog 57. Nekaj hiš, ki so bile evidentirane kot stavbna dediščina, so že porušili. Tako ni sledov o hiši Črni Vrh 76. V propadajočem stanju je stanovanjska hiša Črni Vrh 52, medtem ko so hišo Črni Vrh 82 obnovili. Tu je bila včasih znana Pagonova gostilna in kasneje tovarna Alpina – podružnica Črni Vrh. Stavba je bila več let opuščena, potem pa jo je podjetje Zidgrad iz Idrije obnovilo, a je ohranila sporočeno podobo. V njej so uredili stanovanja in apartmaje. V pritličju imajo prostore pošta, banka, zavarovalnica in salon pohištva MiMar.

Pomembno mesto v kraju ima župnijska cerkev sv. Jošta, ki je bila v zgodovini deležna več sprememb. Prvotna cerkev naj bi bila zgrajena v 17. stoletju in bila v 18. stoletju večkrat predelana. V obdobju od leta 1791 do septembra 1944, ko je bil Črni Vrh napaden, ni doživela bistvenih sprememb. V tem napadu je bila cerkev močno poškodovana, veliko škode je bilo tudi na cerkvenih predmetih. Med obnovo, ki se je začela leta 1947, so cerkev nekoliko povečali, od stare je ostal le prezbiterij. Glavni oltar v cerkvi je baročni, izdelan iz črnega marmorja. V letu 2001 je bil restavriran.

Naselje Zadlog je drugo največje naselje na planoti in se razprostira po večji ravnini. Pogoste so domačije, ki jih sestavljajo stanovanjska hiša in gospodarska poslopja. Obdelovalne površine ali pašniki so v bližini domačije. Več domačij krasijo tudi preko sto let stare lipe. Zlasti zanimivi sta dve ohranjeni laneni jami, kakor tu pravijo sušilnici lanu. Sta v slabem stanju, namenjeni pa sta predvsem spravlilu orodja in predmetov, ki niso več v uporabi. Leta 1980 nista bili evidentirani, a menim, da gre za pomemben

ostanek, ki priča o razširjenosti pridelave lanu na tem območju in bi ju bilo potrebno primerno zavarovati in ohraniti.

V Zadlogu, v hiši št. 27, se je rodil dr. Frančišek Lampe. Bil je doktor teologije in filozofskih ved. Ustanovil je literarno revijo *Dom in svet*, izdajal *Zgodbe Svetega pisma*, ki so izhajale v snopičih, in napisal delo *Jeruzalemski romar*, v katerem opisuje svoje potovanje v Sveto deželo. Hiša, v kateri se je rodil, danes ne stoji več, ker so jo pred kratkim porušili. Na mestu, kjer je stala, so postavili spomenik,

ki je zasnovan kot vogal hiše z oknom, ki so ga našli zazidanega, ko so hišo podirali. Na notranji strani je »bohkov kot« in kamnita miza v sredini. Ne manjka tudi spominska plošča, ki je bila prej locirana na hiši. Celoten spomenik je iz kamnov porušene hiše. Poleg njega stoji nov stanovanjski objekt.

Na nekaterih hišah v Zadlogu so vidni sledovi fresk. Zlasti zanimiva je stanovanjska hiša št. 26 z notranjskim tlorisom. Na fasadi v nadstropju sta dve freski, ki sta slabo vidni, v vogalu pa je sončna ura, ki je tudi že v slabem stanju. Ima letnico 1925 T. M., osnova pa

Hiša Črni Vrh 82, ki datira v 19. stoletje, zasnova pa je starejša. Hiša, v kateri je bila včasih znana Pagonova gostilna, je obnovljena, v njen so dobili prostore banka, zavarovalnica, pošta in salon pohištva MiMar.

Foto: U. Bajec

Lanena jama danes služi kot prostor, kjer shranjujejo orodja in predmete, ki niso več v uporabi.

Foto: U. Bajec

je verjetno starejša. Freske so vidne tudi na hiši št. 29. Fasada je sicer obnovljena, a so ohranili fresko, ki predstavlja Križanega. Lastnik hiše pravi, da imajo v načrtu restavracijo freske. Prav tako so poslikave vidne na hiši št. 8, v kateri sta se rodila avstrijski general Anton Pirc in župnik Janez Pirc.

Nekatere starejše hiše v Zadlogu so prenovljene, druge opuščene. Lastniki so si poleg stare postavili novo, stara pa služi predvsem za spravlanje raznega orodja in drugih predmetov. Hiše, ki so bile v zelo slabem stanju, so podrli. Tak primer je hiša

št. 36, o kateri ni več sledov. So tudi take hiše, ki so ostale skoraj nespremenjene. Popravili so jih toliko, da so primerne za sodobno življenje.

Za naselje Lome so tudi značilne domačije, ki jih sestavljajo stanovanjska in gospodarska poslopja. Zanimiv je zaselek Podjesen, ki ga sestavlja kompleks treh domačij z gospodarskimi objekti – Lome št. 22 in 23. Stanovanjska hiša št. 23 ima notranjski tloris. Stavba je iz 19. stoletja, zasnova je starejša. Poleg te stoji domačija št. 22, ki je predelana, in hiša, ki je na novo adaptirana iz hleva.

Lanena jama, kakor tu pravijo sušilnici lanu, poleg hiše Zadlog 57.

Foto: U. Bajec

Spomenik dr. Frančišku Lampetu v Zadlogu. Spomenik je zasnovan kot vogal hiše z oknom, »bohkovim kotom« in kamnito mizo v sredini.

Foto: U. Bajec

V Lomeh se je leta 1819 rodil Matej Cigale, ki je med drugim poslovenil zakonsko pravo in rudniški zakon. Bil je tudi urednik nemško-slovenskega slovarja, ki je izšel v dveh delih leta 1860. Spominska plošča je na fasadi hiše Lome 14.

Zaselki Javornik, Mrzli Log, Strmec in Mala Gora so posejani s samotnimi kmetijami. Veliko je že opuščenih, saj so se prebivalci selili v večja naselja in mesta, kar nekaj pa je še naseljenih ali predelanih v vikende.

Med pomembne etnološke spomenike prav gotovo sodijo tudi kapelice in znamenja. Črnovrška planota je dobesedno posejana z njimi. V evidenci iz leta 1980 so zajeta le nekatera najpomembnejša. Najbolj pogosta na tem območju so lesena razpela, ki so večinoma dela domačih obrtnikov oziroma podobarjev. Pojavljajo se tudi znamenja, ki so bolj značilna za kraško ozemlje. Tak je na primer Smrekarjev križ, ki stoji poleg hiše Črni Vrh 53. Križ je kamnit – pil, kar je značilnost kraškega in pivškega področja. Ima bogato zgodovino in vklesano letnico 1897. Prej je stal na pokopališču ob cerkvi, ko pa so pokopališče prestavili, ga je Jakob Kavčič prenesel na sedanje mesto. Leta 1998 je bil restavriran. Značilno za kraško območje je tudi znamenje na križišču v Idrijskem Logu – Pri Andrejčku, in sicer gre za sebrasto znamenje.

V Idrijskem Logu najdemo še kamen z napisom:

**TU JE BILA
FIRMA U
LETU 1717
J. B. F.**

*Vidmarjeva kapelica v Črnem Vrhu.
Leta 1928 jo je postavil trgovec Ivan Vidmar.
Posvečena je Srcu Jezusovemu.*

Foto: U. Bajec

Po izročilu je škof tega leta tu birmal otroke iz Črnega Vrha. Zgodba pravi, da je škof ob prihodu v župnijo opazil, da se na župnijskem vrtu sušijo plenice. To mu je dalo vedeti, da ima župnik otroka s kuharico. Razjezil se je in se odpravil proti Idriji. Pot v Idrijo je takrat tekla preko Idrijskega Loga. Otroci so šli za njim in ga prosili, naj jih birma. Škof jim je ustregel. Na mestu, kjer je potekala birma, so v kamen vklesane omenjene besede. Večkrat zasledimo uradno zgodbo, da je škof prišel v župnijo in ni hotel birmati otrok, ker mu verniki niso obljubili, da bodo popravili cerkev in poskrbeli za bivališče duhovnikov. Odšel je proti Idriji, ljudje pa za njim in so mu vse obljubili. Škof je tako v Idrijskem Logu birmal otroke in v spomin na to je ostal omenjeni kamen z vklesanim napisom.

Kapelice so večinoma iz 19. in 20. stoletja. Največ jih je zaprtega tipa in so posvečene Mariji ali Srcu Jezusovemu. Razlogi za postavitve kapelic so bili zelo različni. Največkrat so jih postavili v spomin na kak tragičen ali vesel dogodek, zahvalo. Kapelico v Lomeh na začetku vasi so na primer postavili v spomin na padle fante iz Lomov v prvi svetovni vojni. Da so zbrali denar, so Lomčani leta 1925 uprizorili igro Deseti brat. Za kapelice ljudje večinoma lepo skrbijo, prinašajo cvetje in jih čistijo. Veliko je obnovljenih. V izredno slabem stanju pa je kapelica na Šajсни Ravni.

To je le nekaj primerov bogate nepremične etnološke dediščine na Črnovrškem. Smeri naseljevanja, pomembne cestne povezave in podnebni vplivi so vplivali na zelo raznovrstno arhitekturo in način življenja domačinov. Tu najdemo notranjski tip hiše, kamnite portale, ganke, domačije, enojne in dvojne kozolce, bobrovec kot strešno kritino,

stenske slikarije. Veseli me, da se domačini zavedajo pomembnosti, ki jo ima stavbna dediščina za identiteto slovenskega naroda. Pri obnovah sodelujejo z Zavodom za varstvo naravne in kulturne dediščine. Kot povsod pa so tudi tukaj izjeme. Res je, da so bili nekatera poslopja prisiljeni porušiti zaradi slabega stanja le-teh. Obnova namreč zahteva preveč finančnih sredstev. Upam, da bo dediščina ostala tudi za naslednje rodove.

Viri in literatura

- Bogataj, J., Hazler, V., 1995: Regionalizacija, Enciklopedija Slovenije, 9. zvezek.
- Kragelj, J., 1994: Cerkev in župnija sv. Jošta v Črnem Vrhu nad Idrijo, Črni Vrh.
- Ščukovt, A., 2001: Evidentiranje, inventariziranje in revizija etnološke dediščine oz. etnološka stavbna dediščina v občini Idrija, Glasnik S.E.D. 41/ 1, 2, str. 109–115.
- Zadnikar, M., 1970: Znamenja na slovenskem, Ljubljana.
- Časopis Goriška straža, 15. april 1925, str. 8.
- Spomeniškovarstveni elaborat za prostorski plan občine Idrija, Zavod za spomeniško varstvo Nova Gorica, Nova Gorica, december 1980.

Marijan BERIČIČ

Mednarodna organizacija dela

**Tripartitno zasedanje
Mednarodne organizacije dela
v Ženevi od 6. do 16. maja 1975**

Za ta zapis sem se odločil po tehtnem premisleku, saj se ob splošnem zapiranju rudnikov počasi izgublja tudi vrednote odličnega organiziranja rudarjev preko njihovih sindikatov in akcij za boljše življenjske razmere delavcev in njihovih družin. Kakšno vlogo je imela pri tem Mednarodna organizacija dela (MOD), bom vsaj v skopih obrisih poskušal nakazati v nadaljevanju.

Na zasedanju Zveznega odbora Sindikata delavcev industrije in rudarstva Jugoslavije sem bil kot predsednik Panožnega odbora Sindikata črne in barvne metalurgije ter nekovin Jugoslavije izbran kot delavski predstavnik na zasedanju Komisije za rudnike izven premogovnikov MOD-a.

MOD s sedežem v Ženevi je edina specializirana organizacija Združenih narodov, v kateri sodelujejo tudi predstavniki delavcev. Deluje tripartitno, in sicer s predstavniki delavskih sindikatov, predstavniki delodajalcev in predstavniki vlad. Osnovna naloga MOD-a je zaščita pravic in interesov delavcev, izboljšanje položaja delavcev in njihovih družin in še vrsta drugih zadev.

Sodelovanje slovenskih oziroma jugoslovanskih sindikatov z MOD-om je potekalo v celotnem povojnem obdobju do raz-

pada Jugoslavije. Delegati so se udeleževali letnih zasedanj, pomorskih in regionalnih konferenc in strokovnih sestankov. Predstavniki MOD-a pa so sodelovali na vseh kongresih sindikatov, na katere so bili povabljeni.

Posebno pozornost je MOD posvečal pristojnostim delavcev v samoupravljanju, tako da je leta 1967 izdal knjigo o samoupravljanju v Jugoslaviji. Velik ugled pa si je Jugoslavija pridobila tudi v izobraževanju, zaščiti pri delu, zaščiti delavcev migrantov, socialnem zavarovanju, tehnični pomoči itd. Na zasedanjih MOD-a smo se zavzemali za demokratizacijo odnosov in struktur znotraj organizacije,

za večji vpliv delavcev na celotno politiko družbenoekonomskega razvoja in na delitev dohodka, za večjo solidarnost do narodov in delavcev v deželah v razvoju, za reševanje problema zaposlovanja, za zaščito delavskih delegatov v podjetjih, za obrambo sindikalnih pravic in svobode, posebno v kolonialnih deželah, rasističnih in diktatorskih režimih, in za pomoč žrtvam agresije. MOD se je aktivno vključeval tudi v dejavnosti za zagotovitev miru, ukinjanje eksploatacije in drugih kršitev osnovnih ljudskih in delavskih pravic.

Seveda so bila to le osnovna načela, ki pa jih MOD ni dovolj izkoristil za skupne akcije in skupno an-

Plenarno zasedanje, v ozadju Danilo Turk in Marijan Beričič

gažiranje sindikatov. Iz tega skopega prikaza je jasno razvidno, da je bilo glavni nosilec vseh akcij sindikalno gibanje s svojimi zahtevami, ki so se potem tripartitno usklajevale. V tem gibanju so si razvite kapitalistične države zagotovile dominanten položaj. Celotna struktura MOD-a, procedure, tradicije, ustaljene sheme in praksa so bile podrejene dominaciji razvitih kapitalističnih dežel. Dogovori velikih nacionalnih ali mednarodnih sindikalnih organizacij so bili škodljivi zlasti do avtonomnih neuvršenih sindikatov. V delavski skupini MOD-a so se srečevali delavski predstavniki iz več kot 123 včlanjenih dežel sveta različnih ideoloških pogledov in družbenoekonomskih ureditev.

V nadaljevanju bom opisal dogajanja pred in ob 60. zasedanju MOD-a junija leta 1975.

Na osnovi prej omenjenih vplivov močnih struktur v MOD-u je bilo treba dnevni red sprejeti dve leti vnaprej. Če ne bi bilo resolucij, ki zajemajo vprašanja tudi izven dnevnega reda, bi bila ta zasedanja zelo osiromašena, saj bi izpuščala aktualna vprašanja in stališča. Resolucije, ki jih je enotno podprla delavska skupina in predhodno delavske organizacije, so bile dotlej vedno sprejete tudi na konferencah.

Izhodišča omenjene konference so bila naslednja: zagotoviti tripartitne mehanizme tudi v nacionalnih okvirih in tako pospešiti reševanje delavskih problemov in zahtev; na področju ljudskih resursov (strokovno usmerjanje in izobraževanje) sprejeti konvencijo o razvoju le-teh; pri volitvah v administrativni svet MOD-a doseči enakopravnejšo zastopanost vseh sindikalnih teženj in regij (zlasti avtonomnih neuvršenih sindikatov); zagotoviti,

BIT GENÈVE - IAA GENF - ILO GENEVA

Palača MOD v Ženevi

da pridejo ta stališča do izraza v biroju delavske skupine pri izboru delavskega podpredsednika, predsednika in sekretarjev posameznih komitejev.

Na osnovi teh izhodišč, ki sem jih dobil pisno, in konkretnih nalog, ki jih je potem obravnavala komisija, sem se lahko kolikor toliko pripravil na zasedanje. Dogovorjeno je bilo, da se že 3. maja delavski delegati dobimo na sedežu sindikatov v Beogradu. Neposredni stik z delegati in delovnimi telesi zasedanja me je zaradi pomanjkljivega znanja jezikov precej skrbel, saj si z italijanščino in ruščino nisem mogel veliko pomagati.

Takoj po prvomajskem koncertu in zborovanju na "placu" sem se odpravil v Beograd. Po prihodu na sedež sindikatov se mi je odvalil kamen od srca, saj je bil za drugega delegata določen Danilo Bergant, svetnik v strokovni službi zveznega odbora. Danilo je bil Tržančan po poreklu, njegova družina se je

pred fašizmom umaknila v Beograd. S tovrstnimi stiki je imel že veliko izkušenj in obvladal je francoski jezik.

Kot predstavnika delodajalcev (pri nas delavske zbornice) sta bila izbrana Rastislav Majboroda iz Bora in Vitomir Korać iz Beograda, kot predstavnika vlade pa Ljubomir Purić in Todor Bojadžijevski.

Po temeljitih pripravah in dogovorih smo odšli v okolico Beograda, kjer smo si privoščili tradicionalne jedi in nato zaslužen počitek. Naslednji dan smo se odpravili na letališče, kjer smo se spoznali še z ostalimi predstavniki vlade in delavske zbornice.

Polet v Švico je bil izredno zanimiv, saj je bil razgled na pokrajino in Alpe enkratni. Zatopljen v svoje misli sem premleval vso pomembnost vsebine dela komisije. Zanimivo je, da je bila to že tretja in zadnja seja pred konferenco v juniju. Na mojo samozavest in boljše počutje je vplivalo dejstvo, da smo v juniju leta 1973 organizirali prvo panožno konferenco rudarjev Jugoslavije prav zaradi problema rudarjev in pogojev gospodarjenja rudnikov v Jugoslaviji. Pri pripravah na to konferenco sem aktivno sodeloval tudi sam. Temeljito sem se seznanil s problemi v Sloveniji, pa tudi drugod v Jugoslaviji. Zaključki te konference so bili kot nalašč izredno aktualni, saj so v celoti odgovarjali stališčem MOD-a in še več: vsi zaključki so bili prirejani tako federativni kot republiškim in občinskim ravnem ter kolektivom. Sindikat se je pokazal kot izredno usposobljena institucija delavskega razreda, ki je povsem samostojno izpeljeval naloge za neprestano izboljševanje življenjskih in delavskih razmer rudarjev in njihovih družin. Naša parola je bila, da ne želimo nobenih privilegijev, ampak

sistemske rešitve za normalno gospodarjenje oziroma ustvarjanje dohodka. Tudi v Idriji smo takrat že čutili določene težave pri ustvarjanju dohodka rudnika živega srebra.

Po pristanku na letališču smo se z vlakom odpeljali do Ženeve. Prvo presenečenje sem doživel na železniški postaji. V prepričanju, da uslužbenci poznajo vse tri jezike, sem turističnega delavca pričel spraševati v italijanščini in ugotovil, da obvlada samo svoj jezik. Ta konzervativnost se je ponavljala tudi kasneje, tako da sem prišel do spoznanja, da so jezikovne skupine zelo zaprte vase. Pogled z vlaka na pokrajino, zlasti na Ženevsko jezero, je bil nepozaben: povsod urejenost in čistoča. Nikjer nobenih smeti, nobenega papirčka, nobenega cigaretnega ogorka. V Ženevi smo se najprej napotili v majhen, a zelo zanimiv hotel "Jean Jacques Rousseau". Z Danilom sva zasedla svojo sobo, medtem ko so se ostali namestili po dva in dva v svojih sobah. Čim smo se malo uredili, smo jo mahnilo v mesto in poiskali lokal, kjer smo si potešili lakoto. Predstavniki vlade, ki je bil že velikokrat v Ženevi, nas je opozoril na stroške bivanja. Predlagal je, da nas popelje v tiste restavracije, kjer se dobro in poceni je. Seveda smo takoj pristali na ponudbo. Pohajkovali smo po mestu in si šli ogledat palačo MOD-a, ki je dominirala na gričku kot mlada nevesta, vsa sijoča v posebni belini. To je palača, ki je bila zgrajena po vojni po načelih moderne arhitekture. Zvečer smo vsi utrujeni dobesedno popadali v postelje in zaspali.

Zjutraj smo se odpravili na sedež MOD-a, kjer se je Danilo takoj pozanimal za vse podrobnosti. Dobili smo delovne materiale, razpored dela po komisijah in plenarnih zasedanjih, oznake za nemoteno gibanje in razporeditev prostorov. V avli palače se je

trlo raznobarvnih in zanimivo oblečenih delegatov. Zlasti so izstopala tradicionalna eksotična oblačila azijskih delegatov. Prisluhnil sem govorici in zaznal pravo poplavo jezikov. Prevladovala je angleščina. Pisno sva bila naprošena, da se 5. maja udeleživa sestanka delavskih delegatov. Mednarodna federacija rudarjev in druga mednarodna rudarska združenja, ki so v Londonu pripravili osnovo za nastop delavskih delegatov, so želeli prav od nas izvedeti naša stališča. Po pregledu dokumentov sva dala pozitivno oceno, vendar takoj opozorila, da se taki sestanki pred začetkom dela MOD-a ne bi smeli izvajati v ozkem krogu mednarodnih organizacij sindikatov. Ta pripomba je bila sprejeta z razumevanjem, čeprav s poudarkom, da je bila tokrat prvič dosežena soglasnost vseh treh mednarodnih sindikalnih organizacij, ki se je kazala skozi celotno zasedanje.

Pri pregledu liste kandidatov za delovna telesa tega zasedanja smo dali pripombo, da niso enakomerno zastopani vsi kontinenti in vse nacionalne sindikalne organizacije. Odpovedali smo se kandidaturi za podpredsednika delavske skupine v korist predstavnika izven Evrope, in sicer delegata s Filipinov. Danilo Bergant pa je bil imenovan za namestnika člana v delovni skupini za analizo učinkov zaključkov resolucije, sprejetih na predhodnih tripartitnih zasedanjih.

Med celotnim zasedanjem so nas večkrat povprašali za mnenje o predlogu stališč, ki naj jih zavzame delavska skupina. Dokler sva sodelovala skupaj, zlasti na plenarnih zasedanjih, je bilo usklajevanje enostavno. Takoj ko sva se znašla v različnih komisijah, pa sem imel obilico dela z materiali in prevodi. Posluževal sem se le ruskih prevodov in prevodov iz španščine, tako da sem v izrednih razmerah

komaj uspel slediti toku dogajanj. Seveda sem se v odmorih takoj posvetoval z Danilom in priznati moram, da mi je bil v izredno podporo, čeprav sem bil uradno jaz nosilec oziroma vodja delegacije.

Kot posebno zanimivost moram poudariti, da je velikokrat potekalo usklajevanje posameznih besedil med seboj v smislu, ali angleški tekst ustreza ameriškem oziroma drugim mednarodnim jezikom. Tu sem prišel do spoznanja, da si je meščanska miselnost s svojimi normami zagotovila nemoten vpliv, zlasti pa je odpadla kakršnakoli revolucionarnost. Posamezni govorniki, zlasti iz nerazvitih dežel in iz socialističnih sindikatov s sedežem v Pragi, so brezuspešno pritiskali s svojimi upravičenimi zahtevami po odpravi prefinjenih oblik izkoriščanja. Kljub posebni konvenciji št. 140 o plačanem dopustu za izobraževanje, sprejeti leta 1974, se le-ta ni izvajala dosledno. Običajno odmaknjeni od središč so bili rudniki prepuščeni na milost in nemilost lastnikom, ki so skrbeli tudi za izobraževanje delavcev in njihovih družin. Stališča komisije so bila, da je treba spremeniti ta odnos in preko vlad omogočiti strokovno izpopolnjevanje delavcev in njihovih otrok, da se bodo po končani osnovni šoli lahko odločili za samostojno pot in ne bodo v celoti cenena rezervna delovna sila ter odvisni od rudnikov. Omogočiti jim je treba izobraževanje na višjih in visokih šolah. Posebno skrb pa bi bilo treba posvetiti prekvalifikaciji rudarjev in še posebej invalidom dela ter izobraževanju glede rizičnosti razmer v rudnikih za zdravje vseh zaposlenih (varnost pri delu). Izobraževanje mora zajemati razvoj osebnosti in praktično usposabljanje delavcev v času službe, le-to pa organizirajo podjetja sama. V programih usposabljanja morajo sodelovati delavci. Posebno mesto imajo pri tem vlade in lastniki, ki

poleg delavcev zagotavljajo, da se dosežejo kolektivni sporazumi, v katerih naj bi precizirali naloge posameznega nosilca strokovnega izobraževanja. V tem smislu je treba doseči nacionalno, regionalno in mednarodno sodelovanje za čim večjo strokovnost izobraževanja.

Socialne službe, katerih organiziranje in širitev mora biti namenjena rudarjem in njihovim družinam, morajo biti stalna skrb rudnikov in vlad. Te službe izboljšujejo pogoje življenja rudarjev in družin. Še posebej je ta segment nujen v nerazvitih deželah, kjer je treba te naloge koordinirati s programi financiranja oblasti, industrije in drugih virov. Zagotoviti je treba dostojne razmere za normalno skupno življenje, kar pomeni primerne stanovanjske pogoje, posebno tam, kjer so rudniki odmaknjeni od centrov. Ta stanovanja morajo izpolnjevati vsaj minimalne normative. Ob prekinitvi delovnega razmerja bi moral obstajati daljši rok za zagotovitev drugega stanovanja, posebej še upokojujencem in invalidom. Rudarjem je treba dati možnost, da pridejo do lastnih stanovanj. Tam, kjer infrastruktura ni razvita, bi morali delavcem zagotoviti, da odprejo delavnice oziroma potrošniške zadruga in se ukvarjajo z vrtnarstvom, kmetijstvom ali živinorejo. Omogočiti bi jim bilo treba urejene kantine in ustrezno prehrano, posebno skrb nameniti zaščiti pri delu, zagotoviti higijene in prve pomoči, primernih šol za izobraževanje delavcev in njihovih otrok, za katere je odgovorna oblast, v krajih, kjer ni teh možnosti, pa rudniki sami.

Posebno mesto je bilo namenjeno financiranju in vodenju rekreacije delavcev ter letnim dopustom, ki naj bi jih delavci praviloma koristili s svojimi družinami izven kraja rudnika. Socialne službe naj bi to

omogočile s pomočjo regresov, popustov, prevozov in z razvitim sistemom prihrankov. Skrb za financiranje teh služb pa naj bi bila v pristojnosti oblasti in rudarske industrije. Kjer je število majhnih eksploatacijskih rudarskih objektov veliko, je treba zagotoviti prioriteto takim socialnim infrastrukturom. Njihovo vodenje pa bi moralo biti povezano z udeležbo delavcev na osnovi paritetnih komisij. Oblast bi morala zagotoviti redne konzultacije in

Pred palačo MOD

Obisk palače narodov v Ženevi

usklajevanja s predstavniki rudarske industrije, da bi dosegli dosledno upoštevanje zakonodaje s tega področja. Delavci naj bi torej vplivali na njeno kakovost, inšpekcije pa na njeno dosledno izvajanje.

Integracija rudarskih skupnosti je bila višja oblika sodelovanja. V tem smislu se je težilo po konzultaciji med vladami, mestnimi oblastmi, rudarskimi podjetji, organizacijo delavcev in vsemi odgovor-

nimi, da bi se zagotovilo sredstva za izvedbo integracije vseh socialnih služb. Še posebej aktualno je bilo vprašanje varnosti in higijene dela, ki bi moralo biti zajeto v vseh programih izobraževanja in vzgoje. Ukinejo naj se nevarni pogoji dela, pri čemer je bistvena vloga inšpekcij, in zagotovijo primerna zaščitna sredstva za delavce. MOD bi zato moral preverjati uresničevanje konvencij, pripravljati direktive za delo z radioaktivnimi sredstvi in nevarnimi minerali, prav tako za izparevanje strupenih plinov, za uporabo motorjev z notranjim izgorevanjem pri delu v rudnikih, direktive o izkoriščanju morskega dna itd.

Pri teh podrobnostih sem se zadržal prav z namenom, da bi tudi preprosti bralec ugotovil, v kakšnem položaju so bili rudarji in njihove družine v svetu in pri nas. Lahko povem, da smo bili zelo učinkoviti. Izpolnjevali smo stališča in priporočila MOD-a ter skrbeli za stalno izboljševanje razmer. Res je sicer, da so bile razmere po posameznih republikah različne, vendar ne tako drastično kot v nerazvitem svetu in tam, kjer so bili rudniki daleč stran od urejene infrastrukture.

Ves čas zasedanja sva z Danilom navezovala stike z delegacijami drugih dežel na njihovo ali najino pobudo. Veliko delegacij je tako izkoristilo priložnost in izrazilo željo, da se bolje spoznamo in da obiščejo Jugoslavijo. Zelo pozorno so poslušali naše izkušnje in nas seznanjali s svojimi razmerami. Razgovori so bili običajno zelo odprti in pristni. Kot zanimivost naj povem, da smo se v razgovorih z delegati iz ZDA, ki jih je vodil Joseph Miller, predstavnik Mednarodne unije operativnih kovinarjev, zelo prisrčno pogovarjali. Opozoril nas je, da je v unijo vključenih zelo veliko delavcev, ki so po rodu

Jugoslovani, in da so se mnogi med njimi povzpeli na visoke sindikalne položaje. Razkril nam je tudi usodo svoje družine. Po rodu je bil Dalmatinec in je zelo dobro govoril njihovo narečje. Najprej so se pisali Milegić, vendar oče s tem priimkom v novem okolju ni mogel uspeti, zato so se preimenovali v Miler. Njegovi otroci pa so zahtevali ponovno uveljavitev njihovega pravega priimka Milegić. Za Jova Milegića smo priskrbeli tudi pravo slivovko, ki je je bil izredno vesel.

Tudi predstavnik Francije, sekretar Nacionalne federacije delavcev rudarstva, Stanislav Valčak (po rodu Poljak) nas je opozoril, da je v njihov sindikat vključenih mnogo jugoslovanskih delavcev. Razgovori so potekali še z delegacijami ZR Nemčije, Avstralije, Kanade, Indije, Italije, Japonske, Maroka, Mehike, Peruja, Filipinov, Poljske, Švedske, Turčije, Sovjetske zveze, Zambije in Irske. Posebne razgovore smo imeli z delegacijo Mednarodne federacije rudarjev (MKSS), Mednarodne federacije kovinarjev in Mednarodne unije sindikatov rudarjev (SSF). To delegacijo sta vodila generalni sekretar Fraisberg in član administrativnega sveta unije Leon Delfos, ki sta se pritožila, da nista dobila odgovora na pismo, s katerim so nas obvestili, da si želijo obiskati Jugoslavijo. Njihova želja je bila, da bi se Jugoslavija priključila SSF. Zelo so nam zamerili naše odklonilno stališče in to razumeli kot antipropagando za našo deželo, saj so se delavci iz Jugoslavije čudili, da kot socialistična država nismo vključeni v unijo SSF. Brez dlake na jeziku smo povedali, da jim zamerimo zlasti to, da njihovo delo izgleda kot navaden lov na predstavnike neodvisnih sindikatov. Poudarili smo, da neodvisni mnogo več pripomoremo k sindikalnemu delu z odločnimi in naprednimi pogledi v MOD-u, kot pa če bi bili vključeni v unijo.

Generalni sekretar zasedanja Ali Šahidi nas je tedaj zelo pohvalil in izrazil željo, da bi obiskal Jugoslavijo ter neposredno spoznal jugoslovanski model samoupravljanja.

Poleg razgovorov z delavskimi predstavniki pa smo imeli še veliko pogovorov z delodajalci in predstavniki vlad.

Z Danilom sva za glavno diskusijo pripravila poglede jugoslovanskih sindikatov na tedanje stanje v svetu in konkretne teme, ki smo jih obravnavali v komisiji. Dogovorila sva se, da jih bo prevedel v francoščino in jih predstavil v generalni debati. Prav odkritost in učinkovitost predlogov sta imeli dober odmev med delegati, kar je še povečalo ugled Jugoslavije.

Stiki in razgovori so potekali tudi povsem spontano med odmori v veliki avli palače in na srečanjih, ki so jih za vse delegate organizirali predstavniki delodajalcev.

Ob 9. maju, dnevu zmage, so predstavnike delavcev povabili na rusko ambasado, kjer so nam postregli z bifejem in narezkom. Ogledali smo si film o rudnikih diamantov v Sibiriji in dobili nekaj propagandnega materiala, sicer pa nas niso z ničimer posiljevali. Srečanje so kritizirali delodajalci, ker nanj niso bili povabljeni.

Po zaključku zasedanja smo se vsi predstavniki delavcev zbrali na posebni večerji, kjer je bilo zelo živahno vzdušje. Vsaka delegacija je morala zapeti kakšno domačo pesem. Na jedilni list smo se vsi tudi podpisali in tako odnesli domov lep spomin na druženje in delo v Ženevi.

Veliko je bilo dogodkov, ki so se vtisnili v spomin ob srečanjih, razgovorih in potepih po mestu. Zajtrk smo vedno imeli v hotelu, medtem ko smo kosilo naročali v ogromni restavraciji palače MOD-a. Ponudba je bila izredno pestra glede na različne okuse delegatov, ki so si v samopostrežbi izbrali tisto, kar jim je najbolj ustrezalo. Večerjali smo v mestu, v različnih restavracijah, največkrat pa pri nekem nogometašu.

Ogledali smo si veliko mestnih zanimivosti, nekaj muzejev, znamenito cvetlično uro, pa vodomet na jezeru, palačo narodov in trgovine ter vrvež na cestah. Dobili smo tudi posebne kartončke za vstop v trgovino v palači narodov, kjer naj bi dobili artikle po nižji ceni. Majborada si je močno želel prenosni radio s kasetnikom. V prepričanju, da je cenejši, ga je kupil v trgovini palače narodov, nato pa v mestu ugotovil, da bi ga lahko dobil ceneje v specializirani trgovini. Sam sem kupil nekaj igrač za otroke in uro za ženo. Sploh so bile trgovine z urami prava paša za oči.

Ženevsko jezero meji na Francijo in neki mlad predstavnik italijanske vlade je hodil tja spat, ker je bilo ceneje kot v Ženevi. Vedno je nosil s seboj kovček z dragocenimi novci, ker je bil strasten numizmatik. Nekajkrat nam jih je pokazal, vendar so bili vsi zaščiteni v polivinilastih vrečkah. Ko smo se поблиže spoznali, nam je opisal nek svoj incident. Na meji so ga cariniki vsak dan temeljito pregledali. Enkrat pa se je uprl in dejal, da kot predstavnik vlade pričakuje korektnější odnos. Carinik mu je hladno odgovoril, da ni kriv, če ima fizionomijo lopova. Temu dogodku smo se vsi od srca nasmejali.

Še en dogodek moram omeniti. Na eni izmed debat smo delavski delegati uspeli izpeljati razpravo

v podporo španskim delavcem v borbi za njihove pravice. To našo gesto je zelo ostro kritiziral predstavnik delodajalcev g. Sounemann, češ da je neskladna z dnevnim redom in podtaknjena. Tu se je ponovno pokazalo, kako dodelan je sistem, ki ne dopušča nobenih stranskih razprav izven protokola. Dosegli pa smo, da se je o debati pisalo.

Za konec še eno doživetje. Ko smo iskali taksi, ki bi nas zapeljal do letališča, smo ustavili taksistko in se začeli nerodno pogajati za ceno. Vsa nasmejana nam je povedala, naj se nikar ne mučimo, saj je iz Beograda. Celo pot nas je zabavala z doživetji, saj se ji je ponudila redka priložnost za razgovor z domačimi ljudmi. V Ženevi je bila že 10 let. Študirala je medicino, ponoči delala v bolnišnici, občasno pa čez dan opravljala še delo taksistke. Na koncu nas je vprašala po vtisih iz Švice. Odgovorili smo, da pravzaprav nismo veliko videli, da pa je vse tako čisto in urejeno, da meji že na kič. Zasmejala se je in povedala, kaj je o Švici v prisposodbi dejal neki njen profesor, ki se je prav tako vračal domov. Dejal je, da je kot vrtnica brez vonja in trnov.

Ko smo končno prečkali Alpe in se znašli nad Slovenijo, sem vzkliknil, da je to naša najlepša Švica. Morali smo pristati v Zagrebu. Cariniki so Majborodi visoko ocarinili radiokasetofon, tako da je revež ves poklapan odšel domov.

Danilo je o poteku zasedanja pripravil vsa poročila in stališča, ki sem jih dobil po pošti in brez pripomb potrdil.

Tako se je končala moja funkcija delegata jugoslovanskih rudarskih delavcev na zasedanju Komisije MOD-a za kovinske rudnike, rudnike barvnih kovin in nekovin.

Z Danilom sva se še nekajkrat srečala, potem pa sem izvedel, da je nenadoma umrl. Ostal mi je v lepem spominu kot odlični tovariš. Ko danes obujam spomine na tiste čase, se mi postavlja še veliko vprašanj. Koliko je ostalo od sprejetih načel? Kako so vlade reagirale na krizo bazične industrije? Zaradi pomanjkanja vlaganj v modernizacijo je ostala ekološko sporna in neekonomična. V razvitem svetu so se ji najprej odrekli. Hiteli so z zapiranjem, v glavnem brez organiziranega pristopa. Na odločitve so vplivale tudi politične stranke. Rudnik živega srebra v Idriji je imel srečo, saj je za socialno varnost rudarjev in njihovih družin poskrbela republika z vsemi institucijami. Najbolj surov pristop je bil v Angliji v obdobju "thatcherizma", dosti bolje pa so se tega lotili v Nemčiji. V Franciji so v nekaterih tradicionalnih rudarskih središčih po zaprtju rudnikov ostali brez novih delovnih mest, pa tudi sanacijskih posegov v rudnikih ni nihče opravljal. A naj končam. Skrb za zdravo in varno delo v rudnikih ter za izobraževanje in socialno varnost delavcev in njihovih družin so bili izredni dosežki mednarodnega delavskega gibanja, izraženi v stališčih MOD-a.

Cvetlična ura ob Ženevskem jezeru

Janez KAVČIČ

Ob 50-letnici Gimnazije Jurija Vege Idrija

»Gimnazija s ponosom gleda na svoj prvi cvet, z zupanjem spremlja njegovo nadaljnjo rast in veruje v dober sad.« (Ravnateljica prof. Slavica Božič ob prvi maturi leta 1956)

Pričujoči zapis je posvečen 50-letnici ustanovitve višje gimnazije v Idriji in prvem letom njenega delovanja. Z njim želim dopolniti svoja prispevka, objavljena v Idrijskih razgledih (2001/2) in v zborniku Prvih sto let, ki ga je ob 100-letnici prve slovenske realke izdala Gimnazija Jurija Vege Idrija. Vse navedbe temeljijo na arhivskem gradivu, ki ga hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana – Enota v Idriji.

Znano je, kako si je Idrija po drugi svetovni vojni več let zaman prizadevala, da bi svojo 4-letno nižjo gimnazijo nadgradila tudi z višjimi razredi in si tako priborila pravo srednjo šolo. Prvi poskus s petim razredom v šolskem letu 1946/1947 žal ni uspel. Razpoloženje v mestu v tistem času je zgovorno izrazil eden vodilnih funkcionarjev takratne »ljudske oblasti«, ki je javno poudaril, da »osvoboditev domovine za Idrijo ne bo prava osvoboditev, če se kraju ne povrne šola, ki bo dostojno nasledila realčne tradicije«.

Odločne priprave na višjo gimnazijo, povezane z nenehnim prepričevanjem nadrejenih šolskih oblasti, so se stopnjevale po letu 1950 in trajale dobri dve leti. Kako so se dogajanja zapletala, razpletala in nazadnje za Idrijo vendarle ugodno iztekla, je že opisano v prej omenjenih tekstih. Svet za prosveto in kulturo Ljudske republike Slovenije je 26. junija 1952 izdal odločbo o ustanovitvi višje gimnazije v Idriji.

Ob zaključku šolskega leta 1951/1952 sta bila na nižji gimnaziji dva četrta razreda, ki sta predstavljala prvo prihodnjo višješolsko generacijo. Četrta A razred, ki je štel 24 dijakov, je kot razredničarka vodila profesorica nemščine in angleščine Marija Fröhlich. V B paralelki je bilo 25 dijakov z razredničarko Marijo Bevc, profesorico matematike in fizike. S šolskim letom 1952/1953 je tako višja gimnazija startala z dvema oddelkoma »petošolcev«, ki sta premogla skupaj 43 dijakov, razredničarki pa sta ostali isti. Petošolci so se v juniju 1953 lahko ponašali z najboljšim učnim uspehom na šoli, saj so z doseženimi rezultati prekosili vse tri prve, dva druga, en tretji in dva četrta razreda. Samo dva petošolca nista izdelala. V šolskem letu 1953/1954 je vodstvo gimnazije zaradi kadrovskih in drugih te-

Stavba Gimnazije Jurija Vege ob koncu petdesetih let.

Hrani Janez Kavčič.

žav formiralo en šesti razred, ki ga je sprva obiskovalo 40, izdelalo pa 36 dijakov. Prvi koraki popolne gimnazije so bili potemtakem dokaj vzpodbudni in zavod je tudi navzven povsem upravičil svoj obstoj.

Že jeseni 1952 je dotedanjo ravnateljico nižje gimnazije prof. Marijo Puc zamenjala nova ravnateljica »prave« gimnazije prof. Slavica Božič, ki je pred tem službovala na Gimnaziji Ljubljana - Vič. Na nižji in višji gimnaziji so prva leta redno ali občasno poučevali pretežno isti profesorji in učitelji, ki so se nasploh precej menjavali. V šolskem letu 1952/1953 je profesorski zbor izgledal takole: Slavica Božič (ravnateljica, slovenski jezik), Avgusta Ropert (slovenski jezik), Slavica Berglez (slovenski jezik), Janko Flander (slovenski in srbohrvaški jezik), Marija Fröhlich (nemški in angleški jezik), Marija Bevc (matematika in fizika), Anka Pirc (matematika in fizika), Silva Sever (biologija in kemija), Vinko Vršec (zgodovina in zemljepis), Janez Istenič (zgodovina in zemljepis), Stanko Tavželj (glasbeni pouk), Albin Vončina (risanje), Dora Treven (risanje) in Jože Hladnik (telovadba).

V prvem letu višje gimnazije si je idrijska gimnazija pridobila uradni naziv, ki ga nosi še danes. Ravnateljica Slavica Božič je 17. junija 1953 poslala v Ljubljano dopis, za katerega je pridobila soglasja vseh tedanjih političnih in oblastnih organov v idrijski občini in tolminskem okraju. Ker je dokument kot »krstni« list šole pomemben in zanimiv, naj bo citiran v celoti. Glasil se je takole: »Prosimo za dovoljenje, da preimenujemo Gimnazijo v Idriji v Gimnazijo Jurija Vege v Idriji. Utemeljitev: za ime Jurija Vege smo se odločili zaradi tega, ker nosi stavba že od 1901. leta (napaka, od 1903, op. pisca) na svojem pročelju doprsni kip imenovanega znanstvenika.

Med okupacijo so ga italijanski fašisti sicer sneli iznad vhodnih vrat in odnesli v Videm. Po osvoboditvi so ga Idričani našli zelo okvarjenega in pokritega z italijansko vojaško čelado v javnem parku v Vidmu in ga spet prinesli domov. Od takrat stoji kip spet na pročelju šole. Iz vsega tega je jasno, da šoli ne moremo dati nobenega drugega imena, ne da bi se tudi mi nekulturno vedli do imena znanega znanstvenika. Prosimo, da nam predlog odobrite. Objavo preimenovanja bi radi izvedli na zaključni šolski proslavi 26. junija«.

Pobuda je uspela in iz Ljubljane je prišel pozitiven odgovor. Ob prvi obletnici nastanka popolne srednje šole je le-ta dobila uradni naziv Gimnazija Jurija Vege Idrija. K slavnostnemu vzdušju ob razglasitvi imena mladega zavoda 26. junija 1953 je pomembno pripomogel Rudnik živega srebra Idrija, ki je nad gimnazijo prevzel pokroviteljstvo in ji za začetek podaril milijon dinarjev. V odprtem in zanosnem pismu z Rudnika je bilo sporočeno: »Idrijski rudar prav posebno občuti veličino sedanjega slovesnega trenutka in se v spominu povrne v težke minule čase italijanske okupacije, ki je z načrtnim raznarodovanjem hotela zatreti slovensko besedo in uničiti narodno zavest našega človeka. Rudarji se zavedamo, da je hkrati z graditvijo ekonomske osnove razvojno nujno ustvarjati tudi kadre«.

Razumljivo je, da se je morala gimnazija v prvih letih ukvarjati z razreševanjem osnovnih materialnih, prostorskih in kadrovskih pogojev za zagotovitev kolikor toliko nemotenega delovanja. Poročilo o šolskem posloplju, ki ga je ravnateljica leta 1953 poslala Okrajnemu ljudskemu odboru v Tolmin, je opozarjalo na vrsto težav in pomanjkljivosti. Stavba, ki je bila takrat uradno last Ljudskega odbora mest-

*Folklorna skupina Gimnazije Jurija Vege
spomladi 1953.*

Zgodovinski arhiv Ljubljana – Enota v Idriji.

*Gimnazijska dramska skupina je spomladi 1952
uprizorila Linhartovo Županovo Micko.*

Zgodovinski arhiv Ljubljana – Enota v Idriji.

ne občine Idrija, je bila potrebna večjih popravil. Po učilnicah so bila tla še vedno pokrita z navadnim lesenim podom, ki je bil že zelo obrabljen. V poslopju je bilo resda petnajst prostorov, primernih za poučevanje, vendar jih je takrat gimnazija lahko koristila samo devet. Poročilo je poudarjalo, da bo šola v letu 1953/1954 nujno potrebovala najmanj enajst učilnic. Prostorsko stisko so povzročali otroški vrtec, nižja glasbena šola in rudarska šola. Otroški vrtec je zasedal celo nekdanje ravnateljstvo stanovanje, po dotedanji šolski praksi pa je v pritličju stanoval tudi hišnik. Šolsko pohištvo je bilo v glavnem dotrajano, saj se omar ni dalo niti zapirati, v kabinetih pa so bile brez stekel. Pereč problem je v mrzlih mesecih predstavljala stara napeljava centralne kurjave, ki ni omogočala zadovoljivega ogrevanja.

Kljub navedenim in še drugim nevšečnostim pa sta vodstvo šole in profesorski zbor v danih pogojih dosegala največ, kar je bilo mogoče. V neprijaznih razmerah tedanjih hudih zim je mnogo pomenila dobrodošla novica, da je že pred iztekom leta 1953 Mestno kleparsko in instalacijsko podjetje Ljubljana (Slomškova ulica 4) izdelalo projekt za novo centralno ogrevanje. Kakovost in nazornost pouka, ki so ju narekemale zahteve srednje šole, so vsaj do neke mere omogočali ostanki realčnih kabinetov. Ugodno okoliščino je normativno pomenil takratni šolski sistem, po katerem je bila gimnazija do leta 1961 okrajna ustanova. Okraj je zagotavljal redno financiranje, občina je občasno prispevala namenska sredstva, rudnik pa je izdatno pomagal pri večjih investicijah. Z zbranim denarjem se je dalo v prvih letih poskrbeti za novo električno napeljavo, popraviti streho, prenoviti šolske vrtove, urediti telovadno igrišče za šolo, nabaviti najnujnejšo opremo za kabinete, popravljati realčna učila in dopolnjevati šolsko knjižnico.

Ravnateljica prof. Slavica Božič s folklorno skupino leta 1958.

Hrani Janez Kavčič.

Triletno obdobje je hitro minilo in nastopilo je pomembno šolsko leto 1955/1956, leto prvih idrijskih gimnazijskih maturantov. Takrat je celotno gimnazijsko obiskovalo že 398 dijakov, 275 od prvega do četrtega razreda in 123 od petega do osmega razreda. Ker smo največ pozornosti namenjali prvim petošolcem leta 1952, si velja pogledati, kako so leta 1956 isti dijaki kot osmošolci (danes bi bili seveda četrtošolci) dokončali šolanje in opravljali zrelostni izpit.

Prva generacija maturantov je v enem velikem oddelku štela 33 fantov in deklet. Med njimi so bili poleg idrijskih in cerkljanskih dijakov tudi prišleki z Bovškega, s Kobariškega, iz tolminskih vasi, iz Baške grape, iz Hotedršice in visoko izpod Javornika. Njihov razredni profesorski zbor se je v primerjavi z onim izpred štirih let že zelo spremenil. Slovenščino jih je poučevala ravnateljica prof. Slavica Božič, angleščino njihova razredničarka prof. Duša Doberlet, zgodovino in zemljepis prof. Vinko Vršec, biologijo prof. Ivan Hlača, matematiko in fiziko prof. Ludvik Čanžek, kemijo prof. Silva Sever, francoščino prof. Danica Vlahovič in uvod v filozofijo prof. Mira Novak.

Učni uspehi višješolcev so bili v šolskem letu 1955/1956 na splošno zelo solidni (po popravnih izpitih kar 97 %), prav osmošolci pa so prednjačili skozi vsa redovalna obdobja. Vse leto so ohranjali uspeh nad 90 % in dobivali res minimalno število negativnih ocen. Ob polletju je znašala srednja ocena osmega razreda kar 3,6 in je bila najvišja med vsemi razredi nižje in višje gimnazije. Razredničarka prof. Doberletova je ob polletni redovalni konferenci lahko zadovoljna zapisala: »Posebnih učnih problemov ni, saj se dijaki učijo s precejšnjim delovnim elanom in zavestjo, kar je v glavnem pripisati

dejstvu, da stojijo tik pred zrelostnim izpitom«. Še bolje se je maturitetni razred izkazal konec leta, saj je vseh 33 dijakov prejelo pozitivna razredna spričevala. Razredna statistika je zabeležila tri odlične, deset prav dobrih, devetnajst dobrih in le en zadošten uspeh.

Prvo maturo na idrijski gimnaziji je leta 1956 opravljalo 35 kandidatov, ker sta se rednim dijakom osmega razreda pridružila še dva privatista. Zrelostni izpit, kot se je maturi od nekdaj reklo, je takrat obsegal pet predmetov. Vsi kandidati so morali pisno in ustno dokazovati svoje znanje iz slovenskega in angleškega jezika ter iz matematike. Obvezna za vse je bila tudi zgodovina, vendar le kot ustni izpit. Za ustni izpit pri petem predmetu so se maturanti lahko odločali med fiziko, kemijo, biologijo in zemljepisom. Predsednik maturitetne komisije je bil ing. Franjo Avčin, podpredsednica pa ravnateljica prof. Slavica Božič. Člani komisije (izpraševalci) so bili naslednji profesorji: pri slovenskem jeziku Slavica Božič, pri angleškem jeziku Duša Doberlet, pri matematiki in fiziki Ludvik Čanžek, pri zgodovini Vinko Vršec, pri biologiji Ivan Hlača, pri kemiji Silva Sever in pri zemljepisu Iva Šulin.

Uspehi prve mature so zadovoljili skorajda najvišja pričakovanja. Preizkušnjo je s pozitivnimi ocenami prestalo (po popravnih izpiti) kar 34 abiturientov, od teh dva z odličnim in dvanajst s prav dobrim uspehom. Odličnjaka na pisni maturi sta bila oproščena ustnih izpitov in se jima je priznal odličen uspeh. In še drobna (morda celo pomenljiva) zanimivost: medtem ko se danes vedenje ne ocenjuje več, je takratna komisija v vso maturitetno dokumentacijo ovrednotila tudi ta »predmet«, ki je bil pri vseh kandidatih ocenjen kot »odlično«.

Z današnjega zornega kota pa se zdijo še bolj zanimiv dokument tedanjega časa in razmer téme (naslovi) maturitetnih nalog iz slovenskega jezika. Za ilustracijo si pogledjmo, o kakšnih vsebinah so morali razmišljati in pisati maturanti idrijske gimnazije v obdobju od leta 1956 do leta 1959. Pri prej predstavljeni prvi maturi je bil na tabli napisan sledeči naslov: »Žive naj vsi narodi ... (F. Prešeren, Zdravljica); podnaslov: borba za enakopravnost in mir v svetu in vloga jugoslovanskih narodov v tej borbi«. Druga generacija je leta 1957 obdelovala naslednjo témo: »Ne z zlatimi, s krvavimi črkami je pisana naša zgodovina (Ivan Cankar); podnaslov: najpomembnejši izseki iz zgodovine jugoslovanskih narodov«. Leta 1958 so maturanti interpretirali znameniti Kajuhov verz: »Lepo je, veš, mama, lepo je živeti, toda, za kar sem umrl, bi hotel še enkrat umreti«. Za razliko od predhodnikov je četrta zaključna generacija leta 1959 obravnavala zelo kratek naslov, ki se je v »idejnem« (bolje ideološkem) pogledu bistveno razlikoval od treh prejšnjih; glasil se je »Atom in človeštvo«. Na prvi pogled je očitno, da je šele zadnji naslov mladim piscem omogočal več miselnega manevrskega prostora, medtem ko so bili pri prejšnjih dokaj blokirani z znanimi konstrukcijami tedanje ideološke indoktrinacije; le-ta je kot temeljne vrednote poudarjala narodnoosvobodilni (in revolucionarni) boj, tako imenovani socialistični patriotizem, jugoslovansko skupnost in vizijo neuvrščenosti. Omenjene vrednote naj bi pač »vizionarsko« predpostavljali že naši največji književniki. Sicer pa je komentar navedenih maturitetnih naslovov iz let 1956–1959 najbolj pošteno prepustiti bralcem.

Celovita in objektivna ocena zgodnjih idrijskih gimnazijskih let je lahko samo pozitivna. Bogata

Profesorji in prvi maturanti leta 1956.

Hrani Vlada Eržen

in raznovrstna pisna dokumentacija, fotografski albumi in zlasti spomini tedanjih dijakov dokazujejo, da je bil utrip gimnazijskega življenja izjemno živahen in kreativen. Dijaški mladini so bile odprte široke možnosti vsestranskega udejstvovanja in napredovanja. Presenetljivo množičnost, pestrost in kakovost so v desetletju 1950–1960 dosegale dijaške interesne in izvenšolske dejavnosti. Mladinsko kulturno umetniško društvo (MKUD) Zorko Prelovec, ustanovljeno leta 1954, je združevalo ambiciozno dramsko sekcijo, dejavno folklorno skupino, mešani pevski zbor in jazz orkester. Gimnazijci so pogosto pripravljali kulturne in druge prireditve ter z njimi tudi gostovali v sosednjih krajih, zlasti v Posočju. Dijaški dom, v katerem je leta 1958 stanovalo kar 63 srednješolcev in 122 vajencev, se je razvil v razgiban mladinski center, ki bi ga morda še danes v mnogih pogledih lahko imeli za zgled.

Idrijska gimnazija je od vsega začetka preraščala občinske meje in se uveljavljala kot regijska vzgojno-izobraževalna in kulturna ustanova. V svoj širši okoliš je najprej zajela velik del Primorske, predvsem zgornje Posočje, pozneje pa je privabljala dijake tudi iz sosednjih območij Notranjske in Gorenjske. Že v letih prvih matur si je pridobila sloves solidne srednje šole, o kateri je bilo slišati celo na fakultetah v Ljubljani. Idrijski maturanti iz druge polovice petdesetih let so povečini uspešno nadaljevali študije in se čez nekaj let kot diplomanti visokih in višjih šol vključevali v javno življenje.

O pionirskih časih gimnazije trajno govori spomenik, ki so ga v parku pred šolo postavili 14. oktobra 1956. Simbolno sporočilo rudarskega svedra je do volj zgovorno, pomenljivo in vsem razumljivo.

Viri

Zgodovinski arhiv Ljubljana – Enota v Idriji.

Naziv fonda: Gimnazija Jurija Vege v Idriji, 1902–1975.

Tehnične enote 1, 2, 3, 4, 8, 9, 13, 17, 24.

Arhivske enote 23, 24, 25, 26, 122, 123, 124, 196, 197, 198, 200, 218, 269, 270, 297, 339.

Zvonko PERAT

Začetki rasti matematične misli v slovenski ljudski šoli

**Ob 110. obletnici
smrti dr. Franca
viteza Močnika**

Proces uveljavljanja slovenske strokovne matematične terminologije je pričel Močnik s slovenskimi vložki v svojih v nemščini napisanih učbenikih geometrije za nižje realke (1856). Šele leta 1882 je dunajski dvor dovolil rabo slovenščine kot učnega jezika v takratnih nižjih srednjih šolah. Takrat je Celestina iz nemščine prevedel Močnikovo Aritmetiko (1882) in Geometrijo (1883) za nižje gimnazije.

Ob sprejetju prvega avstrijskega šolskega zakona se je v deželah z nemškimi prebivalstvom pojavil dvojni problem: uvajanje šestletne šolske obveznosti in oblikovanje take šole, ki bi bila učencem razumljiva. Za dežele, ki so jih naseljevali Slovenci, je to pomenilo uvedbo »deželnega jezika« v šole. O težavah pri uveljavljanju organiziranega šolstva na Kranjskem izvemo mnogo iz poročil takratnega šolskega komisarja. Zapisniki Emanuela de Torresa (1743, Gorica – 1789, Gorica; grof, organizator šolstva), tržaškega šolskega komisarja in izrednega šolskega komisarja v Ljubljani, povedo mnogo o odnosu vladajočega sloja v deželi Kranjski do večine plebejskega prebivalstva in do uvedbe obveznega pouka za vso mladež od šestega do dvanajstega leta starosti (šestletna šolska obveznost), ki je bila uvedena s Splošno šolsko naredbo (razglašeno 6. 12. 1774 – prvi avstrijski šolski zakon). V času uvajanja določil Splošne šolske uredbe je bil Torres izredni šolski komisar

v Ljubljani: »Njegova poročila dunajski vladi v letih 1776–1777 pričajo o temeljitem poznavanju pedagoških zadev; odkrito je grajal odnos posvetne in duhovne oblasti do šolstva in ravnatelja ljubljanske normalke Blaža Kumerdeja, kot vzrok neuspehov pa navedel, da se pouk izvaja v jeziku, ki je večini učencev tuj in neznan. Dal je praktične nasvete za izpopolnitev normalke (duhovščina in cerkveno imetje naj bo v službi državne šole; bratovščine, cerkve in cerkvene ustanove naj obvezno vplačujejo v šolski fond dva odstotka svojih dohodkov; v ta namen naj se v treh mesecih sestavi opis vseh cerkvenih posestev ter virov dohodka; duhovniški kandidati naj se obvezno uče nove metodike; pouk naj bo v slovenščini in nemščini, odvisno od znanja jezika; brez spričevala o opravljeni normalki naj ne bo dovoljeno opravljati duhovniške službe; pouk verouka na kmetih naj bo brezplačen; cerkovniki naj se usposablajo za učitelje) in zahteval tudi tu ustanovitev tako imenovanega pripravljalnega razreda s poukom v materinščini. S svojimi poročili je Torres vnesel strah med deželno gosposko, duhovščino in učiteljstvo: deželni glavar (Jožef M. Auersperg) je bil grajan, škof Karel Janez Herberstein pa je dobil od cesarice opomin. Kranjsko deželno glavarstvo se je skušalo opravičevati, a Torres je poslal na Dunaj dodatno poročilo in v njem znova našteval glavne ovire za šolstvo na Kranjskem: dežela ni nemška, je revna, reformam neprijazna, meji na Istro in Goriško – kjer se sploh ne govori nemško. Odločno je zastopal uvedbo enotnega jezika (tudi

rimsko država ga je imela – latinščina), s čimer je razodeval glavni smoter vseh reform: germanizacijo nenemških dežel. Po uspešno opravljenem delu v Ljubljani je Torres predlagal ustanovitev glavnih šol tudi zunaj Ljubljane (Idrija, Kamnik, Kranj, Radovljica, Škofja Loka) in grofa Janeza Nepomuka Edlinga za referenta ljubljanske šolske komisije.« (Primorski slovenski biografski leksikon, 16. snopič, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1990, str. 44)

Tipičen slovenski odnos kaže v luči teh poročil Blaž Kumerdej (1738, Zagorice pri Bledu – 1805, Ljubljana), čeprav je 7. 3. 1772 odposlal cesarici Mariji Tereziji svoj načrt za organizacijo osnovne šole na Kranjskem, pa v šoli, ki ji je načeloval, ni znal narediti reda – ljubljanska normalka, kateri je načeloval Kumerdej, je bila vse do prihoda Močnika v Ljubljano (1851) trdnjava nemštva. Kljub vsemu zasluži Kumerdejev načrt, ki prav letos slavi že 230. obletnico vročitve (1772–2002) dunajskemu dvoru, tudi našo pozornost, saj je ta načrt ena najvažnejših listin za zgodovino slovenske osnovne šole. Poglejmo Kumerdejevo utemeljevanje zahtevka po rabi slovenščine v šoli.

»Presvitla, vsemogočna rimska cesarica itd.

Neizrekljivo materinsko milost, ki jo Vaše Veličanstvo v tako velikem izobilju posveča vsem svojim državam, občuti v polnem obsegu tudi dežela Kranjska in bi torej mogla biti nadvse srečna, če

bi vedela, kako to milost obrniti sebi v prid. Toda, čeprav ima ta dedna vojvodina Vašega Cesarskega Kraljevega Apostolskega Veličanstva dobro lego, ki je za trgovanje zelo primerna, in čeprav so ljudje delovni ter jih je Bog obdaril z dobrimi lastnostmi uma in srca, vendar živijo kljub temu, zlasti oni na deželi, v največji revščini, tako da komaj zmorejo plačevati deželne in druge dajatve. V vojaški službi se da z njimi malo doseči, ker v skladu s svojim neprečiščenim naravnim nagonom sodijo, da je ta stan največje zlo. Po najvišjih odlokih se ne ravnaajo, ker jim ostajajo večinoma neznan in končno so že po naravi izločeni od vsakega koristnega občejanja s sosednjimi ljudstvi, ker govorijo jezik, ki je samo njihov.

Med razlogi vsega tega ni najmanjši pri podeželskem ljudstvu tako zelo razširjeno neznanje branja in pisanja: v tem je tako neizkušeno, da zna razen redkih študentov, duhovščine, nekaterih meščanov v mestih in v grajskih pisarnah, v vsej vojvodini komaj sto oseb brati in pisati. Kako naj se potem takem premagujejo življenjske težave in obogatijo svoj razum s spoznavanjem dobrega poljedelstva ter bolj olikanega in boljšega načina življenja? Če bi znali brati in pisati, bi bilo prav lahko jim dopovedati voljo deželnega kneza, ako bi jo natisnili v deželnem jeziku ter jo preprostu človeku razglasili, kakor to delajo v drugih deželah. S pomočjo knjig bi jih mogli seznaniti tako z verskimi, kakor tudi z gospodarskimi nauki, da bi laže pridobivali in proizvode izmenjavali ter državi davke plačevali. Če bi brali, bi jih bilo laže seznaniti z državljanskimi dolžnostmi, da bi ne bili kot vojaki tako neuporabni, in končno bi jih mogli pripraviti do tega, da bi se učili nemščino in razen narečja hrvatskega, dalmatinskega, češkega in poljskega jezika, ki se od njihovo-

vega jezika malo razlikujejo, s čimer bi se jim poti za pridobivanje in prodajanje izredno ugladile.« (Vlado Schmidt: Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem (knjiga v treh delih), I. del, Delavska enotnost, Ljubljana 1988, str. 168–169)

Čeprav je problem jezika boleč za posamezne narode, je problem poučevanja matematike splošen. Odpor do matematike je splošen in se ne pojavlja samo v deželi Kranjski. Bojda je že bizantinski cesar Justinijan pod grožnjo smrtne kazni prepovedal vprašati čarovnika ali matematika za nasvet. Tako mišljenje velja bolj ali manj za vsako oblast, saj se da z neukimi lažje manipulirati. Zato je edino zdravilo za zadržanje oblasti v ozki plasti izbrancev, prepustiti večino ljudi v nevednosti. Le s šolo je mogoče množično prosvetliti narod. V dobrobit in slavo nevednosti priča zapis, ki pove vse o odnosu vladajočega sloja do večine plebejskega prebivalstva iz časa uveljavljanja Splošne šolske naredbe, ko je Torres za fevdalno gosposko na Kranjskem zapisal, da nočejo o dajatvah za šolo ničesar slišati, »ker neumnost podložnikov, ki ne znajo računati, tudi prispeva k povišanju urbarskih dohodkov« (Schmidt, I. del, str. 190). Podobna hvalnica nevednosti so še druga dejanja zdajšnjih in ne samo prejšnjih časov. Navedimo samo enega izmed časopisnih naslovov: »Finančna varnost varčevalcev – Naivnost varčevalcev zaželeno vrlina« (Dnevnik 20. 7. 2002).

»Med šolske knjige, ki bi smele biti prevedene, je spadala še računica. Očitno pa je, da so oficialni predstavniki šolske reforme skrbeli predvsem za tiste prevode, ki so razen vloge jezikovnega učbenika mogli opravljati še moralno-vzgojne naloge. Med te pa računica ni spadala. To je privedlo do tega, da je izšla le Pohlinova neoficialna prireditev »Bukuvce

za rajtengo« iz leta 1781, prva slovenska računica. Da so jo uporabljali v šolah, dokazujejo poizvedbe v lavantinski škofiji leta 1807; ni pa dvoma, da je Pohlin – spričo naraščajoče potrebe po znanju tega učnega predmeta – ustregel z njo tako šolam, kot tudi samoukom. Kljub temu pa ga je Kumerdej – pač spričo jezikovnih nesoglasij s Pohlinom – prijavil deželnemu glavarstvu, češ da »neki pater Marcus« na svojo roko izdaja šolske knjige, kakor to dokazuje njegova računica, in zahteval, naj mu glavarstvo to prepove, dokler bi jih on (Kumerdej) ne pregledal in priporočil. Vendar mu je glavarstvo pritožbo zavrnilo z utemeljitvijo, da tako vsako knjigo pregleda cenzura in mu naročilo, naj pazi, da bodo uporabljali v šolah samo potrjene knjige.

Kumerdej naj bi po naročilu dvorne pisarne prevedel še Splošno šolsko naredbo, da bi s tem zamisel osnovne šole ljudstvu bolj približal. Tri leta nato, ko Kumerdej kljub ponovnim spodbudam tega prevođa ni naredil, je glavarstvo sporočilo dvorni pisarni, da bo to delo prevzel Edling. (Dva doslej znana izvoda hranita Slovenski šolski muzej in Državni arhiv Slovenije). Neprevedena pa je ostala nemška slovnica, ki naj bi jo na Torresov predlog prevedli za šolske potrebe v Gorici in na Kranjskem, čeprav je dvorna pisarna to zamisel potrdila in je pozneje tudi Linhart izjavil, da bi bil pripravljen prevzeti tako delo. To je tembolj škoda, ker bi – če bi izšla nemška slovnica z razlagami v slovenščini – dobili povsem legalno slovenski tekst tudi v višje razrede normalke.« (Schmidt, I. del, str. 240–241)

Tako pa so nam pred uveljavitvijo Splošne šolske naredbe ostale le za birokrate prezgodaj izdane Pohlinove knjige. Pohlin je poleg Bukuvc Slovencem dal tudi svojo knjižico za branje – Abecedika

(Ljubljana 1765) in v nemščini pisano slovnico – Kraynska grammatika (Laybach 1768). Pripomnimo naj, da je Marko Pohlin (1735, Ljubljana – 1801, Mariabrunn pri Dunaju) v uvodu k svoji Kraynski grammatiki takrat edini mislil tudi na uvajanje slovenščine v gimnazije in tudi priredil nekaj tekstov z namenom, da dokaže, da je slovenščina sposobna za uporabo v višjih šolah (glej Schmidt, I. del, str. 140). V tem smislu lahko Pohlina, na matematičnem področju in področju uvajanja slovenščine v kranjske šole, označimo za Močnikovega predhodnika. Prosvetljenska zagretost je višek dosegla okoli leta 1790 in nato začela bledeti. Šolo so začeli obtoževati tudi kot prenašalko francoskih prekucuških idej. Vedno bolj je stopal v ospredje model, po katerem naj bi bila šola (zlasti osnovna) le vzgojni zavod, ki naj bi preprečeval idejni napredek, varoval status quo ter vzgajal vdane podložnike. To pa je bila druga stran medalje, ki je imela na prvi strani napisane prosvetljenske ideje, proklamirane s Splošno šolsko naredbo, ki je šolo razglašala za izobraževalno ustanovo, ki bo pospeševala kulturni in gospodarski napredek slehernega naroda (Kumerdejeva poslanica cesarskemu dvoru) in bo orožje proti zaostalosti.

Za šolo, ki bo vzgajala pokorne državljane in zaprla pot prekucuškim idejam, pa je moralo najprej zamreti dotedanje šolstvo. Država in predvsem njeni lokalni forumi oblasti, ki jim šola že od nekdaj ni bila pri srcu, so za vzpodbujanje postorili bore malo. Lokalnim forumom so bili trn v peti zlasti prispevki za učitelje. »Vsi pa so ravnali v duhu stare državniške modrosti, ki v takih primerih ni rada posegala po očitnih ukrepih, da bi se izognila javnemu zgledovanju, pač pa so puščali osnovno šolo, naj v miru zaspi sama od sebe, dokler je ne bo mogoče prenoviti. Posledica te politike pasivnega

čakanja je bilo nazadovanje šol. Obdobje drobnjarskih ukrepov, ki so to začasnost in zasilno stanje podaljševali iz leta v leto, je leta 1805 zaključila Politična šolska ustava, drugi avstrijski osnovnošolski zakon, in ta je izročila osnovno šolo v cerkveno varstvo.« (Schmidt, I. del, str.262)

Kritika prosvetljenske osnovne šole in pedagogike, ki sta bili obdolženi, da sta ljudstvo spridili z demokratičnimi idejami, je privedla do sprejetja drugega avstrijskega šolskega zakona – Politične šolske ustave, ki je s popravki in dopolnitvami veljal od leta 1805 pa do uvedbe osemletne šolske obveznosti 1869. »Ta zakon je imel v šolstvu tako nalogo kot sveta zaveza v mednarodni politiki. Prav dobro je njegovo družbeno vlogo označil poznejši šolski nadzornik lavantinske škofije Fr. Krobat: "Prišlo je leto 1805, ko se je šolstvo zavzelo za veliko misel vplivati z religijo na blaginjo državljanov in vse države. Spremenjene politične razmere v državah, vse bolj razširjeni val zgrešenih pojmovanj, brezverstva in iz njega izvirajoče nemoralnosti, vse to je terjalo zajezitev, da bi se zlo ne širilo še naprej in prizadelo človeški družbi še več škode. Tako je nastala »Politična šolska ustava«. Njena vodilna pedagoška misel je bila, da je pravi vzgojitelj, vzgojitelj po naravi svojega poklica, vzgojitelj par excellence duhovnik; učiteljeva naloga pa je, da vtepe učencem v glavo tisto učno snov, ki zahteva oblikovanje privajenosti, jih navadi brati, pisati in računati. Ker so pedagogi te usmerjenosti še naglašali, da je glavna naloga osnovne šole njena vzgojna naloga, torej ta, ki jo je tu opravljal duhovnik, učiteljeva naloga pa postranska, je bila s tem učiteljeva (cerkvenikova) izvensholska podrejenost duhovščini še dopolnjena z manjvrednostjo njegovega dela v šoli v odnosu do duhovnikovega šolskega dela ...»

Cerkveno nadzorstvo naj bi jamčilo, da bo osnovna šola res vzgojni zavod, zavod za vzgojo podložnikov, ki mu bo – kot je to izrazil predsednik revizijske komisije – "glavna naloga učenje verskih resnic in plodnih moralnih načel na pamet". Kar se tiče izobraževalnega dela v šoli, naj bi po izjavi iz istega vira in v duhu četrtega poglavja šolskega zakona oblikovali z njim učencem le take pojme, "ki jih ne bodo motili pri njihovem delu in jim zbuja nezadovoljstvo z njihovim stanom, pač pa omejevali ves njihov sistem mišljenja na izpolnjevanje njihovih moralnih dolžnosti ...". Šola naj bo torej orožje proti idejnemu napredku – to je bil končni smisel vzajemnega varovanja prestola in oltarja na področju šolstva. Delo osnovne šole s tem glavnim smotrom je duhovščina vestno usmerjala, in dokler je bil ta zakon priznan, ni bilo tu kakih resnejših nesoglasij med cerkvijo in državo.« (Schmidt, II. del, str. 7 in 8)

Novi osnovnošolski načrt je bil potrjen 21. 1. 1804 in dokončan v letu 1805. V času po sprejetju Politične šolske ustave je postala duhovščina tudi po pedagoški plati najbolj izobražen stan na Slovenskem in se učitelji v tem smislu še zdaleč niso mogli primerjati s šolanimi bogoslovci. Tudi novi zakon ni zadovoljivo uredil financiranja šolstva in to je postal močan zaviralni moment pri razvoju osnovnega šolstva. Zakon se je pred finančnimi težavami zavaroval z določbo, da naj oblasti predlagajo ustanovitev novih trivialk (nižjih osnovnih šol) samo tam, kjer se je izkazala potreba (in želja) in je bila občina pripravljena kriti stroške, tako da novoustanovljena šola ne bi obremenjevala državnega šolskega sklada. »Toda zaradi tega se ni nihče razburjal in lavantinski ordinariat je hladnokrvno ugotovil, da bo pri sedanjem razvojnem tempu osnovne šole šele čez 35 let dobilo pouk 22000 otrok v njegovi škofiji, da pa se nikamor

ne mudi, ker – kot je cinično dodal – modrost vlade “želi pač toliko šol, kolikor to drugim smotrom preveč ne nasprotuje”. Niso bile samo vojne razmere krive in pa varčevanje, da je osnovna šola životarila. Prav tako šolo je avstrijska vlada potrebovala, boljša in bolj razširjena pa bi že bila nevarna njenim družbenim smotrom.» (Schmidt, II. del, str. 12)

Napredek šolstva je v tistem času (od 1803 do 1810) onemogočala še nezadostna izobraženost učiteljev in državni pišmeuharski odnos. O tem Schmidt poroča: »Ker je obisk učiteljskih tečajev zaostajal za potrebami po učiteljskem naraščanju, preveč izobraženi učitelj pa v smislu Rottenhanovih smernic in šolskega zakona tako ni bil zaželen, je bila zahtevnost pri ocenjevanju tečajnikov sila nizka. Šolski nadzornik lavantinske škofije Lauchmann je leta 1808 ugotavljal, da vodstvo celjske glavne šole mnoge tečajnike, ki se ne morejo vzdrževati, še pred koncem tečajev pošilja na šole, da so le pismeni, ter jim izdaja usposobljenostna spričevala z naročilom, naj se še v službi izpopolnjujejo. Na mariborski glavni šoli pa se je do leta 1810 ponovno dogajalo, da so kandidatu namesto ocene iz pedagogike kar napisali karakteristiko, da “si je učni postopek pri pouku marljivo in pazljivo ogledal in ga poslušal in zbuja najboljše upanje, da se bo pod vodstvom spretnega učitelja dobro razvil”, ter ga priporočili, da ima “zelo dobre pogoje za učitelja”. Ravnatelj se pač ni zdelo vredno, da bi se ukvarjal z dvema ali tremi tečajniki, kolikor se jih je nabralo nekatera leta in jih je raje poslal v razred hospitirat.» (Schmidt, II. del, str. 19) Tako so se takrat ravnatelj glasni šol otreli svojih dolžnosti (za opravljanje teh so bili sicer plačani, a so bili za izvrševanje ali preleni ali nesposobni) kar z nekakšno »opisno oceno« kandidatov.

Nove vzpodbude v šolstvu je prinesla šele francoska zasedba in ustanovitev Ilirskih provinc (1809–1813). Ta čas je prinesel priznanje slovenščine kot učnega jezika v osnovnih šolah in takratnih gimnazijah. Slovenščina je postala temelj izobraževanja. Da bi zadostil novi vlogi slovenščine v šoli, je Valentin Vodnik (1758, Šiška pri Ljubljani – 1819, Ljubljana) napisal Abecednik »Abeceda za prve šole« (Ljubljana, 1811) in »Pismenost ali gramatika za prve šole« (Ljubljana, 1811). Vodnik je napisal tudi slovensko računico, ki pa žal ni utegnila iziti v kratkem veku Ilirskih provinc.

»S prvo slovensko osnovnošolsko slovnico je Vodnik nastopil proti utrjenemu predsodku, ki ga je bilo treba pri nas pobijati tudi še pozneje, da se namreč materinščine ni treba učiti, ker jo učenci tako že znajo od doma. V časih, ko je učenje jezika pomenilo učenje tujega jezika, je bilo to pedagoško spoznanje nadvse pomembno. Dotlej so osnovnošolski učenci zvedeli o slovenščini le toliko, kolikor jim je vedel učitelj povedati pri pouku slovenskega branja in pisanja o osnovnih pojmih pravopisa in o ločilih ter kvečjemu še pri spisju, ki pa je rabilo praktičnim, nejezikovnim smotrom. Temu se je zdaj pridružilo še jedro jezikovnega pouka – urejen kurz slovnice.« (Schmidt, II. del, str. 70)

Francozi so za slovensko ozemlje Ilirskih provinc določili osem gimnazij: Ljubljana, Kranj, Novo mesto, Postojna, Idrija, Trst, Gorica in Koper. Liceji naj bi bili v Ljubljani, Trstu, Gorici in Kopru, ljubljanski licej pa naj bi bil organiziran kot centralna šola – prva slovenska univerza. Z ustanovitvijo univerze v Ljubljani so hoteli Francozi preprečiti, da bi naraščaj za akademske poklice odhajal študirat v Avstrijo.

Na področju šolstva je bil prvi ukrep avstrijske oblasti po odhodu Francozov ta, da so šolstvo (zlasti osnovno šolo) vrnilo v stanje, kakršno je bilo pred francosko zasedbo. Materialno stanje šol in učiteljstva se je le poslabšalo, kljub temu pa se je venomer dvigal nivo zahtev za opravljanje učiteljskega poklica. Poleg strokovnosti je postala za opravljanje tega poklica ter predvsem za možnost vključitve v učiteljske tečaje pomembna »moralno-politična primernost« učiteljskih kandidatov. Pot do učiteljskega pa tudi profesorskega mesta v šoli pa je še oteževalo enoletno neplačano pripravništvo. Kljub vsemu je izobraževanje učiteljev napredovalo predvsem v treh smereh: povečale so se zahteve glede nivoja izobrazbe za možnost prijave na učiteljski tečaj, podaljšal se je čas pedagoškega šolanja (enoletni tečaji) in zmanjševale so se razlike med izobrazbo učiteljev vaških in mestnih šol, kar je bil važen pogoj za nastajanje enotne osnovne šole. Enotno osnovno šolo pa je prinesel šele čas po letu 1848.

V času pred pomladjo narodov si je računstvo že pridobilo svoje mesto v predmetniku vseh vrst osnovnih šol, čeprav je bilo po ugotovitvah šolskih nadzornikov zelo zanemarjeno, ker je že učiteljem delalo preglavice. »Omejevali so se – kolikor so računstvo sploh poučevali – skoraj izključno na ustno računanje, pri tem pa so učenci s seštevanjem in odštevanjem večinoma preračunavali in se učili na pamet vrednosti raznih vrst novcev in mer.« (Schmidt, II. del, str. 188)

Za pouk osnovnošolskega računstva je Fran Metelko (1789, Škocjan – 1860, Ljubljana) priredil knjigo »Številstvo za slovenske šole« (Ljubljana, 1830), ki je bilo pisano v metelčici in v šole skorajda ni zašlo. Nekaj osnov računstva podaja tudi Anton Martin

Slomšek (1800, Slom pri Ponikvi – 1862, Maribor) v knjigi »Blashe ino Neshiza v nedelski sholi« (v Zeli, 1842), kjer pravi, da je računanje z ulomki le za prebrisane glave. »Znatno bolj sta se uveljavila v šolah oba Potočnikova prevoda Močnikovih računnic »Napeljevanje iz glave poštovati za prvi klas ljudskih šol« (Trst, 1846) in »Napeljevanje v računstvo za drugi in tretji klas farnih in glavnih šol« (Dunaj, 1847). Oba prevoda sta važna, ker prvokrat prinašata v osnovno šolo slovenski tekst, ki ni bil namenjen verski vzgoji ali za bolj ali manj mehanično zapomnjevanje, pač pa naj bi ob kolikaj ustrezni učiteljevi razlagi navajal učence na razmišljanje ter jih s tem formalno izobraževal. Z njima je slovenska osnovna šola tehtno napredovala na poti do izobraževalne ustanove. »Napeljevanje v računstvo za drugi in tretji klas farnih in glavnih šol« je tudi prva oficialna slovenska učna knjiga za tretji razred osnovnih šol. Važna pridobitev je bila to zlasti za šole v mariborskem in celjskem okrožju, ki jim je bil namenjen Cafov prevod te računice v gajici za drugi in tretji razred. V prvem razredu so si najbrž pomagali kar s slovenskim ustnim štetjem.« (Schmidt, II. del, str. 224). S temi knjigami se je slovenski javnosti v slovenščini prvič predstavil dr. Franc Močnik, najvažnejši pisec matematičnih učbenikov v habsburški monarhiji v drugi polovici devetnajstega stoletja.

Ko ocenjujemo Močnikovo delo, moramo med seboj ločiti dva vidika – pionirsko delo pri razvoju pouka matematike, s katerim je vplival na pouk matematike v vsej monarhiji, ter njegov prispevek k razvoju slovenske osnovne šole.

Čeprav je Močnik svoje matematične učbenike pisal v nemščini, so bila ta dela z majhno zamudo

prevedena v slovenščino, tako da je bila zamuda prav pri osnovni šoli skoraj neopazna. Drugače je bilo z učbeniki za nižje realke, gimnazije ter meščanske šole. Za omenjene šole so smeli Močnikovi učbeniki iziti v slovenščini šele leta 1882, ko je bila dovoljena uporaba slovenščine v nižjih srednjih šolah. Poslovenjenje višjih razredov gimnazij pa je bilo dovoljeno šele leta 1910. Prva državna slovenska gimnazija je bila ustanovljena leta 1913 v Gorici. Takrat je v Ljubljani že delovala »privatna« škofijska gimnazija (Zavodi sv. Stanislava, Šentvid nad Ljubljano, ustanovljena 1905. leta). Močnikovi učbeniki za višje razrede gimnazij (Aritmetika 75 %, Geometrija 60 %) so bili v nemščini natisnjeni in v nemških gimnazijah večinsko uporabljeni v času, ko so bili dovoljeni oddelki višje gimnazije v slovenskem jeziku (Pomnik dr. Francu Močniku, Občina Cerčno, Cerčno 1997, str.15). Toda na prevode teh učbenikov ni takrat nihče več pomislil, saj je imel mariborski gimnazijski profesor matematike Blaž Matek v predalu že rokopise svojih učbenikov za višje razrede gimnazij.

Proti koncu 19. stoletja so bile praktično vse gimnazije na Kranjskem (razen kočevske) utrakviistične, tj. dvojezične. Taki sta tudi bili gimnaziji v Mariboru in Celju, na gimnazijah v Gradcu in na Ptujju pa je bila slovenščina le učni jezik, obvezen za vse slovenske dijake. Na koroških gimnazijah je bil pouk slovenščine obvezen le za tiste dijake, ki so se prijavili k takemu pouku, podobno je bilo tudi na goriški gimnaziji. Za ilustracijo povejmo samo še to, da je bil še leta 1895 odpor proti slovenizaciji pouka v gimnazijah tako silovit, da je zaradi vprašanja slovenskih paralelk na celjski gimnaziji tega leta padla Windischgretzova dunajska vlada.

Uvajanju slovenščine in matematike v šole v vsej drugi polovici 19. stoletja lahko sledimo kar s pomočjo Močnikovega življenjepisa.

Franc Močnik se je rodil 1. oktobra 1814 v Cerknem kot sin kmeta in gostilničarja Andreja Močnika in Marjane (roj. Sedej). Ljudsko šolo je obiskoval v Idriji, gimnazijo in licej pa v Ljubljani. Izobraževanje je nadaljeval na goriškem bogoslovju (1832–1836). Po končanem bogoslovju je bil za duhovniško posvetitev še premlad (zahtevana starost je bila 24 let). Postal je učitelj na goriški normalki. V takratnem šolskem sistemu so bile normalke zgledne šole in vadnice za učiteljske kandidate. Po svoji funkciji so bile »norma« – zgled, kako naj bi se poučevalo v ljudskih šolah. Na normalki je Močnik učil deset let (1836–1846). Ob poučevanju je polagal izpite na univerzi v Gradcu, kjer je 14. aprila 1840 promoviral za doktorja modroslovja. Leta 1846 je nastopil akademsko kariero, najprej kot učitelj elementarne matematike in trgovinskega računstva na akademiji v Lvovu in nato še kot univerzitetni učitelj matematike v Olomoucu. Leta 1851 je nastopil službo šolskega svetnika v Ljubljani, nadaljeval svetniško kariero v Gradcu (1860–1871) in se tam tudi upokojil.

Obdobje poučevanja matematike na Slovenskem – od leta 1840 pa tja do konca prve svetovne vojne – lahko imenujemo kar Močnikova doba pouka matematike, saj so v tem času na naši ljudskošolski sceni prevladovale njegove računice ali pa priredbe le-teh. Tej sledi obdobje Močnikovih dedičev (1918–1946) pri pouku matematike na razredni stopnji osnovne šole, ki zavzema v glavnem čas med obema vojnoma. Močnikova doba je sicer dosegla svoj vrhunec ob uvedbi osemletne šolske obveznosti (1869).

Močnik je pisal tudi matematične učbenike za takratne srednje šole, ki so se pričele ustanjavljati skladno s preoblikovanjem avstrijskega srednjega šolstva v letih 1849–1852. Pisal je matematične učbenike za »nižje« srednje šole (današnja predmetna stopnja osnovne šole) – to so bile takratne meščanske šole, nižje realke in nižje gimnazije, za »višje« razrede gimnazij (realk) in po letu 1878 še posebne učbenike za takratna učiteljišča.

Močnika kot šolnika in matematika označuje izredno obsežen opus, ki ga sestavljajo razprave, učbeniki, metodična navodila in učni načrti. Njegova dela so napisana v nemškem jeziku, v nekatere geometrijske, sicer v nemščini napisane učbenike pa so vstavljeni odstavki v slovenskem, pa tudi češkem, poljskem in ukrajinskem jeziku. S temi vstavki je Močnik zaznamoval porajanje geometrijske strokovne terminologije pri svojem in tudi pri vseh ostalih narodih, med katerimi je služboval. Njegova dela so bila skoraj istočasno z izidom izvornika že prevedena v jezike dežel habsburške monarhije. Močnikov knjižni opus obsega preko 145 naslovov. Od teh knjig je bilo 29 prevedenih v slovenski jezik, prav toliko v hrvaški jezik, 32 jih je bilo izdanih v srbsčini, štiri dela so bila prevedena za potrebe v Bosni in Hercegovini, devet je prevedenih v albanščino, prav tako devet v bolgarščino, 38 del je v češčini, 46 v italijanščini, 38 v madžarščini, 4 v novogrškem jeziku, 39 v poljščini, 21 v romunščini, dve v slovaškem jeziku in 40 v ukrajinskem jeziku, skupaj torej več kot 485 naslovov del. To število realno pokaže razširjenost Močnikovega vpliva v takratni Evropi.

Leta 1836 je pričel Močnik učiteljevati na goriški normalki. Z vstopom v učiteljske vrste je kaj kmalu

začutil, da je našel svoj poklic, ki mu bo zvest vse življenje. V ohranjenem pismu iz leta 1837 je svojo odločitev za učiteljski stan pojasnil z besedami: »... ne toliko za pridobitev raznih spretnosti in znanj kot za utrditev značaja mladih ljudi, ki naj postanejo nosilci blaginje bodočega srednjega razreda.« (Milan Hladnik: Franc Močnik matematik in pedagog. Idrijski razgledi 1992, XXXVII, št. 1–2)

Močnikovi odločitvi, da postane šolnik, je botrovala brezmejna prosvetljska vera, da je mogoče s pomočjo šole vzgojiti in izobraziti ljudstvo do te mere, da bo mladina postala nosilec blaginje naroda. To poslanstvo pa bi takratna šola lahko dosegla le s preobrazbo pouka matematike (računstva). Nove družbene razmere so že takrat terjale preoblikovanje vsebin pouka in ne samo modernizacije metod in pristopov. V zraku je bila sprememba družbenega reda. Stara fevdalna ureditev se je nepreklicno poslavljalja, Močnik pa je že v svojih zgodnjih delih pričel uvajati tiste (matematične) vsebine, ki so osnova za vrednotenje umnega gospodarjenja z lastno posestjo. To pa je povsem nekaj drugega, kot gospodarjenje in razmišljanje kolonov in tlačanov (kmetov brez zemlje).

»Ker je sam poučeval na nižjih šolah, se je kmalu prepričal, da je predvsem mehansko poučevanje računstva pomanjkljivo, zato je začel iskati uspešnejšo metodo. Sad lastnih izkušenj pri pouku elementarnega računstva je bila njegova prva metodična knjižica »Lehre von den vier Rechnungsarten, aus deren begriffe und dem Wesen unseres Zahlensystems entwickelt« (Ljubljana, 1840). Namenil jo je učiteljem in učencem kot priročnik pri računskem pouku. V njej je obdelal neimenovana in imenovana števila ter štiri osnovne računске načine z ne-

imenovanimi, enoimenskimi in mnogoimenskimi števili. V uvodu zavrača tedaj splošno razširjeni način pouka, ki je obremenjeval učenčev spomin z raznimi občnimi pravili in obrazci, ter zahteva, da si mladina temelje računstva prilasti s samostojnim razmišljanjem in z lastnim sodelovanjem; spomin naj dobi trdno oporo v razumu; tako pridobljeno znanje se mora utrditi s ponavljanjem in vajami. Pri računstvu dosežena formalna izobrazba bo usposobila učenca za samostojno delo tudi pri vsakem drugem predmetu in mu budila smisel za resnico in pravico.

Nadaljevanje tega navodila v metodičnem in praktičnem pogledu je bila njegova »Anleitung zur gesamten Rechenkunst« (Ljubljana, 1843), priročnik za tiste, ki si hočejo pridobiti spretnost v praktičnem računstvu. Prvi del obsega računanje z neimenovanimi in imenovanimi števili, razmerja in sorazmerja ter enostavno in sestavljeno regetrijo, drugi pa procentni in obrestni, povprečni in terminski, družbeni in zmesni račun, poglavja o dobičku in zgubi, denarnih vrednotah, državnih papirjih, menicah in kalkulaciji. Posebno skrbnost je avtor pokazal pri izbiri in sestavljanju primerov. Zdravo gledanje na značaj take matematične literature je nakazal v uvodu, češ da je treba pri pouku, zlasti pri pravem ljudskem pouku, prav posebno paziti na splošno koristnost in porabnost. Začetnika lahko najprimerneje spodbudimo in vadimo s tem, da mu damo praktične naloge, take, kakršne prinaša stvarno življenje ...

Leta 1844 pa je Močnik dvorni študijski komisiji predložil načrt o spremembi dotedanjih računic, in ta mu ga je tudi odobrila. Po tem načrtu je v letih od 1846 do 1858 sestavil učne knjige za računstvo

in geometrijo za ljudske, mestne, župnijske, glavne, ponavljalne in nadaljevalne šole ter za šole na kmetih. Glede na nove časovne zahteve jih je kasneje prilagajal spremembam avstrijskih denarnih vrednot, metrskih mer in uteži ter upošteval napredek v metodičnem pogledu. V letih od 1870 do 1873 so s spremenjenim učnim načrtom nastale njegove predelane petdelne, v letih od 1891 do 1892 pa tridelne računice za ljudske šole. Tako petdelne kakor tridelne sta po letu 1901 predelovala Kraus in Habernal. Doživele so še mnogo izdaj in so bile v rabi še po letu 1919 v avstrijski republiki. Večina teh je izšla zadnjikrat leta 1926, nekatere pa celo leta 1931.« (Jože Povšič: Bibliografija Franca Močnika, SAZU, Ljubljana 1966, str. 6–7)

Ko je Močnik seznanil učitelje s svojimi pogledi na pouk računstva, je proti koncu svojega »goriškega obdobja (1836 do 1846)« napisal še matematične učbenike za vse tri stopnje takratnih ljudskih šol. Ljudska šola je imela v času Politične šolske ustave (od 1805 do 1860) štiri razrede, ki so jih učenci obiskovali šest let (šolska obveznost od šestega do dvanajstega leta starosti):

Prvi razred ljudskih šol je imel nižji in višji oddelek. Vsak oddelek so učenci obiskovali eno šolsko leto. Za ta razred je izšla po Močnikovem učnem načrtu napisana računica *Anleitung zum Kopfrechnen für die erste classe der Volksschulen* (Wien, 1846), katere prevod je izšel še isto leto v Trstu tudi v slovenščini (Napeljevanje iz glave poštovati za prvi klas ljudskih šol) ter naslednje leto še na Dunaju.

Drugi in tretji razred ljudske šole so učenci obiskovali tretje in četrto šolsko leto. Njim je bila namenjena knjiga *Anleitung zum Rechnen für die*

zweyte und dritte classe der Pfarr und Hauptschulen (Wien, 1846), ki je bila tudi kmalu prevedena (Napeljevanje v računstvo za drugi in tretji klas farnih in glavnih šol v cesarsko-kraljevih državah – Dunaj, 1847).

Četrty razred ljudskih šol je imel zopet nižji in višji oddelek in so učenci pouk v četrtem razredu obiskovali dve šolski leti. Za četrty razred je že izšel učbenik s pomenljivim naslovom Lehrbuch des gesammten Rechnens für die virte Classe der Hauptschulen (Wien, 1846). Ta učbenik je dopolnjeval še učbenik geometrije – Lehrbuch der Geometrie – Zum Gebrauche der Hauptschulen (Wien, 1846). Ker je bil četrty razred v glavnem pripravnica za nadaljevanje šolanja, je pouk potekal v nemščini, pa tudi pouk v manjših šolah po vaseh in trgih ni nikoli dosegel nivoja, ki ga je zahtevala snov v učbenikih za četrty razred. Višja stopnja četrtega razreda je v času reforme avstrijskega srednjega šolstva (od 1849 do 1852) polagoma prehajala v dveletno nižjo realko ali pa v razne vrste meščanskih in poklicnih (obrtnih) šol. Pouk v nižjih srednjih šolah je zahteval nove učbenike in je potekal v nemščini. Uporaba slovenščine je bila v nižjih srednjih šolah dovoljena šele po letu 1882. (Povzeto po: Povšič, n. d.)

V letih od 1846 do 1850 je Močnik služboval kot univerzitetni učitelj matematike v Lvovu in Olomoucu in se ni vključeval v politično vrenje leta 1848. Marčna revolucija 1848. je prinesla številne zahteve v političnem in družbenem življenju. Za Slovence je bil pomemben program Zedinjene Slovenije in težnje po vpeljavi slovenščine v šole in urade. Marčna revolucija je prinesla Avstriji enotno osnovno šolo. Načeloma se je vsaj v osnovni šoli zahtevalo izobraževanje v materinščini in šele nato v državnem

jeziku. Te zahteve je prinesel Osnutek temeljnih načel javnega pouka v Avstriji (maj 1848). Da so prišli jeziki »nenemških plemen« avstrijske krone v tem osnutku do izraza, je zaslužen predvsem član komisije za šolsko reformo P. J. Šafařík. Žal so bila stališča o učnem jeziku v osnutku opredeljena samo za osnovno šolo, učni jezik pri pouku na gimnaziji pa ni bil jasno opredeljen.

Za osnovne in srednje šole je osnutek za glavno mesto vsake kronske dežele predvideval deželni šolski svet, ki bi bil kot oddelek deželne vlade podrejen prosvetnemu ministrstvu. Nova šolska ureditev je prinesla tudi funkcijo deželnih šolskih svetnikov in šolskih nadzornikov. Žal pa smo Slovenci živeli v štirih kronskih deželah in so bili slovenski učenci odvisni od štirih različnih šolskih svetov. Slovenci so takrat sicer zahtevali svojo šolsko pokrajino, toda niso uspeli. Oblasti so morale v vsaki deželi imenovati svoj šolski svet. Pri tem so naletele na velike težave, saj ni bilo dovolj izobraženih in hkrati ubogljivih učiteljev, ki bi se jim zdeli primerni za šolske svetnike. Vsi dovolj izobraženi učitelji so bili člani Slovenskega društva in zato neprimerni. Tako je prosvetni minister šel v Olomouc po Močnika, ki ni bil član nobenega političnega društva in so oblasti menile, da bo z njim najmanj težav.

Močnik je bil po duši šolnik in tudi zaveden Slovenec. Desetletno učiteljevanje v Gorici mu je dalo bogata vedenja o potrebah osnovne in takratne nižje srednje šole. Stanje, ki ga je našel na Kranjskem, ni bilo rožnato, še posebej pa ni bilo v duhu enotne osnovne šole. Kot šolski nadzornik in svetnik za Kranjsko (imenovan 13. 12. 1850, zaprisežen 21. 1. 1851) je za glavne šole kranjske dežele sestavil učni načrt, v katerem je za slovenske otroke v prvem raz-

redu določil osem ur pouka na teden v slovenskem jeziku. Ko so se poučevanju v slovenščini uprli učitelji ljubljanske normalke, jih je Močnik odpravil z besedami: »Dobro gospodje, če vi nočete, moram od vas zahtevati vaše dokumente. Jaz bom že našel učitelje, ki se bodo radi udajali mojim namenom!« (Povšič, str.13) S tem učnim načrtom in vzpodbujanjem izdaj slovenskih in dvojezičnih Abecednikov je bila v kranjska mesta uvedena utrakvistična šola – namesto prejšnje samo nemške glavne šole. V ljubljanskem obdobju (od 1851 do 1860) se je Močnik uveljavil zlasti kot uvajalec slovenskega jezika v kranjske glavne šole. Po njegovih navodilih je učitelj Andrej Praprotnik (1827, Podbrezje – 1895, Ljubljana) sestavil nove slovenske in slovensko-nemške abecednike in berila.

V tem obdobju je Močnik skrbel tudi za izboljšanje slabih gmotnih razmer učiteljstva na Kranjskem. Ker učitelji trivialnih šol ter njihove vdove in otroci niso dobivali pokojnin, je Močnik sprožil in udeležil misel, da se ustanovi društvo za podporo vdov in sirot kranjskih učiteljev. Zanj je sestavil pravila in Kranjska hranilnica je na Močnikovo prošnjo društvu za začetek delovanja podarila osnovno glavnico 6000 goldinarjev, s katero je 1. 11. 1860 pričelo delovati.

Za ljudske šole je Močnik po naročilu ministra za šolstvo napisal dvoja metodik: za prvi in drugi razred Methodik des Kopfrechnens (Wien, 1854), za tretji in četrti razred pa Methodik des Zifferrechnens (Wien, 1854). Metodiki sta bili namenjeni učiteljem in učiteljskim pripravnikom.

Kljub vsemu je slovenščina na Kranjskem le malo napredovala. »Ljubljanski škofijski konzistorij se je

še posebej potrudil, da bi v tej zvezi ne napredovala preveč. Odklonil je Malavašičevo »Slovensko slovnico za prve slovenske šole v mestih in na deželi«, saj je res bila brez strokovne vrednosti, ni pa tudi ničesar ukrenil, da bi šole v njegovi škofiji dobile Vodnikovo »Kranjsko pismenost okrajšano za male šole«, ki so jo na Primorskem že več let uspešno uporabljali v osnovnih šolah, čeprav jo je Thun (šolski minister) ponujal tudi za šolsko rabo na Kranjskem. Odklonil je tudi njegov ukaz, naj bi v osnovne šole na Kranjskem uvedli že prevedeno Močnikovo računico za drugi in tretji razred, čeprav iz strokovnega in didaktičnega vidika ni bilo mogoče ničesar očitati. Prav tako je zavrnil poljubno pisano zgodovino »Popis sveta s kratko povestnico vseh časov in narodov« župnika Petra Hicingerja, ki jo je Bleiweis kot vodja tukajšnjega literarnega društva predlagal Thunu za učno knjigo v nižjih realkah in ponavljalnih šolah; hkrati pa je – s sklicevanjem na sedanje usodne in zmedene čase – zahteval cerkveno kontrolo nad vsemi osnovnošolskimi knjigami.« (Schmidt, III. del, str. 111) Močnik je bil v času te zavrnitve leta 1852 že vodja »urada za šolstvo dežele Kranjske s sedežem v Ljubljani«.

»Slovenščini kot izobraževalnemu sredstvu v osnovnih šolah so bile res postavljene ozke meje za okrnjeno vsebino učiteljskega izobraževanja in z dualizmom osnovne šole, ki je na deželi še vedno bila trivialka, vendar so te meje pomagali zakriviti tisti, ki so se sedaj nanje izgovarjali. Vse drugače bi napredovala slovenščina, če bi bolj izobražen učitelj poučeval v enotni osnovni šoli, torej tudi v trirazredni osnovni šoli na deželi. V tem primeru bi učnih nalog slovenščine ne bilo mogoče omejiti le na naravno-versko vzgojo, na oblikovanje privajenosti in na posredovanje nekaterih, iz znan-

stvenega sistema brez medsebojne povezanosti iztrganih drobcev splošnoizobraževalne snovi. Tu se je sedaj na konkretnem primeru pokazalo, kako strah pred izobrazbo ljudstva zavira napredovanje slovenščine v šoli in škodi s tem slovenskemu narodnemu razvoju.

Pokazalo se je tudi, kako šolski dualizem zavira napredek slovenskega pouka. Zaradi poudarjanja, da ima osnovna šola na deželi povsem drugačne naloge kot osnovna šola v mestu – to razliko so ves čas od Splošne šolske naredbe dalje poudarjali predstavniki fevdalne pedagogike – je bilo sedaj tem lažje omejiti načelno stališče ministrstva o materinščini kot učnem jeziku v osnovnih šolah samo na trivialke, na glavnih šolah pa obdržati v tej vlogi nemški jezik. To je deželni predstojnik Kranjske tudi dovolil z demagoško utemeljitvijo, ki ji je Bleiweis navdušeno nasedel, da morajo absolventi glavne šole nemščino prav tako dobro obvladati kot slovenščino. Glavne šole so si morale pri uresničevanju te jezikovne »enakopravnosti« z nemškim jezikovnim poukom seveda močno prizadevati, da bi v štirih letih naučile svoje učence toliko nemščine, kolikor so znali slovenščine že ob vpisu v prvi razred. Položaj je reševal Močnik, ki je s svojim od ministrstva 18. septembra 1851. leta potrjenim osnutkom učnega načrta za glavne šole na Kranjskem dosegel vsaj toliko, da je bila slovenščina priznana za učni jezik v nižjem in višjem oddelku prvega razreda, ki sta ustrezala stopnji trivialke, v drugem in tretjem razredu pa nemščino. S poukom nemščine je pričel že dva meseca po začetku prvega šolskega leta – dotlej so se učenci učili predvsem slovenskega branja – s petimi urami na teden in ga z osmimi urami na teden nadaljevali v drugem in tretjem razredu. Slovenščina kot učni predmet

je imela osem (v nižjem oddelku prvega razreda) oziroma šest ur na teden (v višjem oddelku), v drugem in tretjem razredu pa štiri ure na teden, vendar so pri tem predmetu že v drugem razredu pričeli s prevajanjem v nemščino. Za slovensko čitanko so vpricho pomanjkanja primernejše knjige uporabljali tržaško »Berilo za drugo klas malih šol na kmetih«. Ker je bilo v vsakem razredu od 18 do 20 ur pouka na teden, je ostalo samo še nekaj učnega časa za računstvo in pisanje (lepomis).« (Schmidt, III. del, str. 111–112)

Čeprav so slovenščino na nekaterih realkah poučevali že od začetka šolskega leta 1849/1850, kjer je bila ponekod slovenščina sicer neobvezna, smo si Slovenci sami omejevali narodnostne pravice, tudi tam, kjer je bil avstrijski šolski minister Thun pripravljen popustiti. »Kot učno knjigo za slovenski jezikovni pouk v nižjih realkah je Thun na začetku šolskega leta 1852-1853 sam od sebe odobril Kleemannovo drugo gimnazijsko čitanko, čez dve leti pa še Bleiweisovo »Slovensko berilo za tretji gimnazijski razred«. Ponujal je tudi, naj bi v Ljubljani prevedli v slovenščino Močnikovo računico za prvi razred nižjih realk, ki je leta 1851 izšla v nemščini (Anleitung zum Rechnen für die erste Klasse der Unterrealschulen von zwei Jahrgängen) pri dunajski založbi šolskih knjig. Te realke so zaradi svojega nastanka iz obeh letnikov četrtega razreda normalno spadale k osnovni šoli in so jo nadzorovali škofijski konzistoriji. Namesto, da bi ljubljanski konzistorij izrabil Thunovo ponudbo za uveljavljanje slovenščine v nižjih realkah, jo je – skladno s svojim odnosom do slovenskih šolskih knjig, ki niso mogle pospeševati verske vzgoje – odklonil z utemeljitvijo, da bi bil tak prevod odveč, ker je poslovnji jezik trgovcev in obrtnikov nemščina in zato

tudi na nobeni nižji realki slovenščina ni učni jezik. Računica ni bila prevedena in tako so uporabljali slovenske knjige samo pri jezikovnem pouku: poleg obeh omenjenih čitank še čitanko za prvi gimnazijski razred, Praprotnikovo »Spisje za slovensko mladino« in Potočnikovo slovnico.« (Schmidt, III. del, str. 101)

Čeprav je bil odlok ministrstva za prosveto (2. 9. 1848) jasen in ni dopuščal nobenega dvoma. »V osnovnih šolah, h katerim spadajo nižje šole vključno s tremi razredi glavnih šol, naj dobivajo sedaj učenci pouk v svoji materinščini.« Četrty razred glavnih šol je prešel v dveletno nižjo realko, ki se je z leti počasi nadgrajevala. Zaradi odnosa deželnih šolskih oblasti do uporabe slovenščine pri matematiki je bilo Močniku dovoljeno le, da je zbral slovenske strokovne matematične izraze. Slovar slovenskih matematičnih izrazov je Močnik vključil v svoj nemški učbenik Lehrbuch der Geometrie für Unter-Realschulen (Wien, 1856) in s tem prvi določil slovensko strokovno geometrijsko izrazoslovje. Danes bi bilo zanimivo pogledati, koliko tega izrazoslovja je v slovenščini ostalo in kaj od tega je izginilo.

Pripomnimo naj, da so bili podobni nemški dostavki v Močnikovi Geometriji natisnjeni tudi v ukrajinskem in poljskem jeziku (službovanje Močnika v Lvovu) ter v češkem jeziku (službovanje v Olomoucu). V češkem jeziku je bil slovar dodan tudi nekaterim Močnikovim Aritmetikam – (natančnejši seznam knjig v: Jože Povšič, Bibliografija Franca Močnika). Podobno kot je Močnik dopolnil svoj v nemščini pisani učbenik s slovenskimi matematičnimi izrazi, je Matej Cigale dopolnil četrto izdajo učbenika Lehrbuch der Physik für Unterreal-

schulen z dodatnim slovenskim fizikalnim izrazoslovjem. S temi prizadevanji so slovenski strokovnjaki skupaj s slavisti začeli raziskovanje slovenskega strokovnega izrazja.

V prvi polovici Močnikovega službovanja v Ljubljani (od 1851 do 1856) je bil ves pouk matematike od prvega razreda ljudske šole pa do zadnjih (višjih) razredov gimnazije že podprt z Močnikovimi učbeniki, ki jih je sam poslej prirejal in posodabljal v skladu s spremenjenimi zahtevami okolja in spremembami v državni zakonodaji.

Zahteve okolja so se glede na uporabo matematike v vsakdanjem življenju po letu 1848 krepko spremenile. Še leta 1821 (Ljubljanski kongres) je cesar Franc lahko »pozdravil« ljubljanske profesorje z znano izjavo: »Držite se starega, kajti to je dobro. Ne potrebujem učenjakov, ampak dobre, poštene meščane. Kdor mi služi, mora učiti, kakor jaz ukazujem; kdor pa tega ne more storiti ali prihaja z novimi idejami, lahko gre ali pa ga bom jaz odstranil.« (Schmidt, II. del., str. 264)

Da so se Močnikove računice tako uveljavile v vsem avstrijskem in tudi širšem prostoru, je zaslužen njegov koncept vsebin računice, ki je sledil potrebam časa in te potrebe celo presegel, tako da bi lahko veljale za ves čas, ko človek svobodno upravlja z lastnino.

Moč Močnikovih računice je bila ravno v tem, da je z njimi poizkusil dvigniti izobrazbeni nivo v vsem kratnem cesarstvu. Čas po zemljiški odvezi (1848) je prinesel kmetu pravico, da je odprodal del svoje prej zaščitene zemlje (varovane kmetije) in si s tem denarjem odkupil dajatve pri gosposki. Pred tem

je moral zemljiškemu gospodu opraviti predpisane rabote, a zemlje ni mogel odtujiti. Ob zemljiški odvezi pa je bila dana možnost odprodaje posesti in mnogo ljudi je takrat prišlo na boben. Zemljiška odveza je bila dvorezen meč in je prizadela tistega, ki menjalnega sredstva (denarja) za vse dobrine ni znal prav obračati (glej – Josip Mal: Zgodovina Slovenskega naroda, II. del, 1993, str. 1059). Močnik je bil tedaj mogoče edini pisec osnovnošolskih in srednješolskih učbenikov, ki je imel desetletno prakso v ljudski šoli in s tem primerno poznavanje metodike in stanja šole. Imel je doktorat iz matematike (takrat so temu rekli filozofija oziroma modroslovje), bil pa je tudi nekaj let visokošolski učitelj trgovskega računstva in univerzitetni učitelj matematike. Poleg tega se je prav zaradi šolništva odpovedal talarju. Njegove računicе so takrat ljudem nudile vso paleto znanj in vizijo razvoja funkcionalne matematične pismenosti. Matematika je bila (za Močnika) tudi osnova za vzgojo bodočega umnega gospodarja in način za preverjanje kriterijev dobrega gospodarjenja. Močnikove računicе so bile močan faktor pri preobrazbi tedanje družbe iz fevdalnih podložnikov v lastnike posesti. Tega poslanstva in moči matematike ter šole se je Močnik krepko zavedal. Skozi ta kontekst nam postane razumljiva njegova izjava: » ... ne toliko za pridobitev raznih spretnosti in znanj kot za utrditev značaja mladih ljudi, ki naj postanejo nosilci blaginje bodočega srednjega razreda.« (Hladnik, 1992)

Prav ta, skozi ekonomijo utemeljen uporabni duh matematike smo v letih po drugi svetovni vojni pa do osamosvojitve Slovenije v naši šoli krepko zamenarili – od tod tudi del naše funkcionalne nepismenosti in nezmožnosti za uporabo matematike.

Umevanje, kako matematika sledi dogajanjem v okolju, najlepše ilustrirajo priredbe Močnikovih petdelnih računic. Razlika med računicami, pisanimi po učnem načrtu iz leta 1870, in računicami, ki so izšle po razglasitvi novega načrta leta 1874, je očitna in še danes poučna. Računicе iz leta 1870 širijo v tretjem razredu obseg števil v okviru celih števil čez vse meje (praktično do milijona). V »po novih učnih crtežih« predelanih računicah pa v tretjem razredu ljudske šole širimo številski obseg do tisoč in se nato napotimo v svet decimalnih števil do tisočine. Bistvena sprememba, ki ji je botrovala uvedba »francoskih mer« in njihovo umeščanje v zavest ljudi. Le s šolanjem lahko dogovorjene mere vtisnemo v zavest in le-te izginejo iz ljudske zavesti takoj, ko jih šola preneha učiti. Zaradi uvajanja »metrskega sistema« smo v takratni šoli pričeli že zelo zgodaj uvajati računanje z decimalnimi števili. Ker pa je tak način zapisa nekega števila presegel tri števke, se je že zelo zgodaj pričelo gojiti tudi pisno računstvo in ta nuja je prinesla, v skladu z monografsko metodo uvajanja števil, tudi »novo avstrijsko metodo« za odštevanje in deljenje. Vse to je omogočilo zgodnejše uvajanje odstotkov in posledično tudi računanje obresti. Ljudje so se na nek način naučili ceniti in vrednotiti kapital.

V takratnih in današnjih ekonomskih razmerah, ko je lahko vsak upravljal s svojo lastnino, je to pomenilo, da bi morali znati presoditi, kaj je umno gospodarjenje. Danes bi to pomenilo, da bi znali presoditi in izračunati, ali je rast kapitala (kot posledica naših svobodnih odločitev) večja ali manjša od rasti inflacije ... Tako se je vzgoja pri pouku matematike odprla v učenčevo življenjsko okolje, naravnana je bila na tržno obnašanje. Gre za vzga-

janje občutka odgovornosti vsakega posameznika do lastnih odločitev ter odgovornosti do sebe in drugih v demokraciji.

Poleg računstva je za začetke našega matematičnega pouka v ljudski šoli pomemben tudi pouk geometrije. Vse do leta 1883 so bile učne ure geometrije na ljudski šoli vključene v ure risanja. Šele po tem letu se je geometrija združila z računstvom. Kljub temu si je geometrijsko oblikoslovje le počasi utiralo pot v novi (združeni) predmet – računstvo z osnovami geometrije.

Tudi risanje, ki je gostilo geometrijsko oblikoslovje, se je po letu 1883 le počasi transformiralo in sprejemalo drugačno podobo in poslanstvo. Za šolo so bile še leta 1903 pri izbiri vsebin pouka risanja odločilne zlasti potrebe umetnostne obrti. Taka usmeritev pa je nujno poudarjala geometrijsko-ornamentalne podobe. Kasneje se je hotelo risanje osamosvojiti in je vso strogost geometrije porinilo matematiki, ki je do tedaj sprejemala geometrijo v svoje okrilje šele, ko je bilo potrebno pričeti izračunavati površine in prostornine teles.

Za poučevanje geometrije v ljudski šoli je Močnik leta 1875 izdal »Navod k geometrijskemu oblikoslovju za ljudske šole« (prvi slovenski prevod je izšel šele leta 1997 pri Založništvu Jutro). V tem delu za ljudske in meščanske šole priporoča tako organiziran pouk geometrije, da se učenci, ko napredujejo v spoznavanju geometrijskih pojmov, urijo tudi v prostorskem predstavljanju, v logičnem mišljenju in sklepanju ter natančnem izražanju. Tako od učitelja kakor od učbenika zahteva jasnost in temeljitost. Zato začenja vedno z opazovanjem pred-

metov, s katerimi je učenec obdan. Pokaže najprej telo, od tod preide na geometrijsko telo in šele nato na ploskve, črte in točke. V tem se njegovi učbeniki za ljudske in meščanske šole razlikujejo od tistih, v katerih avtorji začenjajo z abstraktnimi elementi – s točkami in črtami. Že pred 150-imi leti je Močnik v svojih učbenikih in navodilih za pouk uveljavil princip »od telesa do točke«, ki ga danes matematiki v devetletki ponovno odkrivajo. Šele v gimnaziji pa dopušča pristop »od točke do telesa«.

Močnikovo ime bo ostalo v zgodovini matematičnega pouka tistih evropskih narodov, v katerih jeziki so bile prevedene njegove knjige. Srbi in Hrvati so že takoj po letu 1850 poleg učbenikov za ljudsko šolo uvedli še njegove učbenike za srednjo šolo. Slovenci smo imeli takrat prevedene samo njegove učbenike in navodila za pouk v ljudski šoli. Tako so se naše prejšnje generacije učile iz Močnikovih učbenikov od leta 1846, ko je v Potočnikovem prevodu izšlo »Napeljevanje iz glave poštevatih«, pa vse do leta 1918, ko je zadnjikrat izšla njegova računica v Černivčevem prevodu.

Šele v šolskem letu 1882/83 je Dunaj dovolil slovenščino kot učni jezik na nižji gimnaziji, začenši v prvem razredu (Kranj, Novo mesto, Ljubljana). Takrat je Celestina v slovenski jezik prevedel Močnikove aritmetike in geometrije za nižje gimnazije. Ko so Celestinovi prevodi pošli, je Blaž Matek med letoma 1896 in 1898 na novo sestavil geometrijo in aritmetiko za nižje gimnazije. Sočasno je pripravil matematične učne knjige za višje razrede srednjih šol, še preden je bilo zagotovljeno, da bo vlada pričela poslovenjati gimnazije na Slovenskem. Ko je po letu 1910 slovenščina postopoma postajala

učni jezik tudi na srednjih šolah, so bili Matkovi učbeniki že sestavljeni. Na prevode Močnikovih gimnazijskih učbenikov ni nihče več mislil, pač pa se v na novo nastalih učbenikih čuti njegov močan vpliv. Za nižje razrede srednjih šol je po Močnikovi smrti Blaž Matek (1852, Gornji Grad ob Dreti – 1910, Maribor) prvi pričel izdajati svoje učbenike. Prve Matkove knjige so bile knjige rešitev nalog iz Močnikovih učbenikov aritmetike in geometrije za »višje« razrede gimnazij. Tem »rešitvam« pa so po ustanovitvi prvih slovenskih gimnazij (1901. realka v Idriji, 1905. škofijska gimnazija v Šentvidu nad Ljubljano, 1913. državna gimnazija v Gorici) sledili tudi že prvi slovenski učbeniki za višje gimnazije, katerih prvenci so izšli leta 1909 (glej: Agata Tiegel, Ob stoletnici matematičnih učbenikov Blaža Matka 1896 – 1996, DMFA, Ljubljana 1996).

Po Močnikovi smrti 1892. leta sta njegove petdelne in tridelne računice predelovala Kraus in Habernal. Za slovenske ljudske šole jih je prirejal Anton Črnič (1856, Šentvid pri Stični – 1936, Ljubljana), ki je kasneje po Močnikovih predlogah pričel pisati tudi svoje učbenike. Le-ti so pri nas prevladovali v obdobju med obema vojnama. Njegova učbenika (Aritmetiko ter Geometrijo) pa je za učiteljišča priredil Luka Lavtar (1846, Železniki – 1915, Maribor), ki je bil avtor tudi nekaterih ljudskošolskih učbenikov.

Prav obdobje med obema vojnama lahko poimenujemo kot obdobje »Močnikovih dedičev«. Ta dediščina je sicer manj opazna na srednješolskem področju, ker prihaja Močnikov duh do nas že posredno s pomočjo predelanih učbenikov prezgodaj umrlega Blaža Matka, a kljub temu je ta duh še vedno za-

znaven. V letu Matkove smrti (1910) je Ljubljanski zvon zapisal: »Če upoštevamo, da so bile Močnikove knjige desetletja sploh edine v Avstriji, da so na veliko zavodih dolgo let rabili Hočevarjevo geometrijo in da piše Nemcem sedaj najmodernejše matematične učne knjige Ljubljančan Suppantšitsch (op. p. Rihard Zupančič; 1878, Ljubljana – 1949, Judendorf pri Gradcu – matematik, drugi rektor Ljubljanske univerze, akademik, izključen iz članstva akademije 1945, do danes še nerehabilitiran) in da imamo sedaj izvirne šolske knjige Matkove in Mazijeve, smemo pač ponosni biti na slovenske pisatelje – matematike.« (Josip Reisner, Knjižna poročila, Ljubljanski zvon, 1910, str. 444)

V obdobju med obema vojnama so na slovenskem prevladovali Črničevi učbeniki za narodne šole (petrazredna ljudska šola) in priredbe le-teh. V njih je Močnikov duh še bolj odseval. Misel, da je mladino potrebno pripraviti za umno in do dediščine očakov odgovorno gospodarjenje, je postala v novem družbenem redu, ki je nastopil pri nas po drugi svetovni vojni, kamen spotike. Tako je bilo celo v splošne cilje pouka matematike potrebno zapisati politično nesprejemljivost Močnikovega koncepta. Država se je že leta 1946 odpovedala seznanjanju svojih državljanov z gospodarjenjem z lastnino, to pa je ponovno oživljalo duha odvisnosti od gospodarja – pa naj bo to država, fevdalec ali nekaj tretjega v funkciji lastnika, kjer je ljudstvo le zbor »nemaničev« brez vsake ekonomske moči.

V smotru pouka za nižje osnovne šole je leta 1946 pisalo: »Smoter računskega pouka je razvijanje računskega mišljenja in številčnega vrednotenja sveta, narave in družbe ter vzporedno s tem sistematična

zgradba računstva kot predmeta. Računski pouk naj raste smotrno kot predmet v stalni povezavi z računskimi življenjskimi problemi ... temveč sredstvo, s katerim človek natančno obvlada naravo, si jo pokorava, odkriva nove naravne skrivnosti in izpolnjuje tehniko človeških izkustev in dogajanj. Večtisočletni razvoj človeške kulture je dvignil računsko znanost do današnje višine. Znanje računstva je potrebno vsakemu delovnemu človeku in danes bolj kakor kdaj poprej. Zakaj danes bolj? Ne zaradi računskega »dobička« in izgub«, ki so jih bile polne naše računice najbližje preteklosti, ko so tudi ta predmet vključevale v izkoriščevalni družbeni sistem: osebna korist ali škoda. Tudi danes bomo še računali dobiček in izgubo, rentabilnost, toda ne z vidika osebne koristi ali škode, dobička ali izgube, temveč zaradi koristnosti ali škodljivosti, možnosti ali nemožnosti, upravičenosti ali neupravičenosti tega ali onega početja v ljudskem gospodarstvu, osebni dobiček ali izgubo bomo pa podrejali skupnim narodnim koristim.« (Učni načrt za prve štiri razrede osnovnih šol, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1946, str. 20)

Lastnina je po slabih sto letih zopet prešla iz rok posameznikov v roke »vsemogočne države«, s katero pa je upravljal sloj »organiziranih posameznikov«. Vse dobrine s prebivalci vred so postale »državna lastnina«, ker je država od prebivalstva prevzela vse »neizmerno breme lastništva«. Vsa vedenja o skrbnem gospodarjenju so postala za preprosto ljudstvo nezaželena, zato so morala izginiti iz učbenikov. Odnos do lastnine se je vrnil na tipični nivo »nemaničev«. V šoli že nekoč za zavest celotnega prebivalstva pridobljena vedenja o kriterijih umnega gospodarjenja so poniknila kmalu za

tem, ko jih je šola prenehala učiti. Ob osamosvojitvi se nam je ponovilo stanje ob »zemljiški odvezi«. Za upravljanje z lastnino, ki nam jo je država prodala, zopet večina ljudi ni bila usposobljena. Zato bi naša šola tudi danes krvavo rabila novega Močnika, ki bi znal prisluhniti potrebam časa.

Anton PERAT

Dr. Franc Močnik, utemeljitelj nove avstrijske metode za odštevanje (in deljenje)

Ob 110-letnici smrti

V Gradcu (Graz) je 30. novembra 1892 umrl dr. Franc vitez Močnik, "pedagoški genij matematične stroke", kot ga je označil jubilejni zbornik zveznega ministrstva za pouk avstrijske republike "200 Jahre österreichische Unterrichtsverwaltung 1760-1960". (Povšič 1966, str.14) Rojen je bil 1. oktobra 1814 v Cerknem in je kasneje odigral zelo pomembno vlogo na področju šolstva. Prav za zasluge v šolstvu je postal vitez Francjožefovega reda (leta 1862) in vitez železne krone tretjega razreda (1871), s čimer je dobil pravico do stalnega viteškega naslova. Torej naslov Slovincu ni bil kupljen, temveč pridobljen z uspešnim in odmevnim delom v takratnem šolstvu.

V matematičnem svetu je danes Močnik znan predvsem kot zaslužen metodik elementarnega računstva. V svojih v nemščini pisanih (v slovenščini imamo le prevode) metodikah računstva (Navodi ..., Napeljevanje ...) in učbenikih je

prvi uveljavil tako imenovano "novo avstrijsko metodo" pisnega odštevanja in deljenja (Smith 1958, str. 101).

Če si ogledamo Močnikov pristop k matematiki, vidimo, da metodično pot izvaja iz svoje monografske metode, s katero je pričel uvajati števila v prvi razred ljudske (osnovne) šole. Prav v tem razredu je Močnik pridobil števila tako, da je izhajal iz količinske predstave števila, ki ga je nato razstavil na vse možne načine.

V skladu s celostnim pristopom k pojmu števila se je oblikovalo osem dejavnosti, ki so podpirale številске predstave. Začetne številске predstave so bile takrat ozko vezane na delo z enakimi in nedeljivimi enotami.

Navadno v osnovni šoli ločimo štiri osnovne računске operacije. Za pouk teh štirih operacij pa moramo razlikovati osem dejavnosti in še tukaj pri učenju poštevanka ločimo dvoje načinov, kar da posledično tudi dvoje razstavljanj. Tisti, ki so se računstva lotevali z vidika računskih operacij, so k temu pristopali s pomočjo računov, ki spadajo skupaj, tako da so tem računom dodajali dejavnost »od« in dandanes že pozabljeno merjenje (s števili) – dejavnost »v«.

Dejavnosti, ki so omogočale lažje dojetje teh predstav, pa so bile:

1. dodajanje (prištevanje: $2 + 1 = \square$)
2. odzemanje (odštevanje: $3 - 1 = \square$)
3. razdruževanje (v sumande: $3 = 2 + \square$)
4. dopolnjevanje ($2 + \square = 3$)
5. poštevanka (množenje: $2 \times 1 = \square$)
poznamo dvoje poštevank
– poštevanko števila 6 (od 6): $1 \times 6, 2 \times 6, 3 \times 6 \dots$ in
– poštevanko s številom 6 (s 6): $6 \times 1, 6 \times 2, 6 \times 3 \dots$
6. razstavljanje (v faktorje $4 = \square \times 2, 4 = 2 \times \square$)
7. deljenje ($\frac{1}{2}$ od $2 = \square$)
8. merjenje ($2 \vee 4 = \square \times$ ali $2 \vee = \square$ krat)

Prvi štirje načini spadajo v seštevalno ali aditivno, drugi štirje pa v množenjsko ali multiplikativno skupino. Načini vzmoževalne ali potencialne skupine ne pridejo v poštev za ljudsko šolo. Te načine moramo pred mehanizacijo računov točno razlikovati med seboj. (Brumen 1949, str. 158 in 159)

Poglejmo Močnikovo pot v računstvo po uvedbi osemletne osnovne šole in osemletne šolske obveznosti (od šestega do štiri-najstega leta starosti) v letu 1869.

Primer:

Število 8 prikaže na štiri načine.

$$1+1+1+1+1+1+1+1= \quad 8 \times 1= \quad 1 \vee 8= \quad \frac{1}{8} \text{ od } 8=$$

Število 8 je vsota osmih enot ali osem krat vzeta enota.

Tako je že v prvem razredu obravnaval obe predvaji za deljenje. Merjenje s številom je dejavnost »v«, iskanje osmega (n-tega) dela števila pa je dejavnost »od«.

Dejavnost »od« poudari enoto, dejavnost »v« pa izmeri število – "koliko krat" gre neko število v večje število. Močnik je dejavnosti »v« in »od« izvajal z vsemi števili, ki so manjša od obravnavanega števila.

Seveda pa otrok v tej fazi še ne računa "na pamet". Močnik meni, da se morajo vsi računi razrešiti z nastavljanjem enakih predmetov (kot so zrna, palčke, žetoni ...).

Poleg množenja in predvaj za deljenje je Močnik že za prvi razred predvideval tudi razstavljanje obravnavanega števila na vse možne načine:

Primeri:

$8=0+8$	$8=0+\square$	$8=\square+8$	$0+\square=8$	$\square+8=8$	$0+8=$
$8=1+7$	$8=1+\square$	$8=\square+7$	$1+\square=8$	$\square+7=8$	$1+7=$
$8=2+6$	$8=2+\square$	$8=\square+6$	$2+\square=8$	$\square+6=8$	$2+6=$
$8=3+5$	$8=3+\square$	$8=\square+5$	$3+\square=8$	$\square+5=8$	$3+5=$
$8=4+4$	$8=4+\square$	$8=\square+4$	$4+\square=8$	$\square+4=8$	$4+4=$
$8=5+3$	$8=5+\square$	$8=\square+3$	$5+\square=8$	$\square+3=8$	$5+3=$
$8=6+2$	$8=6+\square$	$8=\square+2$	$6+\square=8$	$\square+2=8$	$6+2=$
$8=7+1$	$8=7+\square$	$8=\square+1$	$7+\square=8$	$\square+1=8$	$7+1=$
$8=8+0$	$8=8+\square$	$8=\square+0$	$8+\square=8$	$\square+0=8$	$8+0=$

Tem računom pridajmo še račune odštevanja ("računi, ki spadajo skupaj"):

Primeri:

$8=7+1$	$8=1+7$	ter pripadajoča	$7=8-1$	$1=8-7$
<i>ali kakor pišejo učenci danes</i>				
$7+1=8$	$1+7=8$	ter pripadajoča	$8-1=7$	$8-7=1$

Na tak način je Močnik že v prvem razredu obravnaval vsako število od 1 do 20 posebej (Močnik 1999) in s tem položil temelje za usvajanje pisnega odštevanja (po "novi avstrijski metodi").

Oglejmo si "novo avstrijsko metodo" (Močnik 1995, str. 107): "Število, ki se odšteva, podpiše se pod drugo število tako, da stojе ednice pod ednicami, desetice pod deseticami, stotice pod stoticami."

Primer:

$$\begin{array}{r} 479 \\ -314 \\ \hline 165 \end{array} \quad \begin{array}{l} \cdot 4 \text{ in } \underline{5} \text{ je } 9 \\ \cdot 1 \text{ in } \underline{6} \text{ je } 7 \\ \cdot 3 \text{ in } \underline{1} \text{ je } 4 \end{array}$$

To pa je le korak nazaj od današnjega dopolnjevanja: 4 in koliko (5) je 9. In kako gre to s prehodom po Močniku? "Ako se k zmanjševancu in odštevancu prišteje enako število, ostane razlika ravno taista."

Primer:

$$\begin{array}{r} 839 \\ -2176 \\ \hline 563 \end{array} \quad \begin{array}{l} \cdot 6 \text{ in } \underline{3} \text{ je } 9 \\ \cdot 7 \text{ in } \underline{6} \text{ je } 13, \text{ ostane } 1 \\ \cdot 1 \text{ in } 2 \text{ je } 3; 3 \text{ in } \underline{5} \text{ je } 8 \end{array}$$

Podobno je ravnal pri deljenju. Deljenje z enomestnim deliteljem lahko izvedemo brez podpisovanja. (Močnik 1995, str. 114): "Deli (razštevaj) naslednje naloge tako, da ostanke ohraniš v spominu in samo količnikove številke pišeš pod dotična deljenčeva mesta."

Primer:

$$\begin{array}{r} 3954 : 6 \\ \hline 659 \end{array} \quad \begin{array}{l} \cdot 6 \text{ v } 39 \text{ gre } \underline{6} \text{ krat, ostane } 3 \\ \cdot 6 \text{ v } 35 \text{ gre } \underline{5} \text{ krat, ostane } 5 \\ \cdot 6 \text{ v } 54 \text{ gre } \underline{9} \text{ krat} \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 9455 : 4 \\ \hline 2363, \text{ ostanek } 3 \end{array} \quad \begin{array}{l} \cdot 4 \text{ v } 9 \text{ gre } \underline{2} \text{ krat, ostane } 1 \\ \cdot 4 \text{ v } 14 \text{ gre } \underline{3} \text{ krat, ostane } 2 \\ \cdot 4 \text{ v } 25 \text{ gre } \underline{6} \text{ krat, ostane } 1 \\ \cdot 4 \text{ v } 15 \text{ gre } \underline{3} \text{ krat, ostane } 3 \\ \text{Tu ostane } \underline{3} \text{ kot ostanek.} \end{array}$$

Oglejmo si še zadnje dejanje deljenja – deljenje z dvomestnim deliteljem brez podpisovanja delnih zmnožkov (Močnik 1995, str. 145):

23394 : 93 = 251	• 9 v 23 gre <u>2</u> krat, 2 krat 3 je 6 in 17, ostane 1;
479	2 krat 9 je 18, in 1 je 19 in <u>4</u> je 23; <u>9</u> se privzame
144	• 9 v 47 gre <u>5</u> krat, 5 krat 3 je 15 in 4 je 19, ostane 1;
51 ostanek	5 krat 9 je 45, in 1 je 46, in <u>1</u> je 47; 4 se privzame
	• 9 v 14 gre <u>1</u> krat, 1 krat 3 je 3 in 1 je 4;
	1 krat 9 je 9 in <u>5</u> je 14; <u>51</u> je ostanek pri deljenju

Ogledali smo si bistvo "nove avstrijske metode", ki jo je v srednjeevropski prostor uvedel Močnik, zato ni čudno, da ga je avstrijsko ministrstvo za šolstvo v publikaciji, izdani ob 200-letnici šolstva v Avstriji, poimenovalo pedagoški genij matematične stroke.

Za matematiko tedanjega časa pa je važno tudi prvo Močnikovo natisnjeno delo: Teorija numeričnih enačb z eno neznanko (Theorie der numerischen Gleichungen mit einer Unbekanten, Mit besonderer Rücksicht auf die neuste von Cauchy erfundene allgemeine Auflösungs-methode. Wien, 1839). V tem delu je Močnik seznanil nemško govoreči prostor s Cauchyjevimi idejami. Augustin Cauchy (1789–1857), ki sodi v krog najvidnejših matematikov vseh časov, je bil v letih Močnikovega učiteljevanja v Gorici (1836–1846) nekaj časa celo Močnikov someščan, saj je bil domači učitelj na dvoru pregnanih francoskih kraljev – Burbonov (Karel X). Močnik in Cauchy sta se celo osebno spoznala, kakšni so bili njuni osebni stiki, pa za enkrat še ni znano.

V Avstro-ogrski monarhiji so bile najbolj množično prevajane Močnikove računice za ljudske šole.

Po reformi avstrijskega šolstva, ki je leta 1869 uvedla osemletno šolsko obveznost za otroke od šestega do štirinajstega leta, je Močnik napisal najprej komplet učbenikov za ljudsko šolo v petih zvezkih (1870–1873). Vsebina prvih štirih zvezkov je zajemala učno snov enega šolskega leta (od prvega do četrtega razreda); zadnji, peti zvezek pa je bil namenjen petemu razredu in nadaljnjim šolskim letom. Učenci po vaseh so zadnja tri leta v šolo hodili le en dan v tednu (v četrtek), zato se je imenovala nadaljevalna ali tudi četrtkova šola. Od prvega do petega razreda je bil pouk vsak delovni dan (po vaseh pa vsak delovni dan, razen četrta). Iz petega razreda ljudske šole je vodila pot v gimnazijo ali pa v meščansko šolo. Močnik je svoje petdelne računice kasneje (1891–1892) predelal v tridelne računice, ponatis le-teh pa je izšel pri založbi Jutro (1995).

Zanimivo je, da je Močnik vse svoje učbenike že takrat pospremil z ustreznimi metodikami. Kot vodja deželnega urada za šolstvo se je zavedal, da še tako dober učbenik nič ne pomeni brez dobrega učitelja. Prav zato je poskrbel, da so se ustanovljale šole za učitelje – pri nas učiteljski tečaj v Idriji – in

da so učiteljski tečaji prerasli v redna učiteljišča. Napisal je še ustrezne učbenike za učiteljišča, v katerih sta bila izbor vsebin in razlaga podobna kot v ljudski šoli. Tako so lahko učiteljski kandidati takoj po končanem učiteljišču uspešno nastopili svoje poslanstvo.

V tem pregledu Močnikovega dela niso bili omenjeni številni njegovi učbeniki za takratne nižje in višje srednje šole. Izšli so v slovenskem, nemškem (izvirni zapis), hrvaškem, srbskem (v posebnih izvodih za Bosno in Hercegovino), češkem, slovaškem, poljskem, romunskem, bolgarskem, ukrajinskem, italijanskem, madžarskem ter novogrškem jeziku.

Pri pregledu Močnikovega opusa (po različnih naslovih) zasledimo kar 142 del:

- Razprava o numeričnih enačbah (1839) 1 delo
- Logaritične tablice (1858, 1877) 2 deli
- Priročniki (1858, 1873) 2 deli
- Metodične knjige (1840-1919) 11 del
- Učbeniki (1846-1939): 126 del
 - za ljudske in druge začetne šole 35 del
 - za meščanske in obrtne šole 24 del
 - za gimnazije 39 del
 - za realke 22 del
 - za učiteljišča 6 del

Močnik je bil prav gotovo naš najplodovitejši pisec matematičnih učbenikov, s katerimi je vplival na vse narode današnje Evrope, še posebej pa na šolstvo tistih dežel, kjer so uporabljali v svoje nacionalne jezike prevedene Močnikove učbenike.

Viri

- Brumen, Vinko: Psihologija in pedagoške vede za učiteljišče. Urad za prosveto Zavezniške vojaške uprave, Trst, 1949.
- Močnik, Franc: Računica za občje ljudske šole. Založba Jutro, Ljubljana - Cerklno, 1995.
- Močnik, Franc: Metodika matematike za slovenske ljudske šole. Založba Jutro, Ljubljana - Cerklno, 1997.
- Močnik, Franc: Perva računica za slovenske ljudske šole. Založba Jutro, Ljubljana, 1999.
- Močnik, Franc: Druga računica za slovenske ljudske šole. Založba Jutro, Ljubljana, 2000.
- Perat, Zvonko (ur.): Pomnik dr. Franca viteza Močnika. Občina Cerklno, Cerklno, 1997.
- Povšič, Jože: Bibliografija Franca Močnika. SAZU, Ljubljana, 1966.
- Smith, David Eugene: History of Mathematics Volume II. Dover Publications, New York, 1958.

Jože ČAR

Iz življenja Georgea Alfreda Hentyja

George Alfred Henty (1832–1902), pisatelj za dečke in novinar, se je rodil v Trumpingtonu pri Cambridgeu leta 1832, borznemu posredniku Jamesu Hentyju in materi Mary Bovill. Šolanje je začel leta 1847 v Westminsteru, nadaljeval pa leta 1852 na univerzi v Cambridgeu, vendar je ni končal. V sledečih letih je sodeloval kot prostovoljec v redni vojski pri različnih vojaških posegih in bil nekaj časa zaposlen tudi v vojaški administraciji. Občasno je pomagal očetu pri upravljanju premogovnikov v Walesu. V tem času je že objavil prve kratke prispevke o svojih vojaških dogodivščinah v časopisu Morning Advertiser. Vznemirljiva vojaška doživetja, nevarno in težko življenje rudarjev v premogovnikih in prave objave so Hentyju vzbudile pustolovsko žilico in zanimanje za novinarstvo.

Leta 1865 se je začel Henty resneje ukvarjati s pisanjem član-
kov. Objavljal jih je v različnih časopisih, največ pa v časopisu
The Standard. Prilika za pravo novinarsko delo se je pokazala
leta 1866, ko se je kot dopisnik Standarda udeležil avstrijsko-
italijanske vojne, v kateri je znameniti revolucionar Garibaldi
poskušal s svojimi »rdečimi srajcami« osvoboditi južno Tirolsko.

V sledečih desetih letih je Henty kot dopisnik Standarda sodeloval v ekspediciji v Abesinijo, bil prisoten na otvoritvi Sueškega prekopa (1869), spremljal dogajanja v zimski vojni (1870–1871) med Francijo in Nemčijo, kasneje leta 1871 preganjal lakoto skupaj s komunardi v pariški komuni, bil prisoten pri ruski zasedbi Kijeva (1873), z waleškim princem prepotoval Indijo (1875), bil dopisnik v srbsko-turški vojni (1876) in končno obiskal še rudarska taborišča v Kaliforniji.

Henty je svoja vojna doživetja, dogodke z različnih potovanj ter zgodovinske podatke o deželah, kjer se je mudil, postopno uredil, jih z veliko domišljije preoblikoval v zgodbe in postal uspešen pisatelj. Pisal je napete pustolovske povesti, ki so bile primerne predvsem za fante in najbrž – po takratnih kriterijih – precej manj za »nežne deklice«. Objavil je 30 daljših povesti in številne so bile še za časa njegovega življenja celo večkrat ponatisnjene. Pisal je do svoje smrti leta 1902.

(Podatki so povzeti po Dictionary of National Biography. Supplement 1901-1911, Vol. 1, Oxford University press, 1920.)

Henty je obiskal Kranjsko leta 1866, torej v času, ko je spremljal in poročal o dogodkih v vojni med Avstrijo in Italijo (Garibaldijevo osvobajanje južne Tirolske). Ogledal si je vse tri, takrat najbolj znane, znamenitosti na Kranjskem: Postojnsko jamo

(5. oktobra), Cerkniško jezero in idrijski rudnik (9. oktobra 1866). Po podatkih G. Manvilla Fenna (George Alfred Henty – The story of an active life, Blackie and son limited, London, Glasgow, Dublin, Bombay, 1907) je preživel v Idriji le eno noč. O obisku na Kranjskem je potem objavil serijo nepodpisanih člankov. Prispevek o idrijskem rudniku je poslal iz Benetk 12. oktobra, objavljen pa je bil v Standardu 22. oktobra 1866 na strani 5.

Opomba: Hentyjev opis idrijskega rudnika in njegove biografske podatke je posredoval dr. Trevor R. Shaw, za odličen prevod Hentyjevega opisa idrijskega rudnika pa je poskrbela dr. Metka Petrič. Obema se uredništvo Idrijskih razgledov prisrčno zahvaljuje.

George Alfred HENTY

Ilirija

(Od našega posebnega poročevalca)

BENETKE, 12. oktober

Idrijski rudniki živega srebra so v lasti avstrijske vlade, ki, kot kaže, čeprav ne daje visokih plač, zelo dobro skrbi za tam zaposlene delavce. Teh je 600, od tega jih je 200 zadolženih za delo na površju, kjer iz rude pridobivajo mineral, ostali pa so zaposleni v samem rudniku. Rudniške stavbe so dobre in lepo ohranjene. Podporni stebri in vrata so pobarvani z znano črno in rumeno barvo, avstrijski grbi, nad katerimi sta dve prekrížani kladivi, pa so pritrjeni na različnih gospodarskih poslopih. Vlada je za delavce postavila gledališče in izgleda, da je na način, ki bi ji ga njeni kritiki težko pripisali, tudi drugače poskrbela za njihovo udobje. Plača delavcev je približno osem penijev na dan – očitno zelo majhna vsota, ki pa je nad povprečnim zaslužkom v deželi z izredno poceni življenjskimi potrebščinami. Kadar so bolni – kar zaradi izredno strupenih živosrebrovih hlapov ni poredko – dobijo šest penijev na dan in poleg tega še zdravila in zdravstveno oskrbo, pa tudi za starost so preskrbljeni. Območje rudnika je zgrajeno iz oolitnih apnencev, znanih

kot jurski apnenci. Pred vstopom v rudnik sem v okolici natančno pregledal površje, vendar nisem odkril nobenih sledi obstoja mineralnih žil in si zato nisem mogel predstavljati, kaj je napeljalo prvotne raziskovalce, da so začeli z deli prav na tem mestu. Izvedel pa sem, da so opazili, da tamkajšnji izvir v luknjah odlaga majhne količine živega srebra. In trgovec iz Trsta, ki se je ustavil v Idriji, je iz tega zaključil, da bi pri dovolj globokem kopanju odkrili vir, iz katerega je izvir prinašal živo srebro. Zato je od vlade pridobil dovoljenje in začel z delom, ki ga je uspešno nadaljeval več let. Očitno pa bi bilo treba doseči precej večje globine, za kar bi bil potreben večji kapital, kot ga je imel on na voljo. Posle je tako prodal vladi, ki jih vodi od takrat naprej. Sedaj so največji in najbogatejši v Evropi, z izjemo tistih v Almadenu v Španiji. Ko mi je bil zagotovljen vodič in sem oblekel rudarska oblačila, namenjena obiskovalcem, sem začel svoj spust. Ta poteka po številnih nagnjenih jaških, odlični zidarski konstrukciji popolnega in okrog sedem čevljev visokega ovala, ki si ga je možno najbolje predstavljati, če si zamislimo londonski odtočni kanal, postavljen skoraj pokončno. V teh jaških so majhne kamnite stopnice, zaradi katerih spust ni naporen ali težak. Moje izkušnje z rudniki so zelo bogate in ti jaški so tako po razporeditvi kot po izdelavi boljši od vsega podobnega, kar sem videl doslej. Rudnik ima pet nivojev. Na nekaterih mestih najdemo živo srebro v lesketajočih kroglicah v mehkem in delno razpadlem stanju, večji del pa se pojavlja v samem

apnencu, kjer tudi ob prisotnosti v deležu osemdesetih odstotkov ni vidno, ampak je ruda podobna zelo bogati rjavi hematitovi železovi rudi. Ozračje v jami je toplo, z gostim mineralnim vonjem in v nekaterih bogatih predelih rudarji zaradi škodljivih živosrebov hlapov ne morejo delati naenkrat več kot dve uri. Leseno podporje, prezračevanje in druga ureditev rudnika je dobra, vendar pa še v nobenem podjetju, ki sem ga kdajkoli obiskal, nisem videl toliko povsem zapravljenega dela. Rudarji so se stalno ukvarjali z že na pogled jalovim materialom, za katerega bi lahko tudi najbolj neizkušen rudar vedel, da verjetno ne bo prinesel ničesar. Če bi bili rezultat njihovega dela majhni raziskovalni rovi, bi bilo to še lahko razložiti, vendar pa so bili skoraj vsi zaposleni s širitvijo prej izdelanih hodnikov, kjer predhodno sploh niso našli ničesar in kjer ni bilo niti najmanjše možnosti, da bi bilo lahko njihovo delo vsaj minimalno koristno. Verjetno zato, ker lahko rudar le nekaj ur na teden dela na bogatejših mestih, uprava pa mora tam vseeno vzdrževati stalno delovanje, razporedijo može na ta neobetavna

mesta. Skupna globina rudnika je 140 klafter. Na površje sem se dvignil v veliki in zelo umazani košari, s katero na vodni pogon po skoraj navpičnem jašku iz jame spravljajo rudo. Obrati za pridobivanja živega srebra stojijo na razdalji okrog ene milje iz mesta, toda peči v tem delu leta ne obratujejo, saj so hlapi tako zelo strupeni, da bi bila vsa vegetacija in tudi živina, ki se z njo hrani, zaradi njih zelo poškodovana. Dela zato potekajo samo pozimi, ko hlapi padejo na površino snega in so sprani šele spomladi, ko se sneg začne taliti. Revnejšo rudo zdrobijo in s pripravami za oplemenitev in sejanje rude izvedejo separacijo minerala. Bogatejši material takoj nesejo v peči in žgejo, živosrebrovi hlapi, ki nastajajo pri tem procesu, pa se zbirajo v sosednjih komorah. To je očitno narejeno zelo pomanjkljivo, saj bi se drugače po okolici razširjali dosti manj škodljivi hlapi, kot se sedaj. Skupna letna proizvedena količina je okrog 2500 stotov, vsak stot je sto funtov, od tega večji del izvozijo v železnih steklenicah v rudnike zlata in srebra v Mehiki, Peruju in Braziliji. V nobeni kategoriji prebivalstva različnih dežel ni tako velike podobnosti kot med rudarji. Kmetje si v splošnem lahko oblečejo karkoli, rudarji pa imajo univerzalen izgled. Brijejo si obraz, da lahko po vrnitvi na prosto brez težav odstranijo za njihov poklic značilno umazanijo in prah; in delavec v rudnikih svinca na otoku Sardiniji, Slovan iz Ilirije, Francoz, Belgijec, rudar iz Cornwalla, Walesa ali Newcastla so si vedno med seboj podobni in tudi najbolj pronicljiv opazovalec bi težko ločil

može po njihovi narodnosti. Nosijo enake grobe flanelaste obleke, imajo enake ohlapno viseče ude, enako mišično razvitost čez ramena in enako šibke noge. Njihova lica so enako bleda in pepelnata zaradi dela na mestih, kamor dnevna svetloba nikoli ne prodre; so silni pivci, odločni v svojih nagnjenjih in predsodkih, zelo neodvisni in zelo vztrajni pri svojih pravicah. Seveda so ti idrijski rudarji v številnih pogledih bolj srečni kot njihovi tovariši, saj so njihove hiše, kot sem navedel v svojem včerajšnjem pismu, posebej velike, čiste in udobne. Idriji je vlada naložila velik dodaten davek na vino, saj je pitje le-tega zelo škodljivo za može, ki delajo z živim srebrom. Toda kljub visoki ceni ga rudarji vseeno uživajo. In bilo je že zelo pozno, preden se je majhno mesto umirilo, saj je vsakič, ko sem zaprl oči in hotel zaspati, spet izbruhnilo precej neubrano petje skupin rudarjev, ki so se vračali iz prodajaln vina ali piva. To me je neprijetno spomnilo, da je kjerkoli na svetu rudar pač rudar. Ker sem se želel iz Idrije vrniti proti jugozahodu, da bi spet vstopil v Italijo in bi se lahko vrnil v Benetke takoj, ko bi prišle novice o podpisu premirja, sem se namesto za vrnitev v Logatec odločil za potovanje po malo rabljeni cesti čez hribe v Ajdovščino. Torej sem zjutraj krenil z enim izmed najbolj primitivnih prevoznih sredstev, s katerimi sem se imel kdajkoli nesrečo peljati; bilo je nizko in ni imelo nikakršnih vzmeti, vlekel ga je en sam konj, vprežen na eno stran ojnice. Tresenje na nezglajeni cesti je bilo nekaj strašnega in pričakoval sem, da se mi bodo izpahnilo vsi

sklepi mojega telesa. Potovanje je trajalo šest ur, prvi del navkreber po pobočju soteske, po kateri sem se spustil pred dvema dnevnoma, potem pa smo zavili čez planoto s številnimi majhnimi, raztresenimi vasmí. V eni od teh smo se ustavili za pol ure. Ker so si vsa tovrstna gostišča povsem podobna, opisujem sobo, v kateri smo skupaj pojedli neko zelo redko, toplo stvar, ki so jo imenovali juha. Bila je nizka, pobeljena soba, strop so prečili grobi tramovi, ki so podpirali zgornje nadstropje. V enem kotu je bila ogromna peč, pet čevljev visoka in kvadratne oblike s stranico 6 čevljev, prekrita z zelenimi keramičnimi ploščicami, okoli nje je potekala klop in na vrhu je bila razporejena plast koruze, da bi se sušila. V drugem kotu je bila majhna kredenca, okrog nje pa nekaj grobo pobarvanih slik izgubljenega sina, ki je bil napravljen v oblačilo beneškega senatorja iz srednjega veka. Tam je bil še križ z majhno lučko spredaj, velika ura, podobna tistim, ki jih vidimo v angleških podeželskih kočah, z nenaravno glasnim tiktakanjem; tam je bila tudi miza čudnega izgleda, za katero sem po pregledu ugotovil, da je kombinacija lepenke in zaboja za moko; trije kužki in dve mucki so tekali in se igrali na tleh, ki so bila kamnita, ampak čudovito čista. Ko smo pojedli svojo juho, se je naša gostiteljica pozanimala, če bi želeli štrudelj. Strinjali smo se, čeprav nismo imeli niti najmanjšega pojma, kaj bi štrudelj lahko bil, in prinesla nam je pladenj nečesa, kar je izgledalo kot kuhano trikotno krhko pecivo, vsebovalo pa je čebulo, peteršilj in sladkor in je bilo

popolnoma neužitno. Domače vino je trpko, a ne slabega okusa; toda v Idriji smo našli neko madžarsko belo vino, ki je imelo izreden okus, povsem podoben kot Chateau Yquem, in prepričan sem, da bi ga kot takega lahko prodajali, če bi ga mešali z enakimi količinami Sauterne. Preostanek poti navzdol proti Ajdovščini je potekal po divji, temni strani gore, prekrito s kamenjem in povsem brez vegetacije. Po njej speljana pot navzdol je končno dosegla dolino, v kateri leži Ajdovščina, in bil sem zelo zadovoljen, da sem prispel in si nekoliko odpočil po strašnem poskakovanju, ki sem ga preživel šest smrtno nevarnih ur.

Prevedla: Metka Petrič

Miha NAGLIČ

Rafael Terpin, krajinar Rovtarije

Otvoritev razstave slik
Rafka Terpina,

Galerija
Mestnega muzeja Idrija,
28. marec 2002

Kar navadili smo se že, da akademski slikar Rafael Terpin samega sebe imenuje »rovtarski krajinar«. Čeprav se – domnevam – zaveda, da se s tem izpostavlja veliki nevarnosti. Če namreč pogledamo v Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ), vidimo, da pridevnik rovtarski pomeni »nanašajoč se na rovtarje ali rovtve«. Rovitkar pa je v istem slovarju opredeljen najprej kot tisti, »kdor živi v rovtah ali je doma iz rovt«, potem pa še bolj uničujoče kot »neroden, neuglajen človek«. Tujec, ki se slovenščine šele uči, bi potemtakem utegnil pomisliti, da naš Rafael samega sebe označuje za nerodnega in neuglajenega slikarja. Ko bi ta isti človek videl njegove slike – na pričujoči ali na katerikoli od izjemno številnih razstav, ki jih postavlja od daljnega leta 1967, torej že 35 let – bi seveda ne imel tega občutka. Nasprotno. Videl bi, da so to dela tega posla veščega in uglajenega umetnika.

Pridevnik rovtarski po SSKJ pomeni tudi »nanašajoč se na pokrajino med Škofjo Loko, Logatcem in Tolminom«. Predlagam, da jo za tukajšnjo in nocojšnjo ter za širšo in prihodnjo rabo – pa da se izognemo negativnemu prizvoku samostalnika rovtve – imenujemo Rovtarija. Podobno kot se nekatere druge slovenske pokrajine imenujejo Benečija, Čičarija, Prlekija ... Rovtarija

je najprej dežela rovtov, nastala je z rovtarskim načinom kolonizacije, tako da si je najprej vsak izkrčil svoj rovt. Med našimi predniki so bili pač številni tudi nemškega rodu, v nemščini pa se temu početju prilegata glagol »reuten« (krčiti) in samostalnik »das Reut« oziroma »das Gereut« (rovt, krčevina). Glavni in skupni značilnosti vseh Rovtarjev oziroma prebivalcev Rovtarije sta dve. Prva je ta, da govorimo sorodna si rovtarska narečja. Druga pa je, da nismo le nerodni in neuglajeni – kar v primerjavi z nekaterimi drugimi slovenskimi deželani in meščani morda dostikrat res smo – temveč tudi ta, da smo po značaju precejšnji individualisti, da se v svojem življenju in delu zanašamo predvsem na lastne moči. Tudi tej značajski potezi je botroval rovtarski način kolonizacije. Akademik Milko Kos, starosta slovenskih zgodovinarjev, po očetu selški rovtar, je zapisal: »Hriboviti svet in zlasti gorska pobočja niso dovoljevali nastanka večjih naselij. Zato imajo kmetje polje navadno v enem kosu, bodisi v obliki razloženih naselij v hribovitem svetu, bodisi v obliki samotnih kmetij v še višjih predelih. V novih oblikah kolonizacije so skupinske oblike gospodarjenja odpadle v največji meri tudi pri paši, tako da se je posameznik v celoti močneje uveljavil.«

Prav ta »hriboviti svet« je tisti, ki ga slika ter se v njem in z njim avtorsko uveljavlja Rafael Terpin. V njem je našel svoje »rovtarske Atene«. V Prešernovi Novi pisarji (1830) so mišljene ironično, v Terpinovem krajinarstvu so čisto zaresne. O posebnostih in odlikah njegovega slikarskega sloga je v tej galeriji že večkrat in zelo sugestivno besedoval prof. Janez Kavčič, nocoj bo o svojem pogledu na Terpinovo delo govoril akademski slikar Stane Kosmač, avtorjev žirovski kolega. Z Rafkom na čelu smo že večkrat skupaj »vandrali« po teh naših »rovtarskih

govcich« in o njih modrovali. Sam bi se to pot ustavi samo še ob njihovem atenskem značaju. Dežela, ki leži v trikotniku med Škofjo Loko, Logatcem in Tolminom, in jo odmakata dve slovenski reki – Idrijca in Sora s svojimi pritoki – namreč ni le samotna in odmaknjena, res je tudi atenska. Za to so poskrbeli njeni največji talenti, umetniki med Rovtarji. Mnogi med njimi so se tu rodili in preživeli svoje otroštvo, ki jih je zaznamovalo za vse življenje. Potem so šli po svetu in se v Rovtarijo sploh niso ali pa le poredko vračali. Takšni so bili, denimo, Terpinovi akademski učitelji, profesorji Marij Pregelj, Nikolaj Omersa in Maksim Sedej, vsi po rodu iz Rovtarije. Cela plejada jih je, v vseh umetnostih so segli v slovenski ustvarjalni vrh.

Tu imenujmo samo še tiste, ki so se v svojih delih tudi tematsko vračali v naše rovtarske Atene. Naši predniki stavbeniki so razvili svoj lastni »škofjeloško-cerkljanski stil«, ki ga imajo danes za različico alpskega. Stavbe so krasili ljudski podobarji s freskami in slikami na steklo ter rezbarji s kipci svetnikov zaščitnikov in z mogočnimi, rezljanimi vrati. Za njihova mojstra prednika veljata Andrej in Jernej iz Loke, prvi v stavbarstvu, drugi v slikarstvu. V slovenski književnosti so rovtarske Atene

*Otvoritev razstave Rafka Terpina »V rovtarskih govcih«, Galerija Idrija, 28. 3. 2002.
Od leve proti desni: akademski slikar Rafko Terpin, soproga Marta, mama Pepca in Miha Naglič,
zadaj Ernest Demšar, Ivana Leskovec in Stane Kosmač.*

Foto Janko Prelovec. Fototeka mestnega muzeja Idrija

povzdignili Ivan Tavčar, Ivan Pregelj, France Bevč, Ciril Kosmač in Vladimir Kavčič. Fotografirala sta jih zlasti Tone Mlakar na sorški in Rafael Podobnik na idrijski strani. Med slikarji pa naletimo na neko izrazito posebnost. Na dejstvo, da se jih je tu izjemno veliko narodilo, v vseh časih, od podobarskih in samorastniških do akademskih, v svojih delih pa se v Rovtarijo, kot rečeno, niso vračali, vsaj v krajinarstvu ne. Pri prvakah slovenskega slikarstva, kakršni so Ivan Franke, Janez in Jurij Šubic, Anton Ažbe, Nikolaj Pirnat, Nikolaj Omersa, Ivan Seljak - Čopič, Maksim Sedej, Gabrijel Stupica in France Mihelič, komaj najdemo kako delo, ki bi upodabljalo rovtarsko krajino.

Na sorški strani jo najdemo samo pri Ivanu Groharju, Ivetu Šubicu in pri nekaterih vrhunskih slikarjih samoukih, kakršna sta, denimo, pokojna Žirovca Janez Sedej in Konrad Peternelj - Slovenec. Na idrijski strani Rovtarije pa je Rafael Terpin pravzaprav edini, ki slika njeno enkratno rovtarsko krajino. Tudi v tem je žlahtnost njegovega početja. Žlahtnost, ki je hkrati nostalgična. Slika rovte in človeška dela v njih, zlasti stavbe, ki že skoraj pol stoletja dobesedno izginjajo pred našimi očmi. Kdor še hodi po Rovtariji in jo z ljubeznijo ogleduje, ga navda pravo cankarjansko hrepenenje. Kar je bila Cankarju Vrhnika, je Terpinu Rovtarija. »Vrhnika, prečuden kraj! V mehkem domotožju mi zakoprni srce ob mislih nate. Kdo te je videl z bdečimi očmi, kdo te je spoznal? Šli so mimo, videli so bele ceste, bele hiše, in so šli dalje. Jaz pa sem ti pogledal v obraz kakor ljubljenu dekletu in zdaj je moje srce bolno po tebi...« Zamenjajmo zdaj v uvodnem odstavku drugega poglavja povesti Aleš iz Razora (1907) besedo Vrhnika z imenom Rovtarija in jasno nam bo, da idrijski Rafko v podobah izraža prav

tisto, kar je vrhniški Ivan v besedah. Želimo si, da bi naš krajinar Rovtarije v tem svojem enkratnem in hrepenečem avtorskem pristopu vztrajal tudi v prihodnje.

P. S. To besedilo sem prebral v Galeriji Idrija, 28. marca 2002, ob odprtju razstave Terpinovih slik, naslikanih v letih 2001 in 2002, za ciklus V rovtarskih govcih. V priložnostnih pogovorih s prijatelji in znanci, ki so prišli razstavo pogledat in avtorja počastit, se je znova pokazalo, kako sporno je moje »izumljanje« pokrajine Rovtarija in imenovanje njenih prebivalcev za Rovtarje. Moji rojaki Žirovci, pa Poljanci, Selčani in Ločani so mi dali že večkrat po ovinkih ali naravnost vedeti, da so oni Gorenjci in ne Rovtarji. Podobno sem slišal od Cerkljanov in Idriječanov, da so Primorci, od Logatčanov pa, da so Notranjci. Imena Rovtarji se branijo vsi, razen tistih, ki pripadajo vasema Rovte (prvi pri Logatcu, drugi v Selški dolini). Razlik med nami se seveda zavedam, vem tudi, da so večje od vsega, kar imamo skupnega, po čemer smo si podobni: po narečjih, po opiranju na lastne moči in iz njega izvirajočem samosvojem značaju, po nagnjenju k upodabljanju, ki sega od klekljanja do slikanja in pisanja ... Je zgolj naključje, da se Vogelnikova »dežela čipke« zemljepisno skoraj v celoti prekriva s kulturnim območjem, na katerem se govorijo rovtarska narečja? Rovtarija je pokrajina bolj v t. i. sociokulturnem (antropološkem) kot v zemljepisnem, zgodovinskem in političnem smislu. Do neke mere smo južni Gorenjci, severovzhodni Primorci in severozahodni Notranjci kljub vsemu tudi Rovtarji, če to priznavamo ali ne. Rafko Terpin se za krajinarja Rovtarije priznava z očitnim ponosom. Kakor bi se podpisani z veseljem za njenega besednika.

Stane KOSMAČ

V rovtarskih govcih

Otvoritev razstave slik
Rafka Terpina,

Galerija
Mestnega muzeja Idrija,
28. marec 2002

Velika ljubezen veje iz tekstov, v katerih Rafko Terpin izraža svoja najgloblja občutenja in občudovanje do pokrajine in ljudi, ki so nekoč in še danes živijo v tem prostranem rovtarskem prasketu, kot ga Rafko sam imenuje, in so mu dajali ter mu še dajejo značaj, ki je osmislił sobivanje teh ljudi s težko obvladljivo, vendar čudovito naravo.

Čprav ga poznamo tudi kot odličnega pisca tekstov, je Rafko Terpin predvsem slikar, ki na svojih potepanjih po hribovitem svetu napolnjuje skicirke z risbami in pasteli, se vrača v mir svoje-ga ateljeja in ustvarja dela, ki niso preprosto nadaljevanje malih skic, ampak nadgradnja videnega, in katerih značilnost je pre-oblikovanje v čist likovni jezik. Njegov večni motiv so hriboviti kraji z domačijami, ki jih obiskuje v vseh letnih časih ob vsakem vremenu. Ko jih začne v svojem ateljeju iz skicirke prevajati v njemu lastno likovno govorico, zaživijo pred nami podobe, ki so po motiviki klasične (redko slika samo krajino, skoraj vedno je v njej vas, samotna domačija, največkrat že zapuščena in zaraščena, neredko jo slikar dobesedno obudi v življenje, saj so za njo danes ostali komaj kakšni sledovi), po formi pa dosledno sodobno likovno oblikovane. Svoj slikarski prostor gradi v barvnih

ploskvah, ki so glede na motiv enkrat ovalno zaobljene, drugič spet ostro zamejene. Ploskve sledijo konfiguraciji krajine, oblikovane pa so tudi samostojno, tako da poudarjajo hoteno slikarjevo videnje kompozicije. Vendar Rafko Terpin nikoli ne abstrahira krajine v ploskve na račun nerazpoznavnosti motiva. Tudi domačije, drevesa in druge detajle iz narave vključuje v ploskovne kompozicije in pred nami se odpre slikarski prostor, ki v pretehtanih odnosih ostrih in mehkih, širokih in ozkih, dinamičnih in statičnih ploskovnih površin zaživi svoje lastno življenje. Seveda ploskve, s katerimi Terpin gradi svoje podobe, niso same sebi namen, ampak so nosilke barv, ki s svojo barvitostjo poglobljajo slikarski prostor in s tem ustvarjajo iluzijo tretje dimenzije. Že van Gogh, veliki slikar 19. stoletja, je odkril, da imajo barve posebno lastnost, da same po sebi s svojim bolj ali manj intenzivnim žarenjem ustvarjajo prostorsko globino.

In če vemo, da je vsako resno likovno delo organizem na eni strani intelektualno in s tem racionalno grajeno, na drugi strani pa s čustveno vsebino napolnjene likovne celote, lahko njegove ploskovno organizirane kompozicije poimenujemo kot racionalni del njegovega ustvarjanja, barve pa kot nosilke njegovega čustvenega izraza. Odvisno od letnega časa, dneva in celo ure so podobe naslikane v hladnih ali toplih barvnih odnosih, enkrat bolj drugič manj kontrastne v svetlobi, v komplementarnih barvnih sožitjih ali nežno pastelnih in barvno ostrih nasprotjih. Včasih podobe delujejo na videz strogo urejene, vendar so barvno in kompozicijsko pretanjene in tople po izrazu ne glede na to, kakšno barvno kompozicijo si je slikar zamislil. Nikjer ne vidimo sledi poteze čopiča, ki bi lahko zmotil barvno žarenje ploskve, nikjer ne zasledimo čisto črne ali popolnoma bele barve, ki med slikarji

koloristi veljata za nebarvi. Vsa njegova dela so čista barvna senzacija, strogo ploskovna, saj le takrat barva zaživi svoje lastno življenje, ki je neodvisno od vsebine ali predmeta, katerega nosilka je. Tako lahko njegove podobe, ko jih gledamo, živijo lastno likovno, z barvnostjo napolnjeno življenje, hkrati pa jih brez težav prepoznamo kot podobe s točno določenim motivom. Torej so Terpinove slike razpoznavne tako po vsebini kot po formi, obe se med sabo prepletata v nerazdružljivo celoto, obe sta vsaka zase določljivi in jasno zasnovani. In le takrat, ko forma sledi vsebini in vsebina daje smisel formi, le takrat, ko slikarju to uspe izraziti, lahko govorimo o njem kot umetniku, ki mu je uspelo nadgraditi povsem običajen motiv s formo, ki je nosilka umetniškega izraza.

Rafko Terpin je slikar z velikim znanjem in kolorist v najzlahtnejšem pomenu te besede ter umetnik, ki brez velikih tem in razkošnih motivov sledi svoji viziji in ustvarja dela, ki so po formatu majhna, po zasnovi in izrazu pa dragocene umetniške stvaritve.

Vladimir KAVČIČ

Posebna duhovna in socialna identiteta Gorenjske, Notranjske in Cerkljanske

Miha Naglič: KULTIVIRATI SVOJ ROVT.
Pegaz international, Ljubljana, 2002

Publicist iz Žirov, kot se Miha Naglič izvirno in s poudarkom predstavlja svojim bralcem, je za svojo prvo predstavitev v samostojni knjigi izbral 38 esejev in člankov iz bogate bere sedmih let (1994–2001), ki nedvomno predstavljajo zrelo in reprezentativno obdobje njegovega publicističnega delovanja. To se potrjuje tudi z njegovo redno prisotnostjo v Sobotni prilogi Dela, kjer se v omenjenem obdobju predstavlja najboljša aktualna slovenska publicistika, seveda hkrati z izborom reprezentančnih tem in imen sodobne svetovne publicistike.

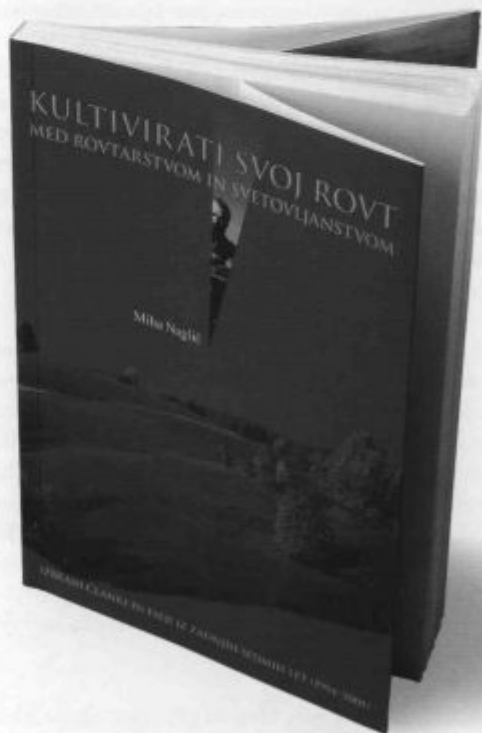
Izbrane članke in eseje je avtor v knjigi razdelil na sedem vsebinskih sklopov. V prvem se pretika med rovtarstvom in svetovljanstvom, v drugem se z »gorenjskega juga« razgleduje po slovenski intelektualni sceni, v tretjem so reportaže o duhovnih in posvetnih rečeh, v četrtem obuja spomine na nekatere imenitne obletnice in dejanja, v petem goji »rdečo nastalgijo«, v šestem »napada Cerkev«, v sedmem pa vzpostavlja po deseti še enajsto, najbolj aktualno zapoved, potrebo po spoštljivem odnosu do narave.

Kljub temu da so zbrani že poprej objavljeni članki in eseji, knjiga ne izgubi svoje aktualnosti in tehtnosti. Nasprotno. Šele objava v knjigi zagotavlja nepretrgano branje in s tem popolnejše razumevanje vsakega prispevka posebej kot tudi njihovo notranjo povezanost in soodvisnost. In prav takšno branje omogoča globlji vpogled v avtorjev odnos do sveta. Le-ta ni nikoli samo parcialen ali prigradniški, ampak se vedno dotika splošno človeške in zgodovinsko relevantne problematike ter posamične pojave razvršča v širši vrednostni sistem odnosov med posameznikom in družbo, med zgodovino in ideologijami.

Publicist iz Žirov ima to srečno pozicijo, da v slovensko duhovno in socialno problematiko vstopa s fizično distanco, iz svojega rodnega okolja, in ni vključen v združbe, ki svoje interese oblikujejo pod vplivom te ali one ideologije ali kakšnega drugega interesnega združenja, ki v tihi ali javni povezavi s to ali ono politično opcijo sodeluje pri delitvi oblasti ali z oblastjo združenih koristi.

Zaradi te svoje nevezanosti si je Miha Naglič v dveh desetletjih javnega delovanja v naši publicistiki pridobil posebno, ugledno mesto, saj brez pretiravanja lahko trdimo, da na Slovenskem ni časopisa, ki še ne bi objavil njegovega prispevka ali vsaj afirmativno poročal o njegovem delu.

Pri svojem delu Naglič vedno izhaja z osebne pozicije in govori z jezikom, ki je vsakomur razumljiv, tudi ko njegova misel sega v globino zgodovinske-

ga izročila in v zakladnico najvišjih duhovnih dosežkov. Za to ima tako formalne kot neformalne kvalifikacije, saj je po izobrazbi filozof in sociolog, svojo vednost o svetu pa je obogatil tudi s študijem v Parizu in na študijskih potovanjih, tako da lahko suvereno posega v vse probleme in se dotika vseh vprašanj današnjega sveta.

Duhovno je odraščal v času, ko se je zadnji vladajoči ideološki sistem tega stoletja že bližal svojemu koncu, a še dovolj zgodaj, da je doživel socialno izkušnjo slovenske revolucije, ki je pretežno kmečko ljudstvo preobrazila v sodobno evropsko nacijo, kar je sicer zapoznel, a za nas zgodovinsko nadvse pomemben dosežek.

Kot relativno svoboden človek, ki ni bil usodno zavezan eni sami ideologiji, kot so bile zavezane generacije pred njim, deluje v času, ko procesi globalizacije še niso dosegli tiste razvojne stopnje, na kateri bi bile njihove socialne razsežnosti že dokončno razpoznavne in bi že lahko vedeli, ali človeštvu bolj škodujejo kot koristijo. Če se bo namreč svet, kot napovedujejo nič kaj prijazni glasniki prihodnosti, razvijal zgolj po zakonitostih marketinga in tehnologij, mu preti kriza humanizma, s kakršno se v dosedanjem razvoju še ni srečal.

Publicist iz Žirov ima torej to prednost, da se lahko duhovno razgleduje globalno, svoje lokalno okolje pa posredno ali neposredno opozarja na čeri

in protislovja vsesplošnih razvojnih trendov, ki jih nedvomno in nedvoumno uveljavlja vladavina kapitala. Aktualna življenjska pozicija mu omogoča strpnost, kakršna rodovom pred njim ni bila dana. Povsem neobremenjen z ideološkim sovraštvom se temam novejšje zgodovine posveča z razumevajočo širino in odprtostjo do vseh razlik in delitev, za katerimi stoji živ človek. Nesporno potrdilo za takšno oceno dobimo tudi v drugih njegovih spisih, še posebej v tistih, ki so bili objavljeni v Žirovskem občasniku in se dotikajo konkretnih življenjskih razmerij njegovega bližnjega okolja. Ti spisi dajejo splošnim temam, tj. temam nacionalnega pomena, dodatno, za bližnje življenjsko okolje še posebno humanistično in civilizacijsko razsežnost.

Za bralce Idrijskih razgledov so zlasti zanimivi Nagličevi publicistični pogledi, ki jih napoveduje že naslov knjige *Kultivirati svoj rovt*. Z njim že na začetku opozarja na svojo aktivno vlogo pri »spreminjanju sveta« – pojem »rovt« namreč obravnava neobremenjeno, brez slabšalnega prizvoka, ki ga je beseda morda imela v preteklosti ali ga morebiti še ima v vsakdanjem pogovoru. Zanj je »rovt« kulturni in civilizacijski fenomen, ki zastavlja vprašanja o možnostih civilizacijskega in kulturnega razvoja in s tem vprašanja o usodi in smislu napredka naploh.

Nagličev uvid v socialno nerazvitost preteklosti je bil še neposreden. Ima osebno socialno izkušnjo s

civilizacijskim in kulturnim dosežkom druge polovice prejšnjega stoletja, po konceptih družbene teorije socializma in družbene prakse komunističnega totalitarnega modela, ki ni bil zmožen uresničiti svoje lastne teorije, vendar je bil z interesi slovenskega naroda povezan v tolikšni meri, da se je ta ob njej in z njo lahko afirmiral in tudi razvil do samostojne državnosti.

Čeprav v obravnavani knjigi ni neposredno prisotno, je pa nujna podstat celotne Nagličeve publicistike utemeljeno in dokumentirano spoznanje, da se v povezanosti »rovrtarstva« z Gorenjsko, Notranjsko in Cerkljansko razkriva posebna duhovna in socialna identiteta teh krajev, z doslej skrito kulturno in civilizacijsko topografijo, ki ob doseženem socialnem razvoju odpira tudi možnosti samoniklega razvoja teh krajev.

Duhovni in civilizacijski razvoj je v zadnjih desetletjih dosegel takšno razvojno stopnjo, da se tudi na področju ekonomije in poslovne organiziranosti odpirajo možnosti za nadaljnji samostojni razvoj, kar pomembno prispeva k skupni slovenski zavesti in potrjuje naše možnosti za samozavestno in enakopravno vključevanje v evropske in svetovne integracije.

Na vprašanja, ki niso neposredno povezana z obravnavano knjigo, zadevajo pa prostor, na katerem deluje publicist Naglič, opozarjam zato, da bi se

bralci zavedali njegove mnogostranske angažiranosti in z vso pozornostjo sledili duhovni in podatkovni beri, zbrani v obravnavani knjigi, ki v skupno slovensko zavest prinaša pomembna, doslej premalo znana dejstva o južnem delu Gorenjske pa tudi o osebnosti pisca samega.

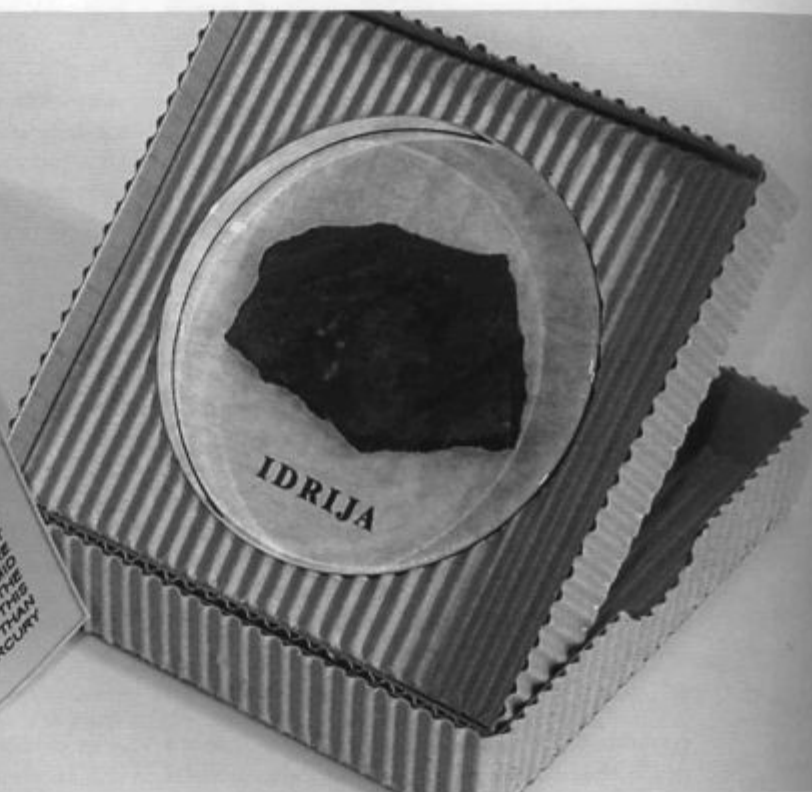
V knjigo zbrani prispevki komunicirajo z vsem slovenskim svetom, a za razumevanje te komunikacije je nujno potrebna tudi vednost o »rovrtu« kot konstitutivnem in razvojno pomembnem delu slovenske nacije.

Bojan Režun

Priznanje Urošu Erženu za spominek Cinnabaris Idrija

LEGENDA PRIPoveduje, DA JE ŽIVO SREBROVODNA
ODKRIJ SKAFAR DAVNEGA LETA 1490 NA DAN SV.
AHACA, 22. JUNIJA 1508, SO V GLOBINI 40 METROV
ODKRIJ BOGATO CINABARITNO RUDO. RUDARJE SO V
PETSTO LETIH IZKOPALI TRI MILIJONE KILOGRAMOV
METROV RUDE IN JALOVINE. CE BI IZ TEGA
MATERIALA ZGRADILI KEOPSOVO PIRAMIDO, BI GA
OSTALO SE ZA POL-OVICO DRUGE. Z EGAKJEM RUDE
SO PRIDOBILI 150.000 TON TEKOČE KOVINE, VEČ KOT
OSMINOVSE SVETOVNE PROIZVODNJE.

LEGEND HAS IT THAT MERCURY WAS FOUND IN
IDRIJA BY A TUB-MAKER IN THE FAR-OFF YEAR 1490 IT
WAS ON ST. AHACI'S DAY - JUNE 22 - 1508 IN DEPTH
OF 40 METERS. WHEN RICH CINNABAR ORE WAS
DISCOVERED, OVER 500 YEARS METRES DUG OUT
MORE THAN THREE MILLION CUBIC METRES OF ORE
AND GANGUE, ENOUGH TO BUILD KEOP'S PYRAMID
AND HALF OF A SECOND ONE. THROUGH THE
BURNING PROCESS ABOUT 150,000 TONS OF THIS
LIQUID METAL HAD BEEN PRODUCED - MORE THAN
ONE FIFTH OF THE WORLD'S ENTIRE MERCURY

Turistična zveza Slovenije in Zveza spominkarjev Slovenije v sodelovanju z Gospodarsko zbornico Slovenije, Slovensko turistično organizacijo in Pospševalnim centrom za malo gospodarstvo že več let razpisujeta natečaj za najboljši spominek leta, katerega namen je pridobivati vedno nove ideje za kakovostne spominke in prispevati k uspešnemu trženju. Natečaja se udeležuje vedno več avtorjev in proizvajalcev turističnih spominkov. Letos je sodelovalo 144 avtorjev s 300 izdelki, kar je pomenilo enkrat več izdelkov kot preteklo leto. Gre za proizvode domače in umetne obrti, sodobno oblikovane izdelke, muzejske replike, likovna dela in drugo. Izdelki, večinoma narejeni po motivih iz naravne in kulturne dediščine, so iz najrazličnejših materialov in predstavljajo del identitete svoje dežele.

V okviru celjskega obrtnega sejma je bil organiziran dan spominkarjev, na njem pa je organizator podelil tri denarne nagrade in pet pisnih priznanj najbolje ocenjenim izdelkom.

Na letošnjem desetem natečaju je sodeloval tudi Uroš Eržen iz Idrije, ki je za svoj spominek "Cinnabaris Idrija" prejel pisno priznanje. Ko mu je Marjan Rožič, predsednik Turistične zveze Slovenije, izročil nagrado, je sledila utemeljitev priznanja:

"Avtor Uroš Eržen iz Idrije na preprost, a jasen, predvsem pa učinkovit način predstavi zgodovino in značilnost Idrije – nekdanji rudnik živega srebra in cinabaritno rudo. Delček rude vgradi v prozorno maso in jo zaščiti, prepusti pa mu vso unikatnost, ki jo je ustvarila narava."

S tem je Idrija poleg že prepoznavnih in zaščitениh izdelkov domače obrti – idrijskih čipk – dobila tudi nagradjeni spominek, ki bo še dodatno dopolnil in obogatil turistično ponudbo mesta Idrije, mesta naravoslovne in tehniške kulturne dediščine.

Ivana LESKOVEC

Odkritje spominske plošče Henriku Freyerju

Odkritje spominske plošče na pročelju idrijskega magazina. 8.10.2002

Letos se spominjamo 200 letnice rojstva Idričana Henrika Freyerja. Henrik Freyer se je rodil 1802. leta v lekarniški družini, ki je takrat upravljala idrijsko rudniško lekarno. Tam sta bila zaposlena že ded Ernst in kasneje oče Karel. Po šolanju na glavni šoli v Idriji in gimnaziji v Ljubljani ter Reki, je leta 1822 nastopil lekarniško prakso v Ljubljani. Leta 1825 je uspešno opravil predpisani izpit in do leta 1827 pomagal očetu v domači lekarni v Idriji. Oktobra 1827 odide na univerzitetni študij farmacije na Dunaj. Ko ga je zaključil, mu žal ni uspelo, da bi si pridobil delovno mesto v Idriji, ampak službuje v Varaždinu, Gradcu in Ljubljani.

Vendar Henrik ni bil le farmacevt. Ukvarjal se je s številnimi drugimi znanostmi in bil širok poznan. Kot takega so ga po skupno desetih letih lekarniškega dela Kranjski stanovci 1832 "častno" povabili naj prevzame mesto kustosa v deželnem muzeju v Ljubljani. Kot muzealec se je seveda Freyer ukvarjal z naravoslovjem. Zbiral je kamne, fosile, žuželke, ribe, ptiče, rastline za herbarij, ob tem pa prepotoval Gorenjsko, Koroško in Istro po dolgem in počez. Ko je hodil po terenu je bil tudi zvesti zapisovalec slovenskih imen. Ker je pri svojih proučevanjih Kranjske pogrešal vsebinsko bogato karto v kate-

ro bi bile vnesene geografske podrobnosti krajine, jo je izdelal sam in jo leta 1846 tudi izdal. Pri tem je potrebno poudariti njegovo izjemno natančnost pri pisanju slovenskih krajevnih in ledinskih imen, s čimer je tudi želel povedati, da je ta del Avstro-Ogrske slovenski.

Freyer se je z namero, da pridobiva novo gradivo za svoj muzej, podal v slovenski predalpski svet, v Karavanke in Julijske Alpe. Dvakrat se je povzpел na Triglav. Bil je na Mangartu, seveda je do potankosti poznal okoliško Idrijsko in Cerkljansko hribovje. Bil je na Jelenku, Poreznu, Črni prsti, Golakih, Čavnu, Snežniku, Nanosu itn. Zanimale so ga tudi podzemne jame in votline. Znano je, da je prav on leta 1834, dve leti po odkritju, raziskal in narisal oz. izdelal načrt aragonitne ravenske jame s Cerkljanskega. Ob vsem tem pa je urejal tudi montanistično, numizmatično, etnografsko in arhivsko gradivo, ki je prihajalo v Deželni muzej.

Freyer se je zdel primeren Koroškemu odboru za ustanovitev muzeja v Celovcu, da ga povabi in mu naloži delo ustanovitve in ureditve tamkajšnjega deželnega muzeja, kar je Freyer tudi sprejel in leta 1848 realiziral. Poskrbel je za ureditev prostorov, nabavo opreme, ureditev zbirk in razstav ter strokovno obdelavo gradiva. Muzealec, ki bi si ga še danes želeli imeti med sabo.

Pri svojem delu je sodeloval z domačimi in tujimi strokovnjaki, predvsem je imel tesne stike z najboljšimi sodobnimi naravoslovci in raziskovalci tedanje Avstrije, Nemčije, Češke, Švice, Italije, Hrvaške ter bil član številnih domačih in tujih društev in združenj.

Svojo službeno pot je zaključil v Trstu kot kustos tamkajšnjega muzeja. Umrl je 1866. leta.

Na slavnostih 8. in 9. oktobra 2002, posvečenih spominu Henrika Freyerja, so spregovorili Ivana Leskovec, direktorica Mestnega muzeja Idrija ter prof.dr. Tone Wraber in prof.dr. Aleš Krbavčič, ki sta predstavila Freyerja kot botanika in farmacevta.

Njegovemu delu se nismo poklonili le s spominom, ampak smo mu na pročelju idrijskega magazina postavili tudi spominsko ploščo. Odkril jo je g. Rok Freyer, vnuk našega znamenitega rojaka.

HENRIK FREYER

1802 - 1866

ZNAMENITI IDRIJČAN, MAGISTER
FARMACIJE IN MUZEALEC.

RAZISKOVALEC NA MNOGIH
NARAVOSLOVNIH PODROČJIH.

SVOJO POKLICNO POT JE ZAČEL KOT
LEKARNAR V IDRIJI, JO KOT KUSTOS
NADALJEVAL V LJUBLJANI IN KONČAL
V TRSTU.

RAZISKOVAL JE SLOVENSKO NEŽIVO
IN ŽIVO NARAVO, SE POVZPEL NA
MNOGO GORA, ZAPISOVAL SLOVENSKA
RASTLINSKA, ŽIVALSKA, KRAJEVNA
IN LEDINSKA IMENA TER MNOGO
PRISPEVAL K RAZVOJU SLOVENSKEGA
NARAVOSLOVJA.

BIL JE V STALNIH STROKOVNIH STIKIH
Z ZNANSTVENIKI TEDANJE EVROPE IN
ČLAN NJIHOVIH ZDRUŽENJ.

IDRIJČANI OB 200-LETNICI ROJSTVA

Muzejski večeri 2002–2003

devetnajsta sezona

V spomin Henriku Freyerju

**Ob 200 letnici rojstva
Henrika Freyerja
(1802 – 1866) – 8.10.2002**

*prof.dr. Tone Wraber, biolog,
Biotehniška fakulteta, Ljubljana*

Letos mineva 200 let, kar se je v Idriji rodil Henrik Freyer, po izobrazbi magister farmacije, v večjem delu svoje poklicne dejavnosti pa muzealec. V letih 1832 do 1852 je deloval kot kustos Kranjskega deželnega muzeja, se 1852 preselil v Trst in bil tam do smrti kustos Zoološko-anatomskega muzeja. Raziskoval je živo in neživo naravo Kranjske in jo prehodil podolgem in počez, napisal seznam kranjskih vretenčarjev (1842) in pripravil zemljevid Kranjske s seznamom krajevnih imen (1846). Znan je kot krstni boter Blagayevega volčina (1838). Zbiral je slovenska imena prirodnin. Predavatelj je,

ob diapozitivih in prosojnicah, obnovil podatke o Freyerjevi življenjski in poklicni poti ter se posebej ustavil pri njegovem botaničnem, rastlinskoimenskem in gorniškem delovanju.

**Magister farmacije Henrik
Freyer (1802 – 1866)
kot lekarnar – 9.10.2002**

*prof.dr. Aleš Krbavčič, farmacevt,
Fakulteta za farmacijo, Ljubljana*

Henrik Freyer se je z naravoslovnim in farmacevtskim delom seznanil v rodni hiši, kjer sta njegov ded Ernest in oče Karel upravljal rudniško lekarno. Po osnovni šoli v Idriji, gimnaziji v Ljubljani in na Reki, je dve leti kot lekarniški pomočnik delal v idrijski lekarni. Po končanem univerzitetnem delu študija farmacije na Dunaju je kot lekarniški farmacevt delal v Gradcu, Varaždinu

in Ljubljani. Farmacevtski študij in praksa sta bila pod vse večjim vplivom razvoja naravoslovja, zato je razumljivo Freyerjevo zanimanje za naravoslovne znanosti. Leta 1832 je z zadovoljstvom sprejel ponujeno mesto kustosa Kranjskega deželnega muzeja v Ljubljani. V Freyerjevi farmacevtski zapuščini so ohranjeni originalni zapisi za formulacije sestavljenih zdravil in za farmacevtske učinkovine. Recepture je Freyer zapisoval med svojim desetletnim farmacevtskim delom zvečine v latinščini, deli besedil so tudi v nemščini. Nekaj primerkov je napisanih z drugim rokopisom, morda jih je zabeležil Karel Freyer. S komentarji in deloma z demonstracijami so bili predstavljeni takratni načini pridobivanja anorganskih učinkovin ter izolacija nekaterih učinkovin iz rastlin.

Dobov drevored na Rakah
– 26.11.2002

*dr. Tanja Simonič, biolog,
Biotehniška fakulteta, Ljubljana*

Drevoredi so priče človekovega zavestnega urejanja prostora in jih običajno najdemo ob pomembnih poteh in dostopih do posebnih zgradb. Razlogi za nastanek dobovega drevoreda na Rakah v Idriji pa niso znani. Morda je bil zasajen namenoma, po obnovi in zidanju Rak konec 18. stoletja. Bolj verjetno pa je, da je nastal spontano, ob hkratnem vzdrževanju poti ob Rakah. Dejstvo je, da rastejo ob poti ob Rakah veličastna, do 200 let stara hrastova drevesa. Izjemno je tudi pojavljanje hrasta doba na območju ob Idriji, saj so poplavnice nižinskih rek sicer zanj značilna rastišča. Zaradi teh in še drugih razlogov je dobov drevo-

red vreden, da ga zavarujemo in mu omogočimo nadaljnji obstoj. Na predavanju je bil predstavljen tekoči projekt evidentiranja dobovega drevoreda ter predlog za njegovo zavarovanje in obnovitev.

200 let po Juriju Vegi

*dr. Sandi Sitar, zgodovinar
znanosti in tehnike, Ljubljana*

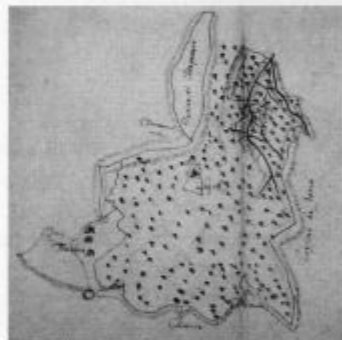
**Kako je zibelka evropske
civilizacije postala dežela
barbarov**

*prof. dr. Božidar Jezernik, etnolog,
Filozofska fakulteta, Ljubljana*

**Kočevska pusta in prazna –
60 let po odselitvi
kočevskih Nemcev**

*doc. dr. Mitja Ferenc, zgodovinar,
Filozofska fakulteta, Ljubljana*

**Razvoj načrtnega
gospodarjenja z gozdovi
na Severnem Primorskem
od 18. stoletja dalje**

*Edo Kozorog, univ. dipl. inž.
gozdarstva, Zavod za gozdove
Slovenije – Območna enota
Tolmin*

AVTORJI V TEJ ŠTEVILKI

- Dimitar ANAKIEV, pesnik in satirik, samostojni kulturni delavec, urednik v reviji Apokalipsa (Ljubljana)
- Urška BAJEC, študentka etnologije in kulturne antropologije Filozofske fakultete v Ljubljani, Črni Vrh nad Idrijo
- Marijan BERIČIČ, inž. org. dela, upokojenec, predsednik društva upokojencev Idrija
- Mag. Marko CIGALE, univ. dipl. inž. geol., direktor Rudnika živega srebra Idrija v zapiranju d.o.o.
- Prof. dr. Jože ČAR, univ. dipl. inž. geol., upokojenec, Univerza v Ljubljani, Naravoslovno tehniška fakulteta, Oddelek za geologijo
- Tatjana DIZDAREVIČ, univ. dipl. inž. rud., Rudnik živega srebra Idrija v zapiranju d.o.o.
- Robert JEREB, prof. slovenskega jezika in književnosti, univ. dipl. soc. kult., Idrija
- Univ. prof. dr. phil. Günther JONTES, Inštitut za družbene vede in antropologijo, Univerza v Grazu, Avstrija
- Dr. Lieselotte JONTES, direktorica Univerzitetne knjižnice Univerze za montanistiko v Leobnu, Avstrija
- Janez KAVČIČ, prof. zgodovine in umetnostne zgodovine, Osnovna šola Spodnja Idrija
- Vladimir KAVČIČ, pisatelj in publicist, Ljubljana
- Stane KOSMAČ, akademski slikar, Osnovna šola Žiri
- Ivana LESKOVEC, univ. dipl. etnolog, direktorica Mestnega muzeja Idrija

-
- Miha NAGLIČ, prof. filozofije in sociologije, publicist, urednik Žirovskega občasnika
 - Anton PERAT, prof. matematike in proizvodno-tehnične vzgoje, Osnovna šola France Bevk, Tolmin
 - Dr. Zvonko PERAT, samostojni svetovalec za matematiko na Zavodu Republike Slovenije za šolstvo – organizacijska enota Ljubljana
 - Dr. Metka PETRIČ, univ. dipl. inž. geol., ZRC SAZU Inštitut za raziskovanje krasa Postojna
 - Klemen PUST, absolvent zgodovine in umetnostne zgodovine, vzporedni študent primerjalne književnosti in japonologije, Idrija
 - Bojan REŽUN, dipl. inž. geol., Rudnik živega srebra Idrija v zapiranju d.o.o.
 - Nande RUPNIK, višji delovni terapevt, univ. dipl. org. dela, vodja delovne terapije v Psihiatrični bolnišnici Idrija
 - Rafko TERPIN, akademski slikar, samostojni kulturni delavec, Idrija

Založnik	MESTNI MUZEJ IDRİJA
Naslov	Idrijski razgledi, Prelovčeva 9, Idrija
Uredniški odbor	Jože Bavcon Samo Bevk Jože Čar Jože Janež Robert Jereb Janez Kavčič Ivana Leskovec Karmen Simonič Mervic Klemen Pust Ksenija Šabec Anton Zelenc
Odgovorna urednica	Ivana Leskovec
Glavni urednik	Jože Janež
Literarni urednik	Jože Janež
Urednik likovne priloge	Klemen Pust
Oblikovalec in tehnični urednik	Marijan Močivnik
Lektoriranje	Milanka Trušnovec
Finančna podpora	občina Idrija
Tisk	Gorenjski tisk Kranj
Naklada	800 izvodov

Idrija, december 2002

Za vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

Uredništvo Idrijskih razgledov naproša avtorje, naj oddajajo članke v dveh izvodih, na papirju in v digitalnem zapisu na disketi. Članki naj ne bodo daljši od 10 tipkanih strani. Obvezno naj bo priložen avtorjev naslov in telefonska številka.